

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ

Ἀμφίδρομες πολιτισμικές μεταφορές στήν Κρήτη τῆς Ἀναγέννησης

1. Μιά μαρτυρία – μιὰ ἐποχή. — 2. Τὸ ἱστορικό πλαίσιο: ὁ χώρος καὶ οἱ ἄνθρωποι. — 3. «Renovatio urbis Venetiarum» – «Renovatio insulae Cretae». — 4. Οὐμανισμός καὶ ἐκπαίδευση: Κρητικοὶ στὴν Πάδοβα. — 5. Οἱ κρητικὲς ἀκαδημίες: 1. Ἡ ἀκαδημία τῶν Vini καὶ τῶν Stravaganti καὶ τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας. 2. Ἰταλόγλωσση καὶ ἑλληνόγλωσση λογοτεχνία: παράλληλες λογοτεχνίες; 3. Οἱ δράσεις τῆς Ἀκαδημίας.— 6. Ὁ Τρωικός πόλεμος; ὁ ἐπαναπατρισμός. — 7. Ἀποδημία καὶ ἀναγνώσεις. — Παράρτημα Α': 1. Ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ Κρήτης Giovanni Vituri. 2. Ἐκθεση τοῦ Δούκα τοῦ Χάνδακα Francesco Bernardo. 3. Ἐκθεση τοῦ Συμβούλου τοῦ Χάνδακα Marcantonio Trevisan. 4. Ἀπογραφή πληθυσμοῦ τῆς νήσου Κρήτης. — Παράρτημα Β': Κρητικοὶ πτυχιούχοι τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας (1419-1605).

1. Μιὰ μαρτυρία – μιὰ ἐποχή

«Ὁ μορφωμένος καὶ καλλιεργημένος ἄνθρωπος δὲν εἶναι ξένος, ὅταν βρεθεῖ σὲ ξένες χώρες, οὔτε τοῦ ἀπολείπουν οἱ φίλοι, ὅταν χάσει τοὺς συγγενεῖς του, καί, ἂν οἱ τρόποι του εἶναι τιμημένοι, εἶναι καλὸδεχτος ὡς πολίτης σὲ κάθε πόλη». [εἰκ. 1] Τὸ σημεῖωμα αὐτό, γραμμένο στὴν ἰταλικὴ ἀπὸ τὸν νοτάριο τοῦ Χάνδακα Ἀντώνιο Πανταλέο στὸ πρῶτο φύλλο ἐνὸς καταστήχου του (1566-1568), μαρτυρεῖ πόσο πολὺ οἱ Κρητικοὶ ἐκτιμοῦσαν τὴν παιδεία καὶ τὴν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς καὶ πόσο κοσμοπολίτικος ἦταν ὁ ἀέρας ποὺ ἐπηρέαζε τὴ ζωὴ τους. Ὅλα αὐτά, τὸ 1566, λίγες δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς μεγάλης ἀκμῆς τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀναγέννησης.

Δημοσιεύεται τὸ κείμενο τῆς ὁμιλίας ἀναθεωρημένο καὶ ἐπανεξημένο ἀλλὰ χωρὶς ὑποσημειώσεις· σὲ Παράρτημα δημοσιεύονται ἀνέκδοτες πηγές ποὺ σηματοδοτοῦν τὴν ἀλλαγὴ τῶν «ἐποχῶν» καὶ μιὰ βασικὴ γιὰ τὰ ζητήματα ποὺ ἐδῶ θίγονται βιβλιογραφία. Ἡ ἀναλυτικὴ πραγμάτευση τοῦ θέματος ἔχει περιληφθεῖ σὲ βιβλίο γιὰ τοὺς ἀδελφούς Κορνάρους, τὶς κρητικὲς Ἀκαδημίες καὶ τὸν «Ἐρωτόκριτο» στὰ χρόνια τῆς Ἀναγέννησης.

2. Το ιστορικό πλαίσιο: ο χώρος και οι άνθρωποι

Στόν άποηχο τών γεγονότων του 1204 ή Βενετία προσάρτησε την Κρήτη, την ένέταξε στο οικονομικό και διοικητικό της σύστημα και τής έπιφύλαξε κεντρικό ρόλο στο έμποριο που διεξήγαγε στην Άνατολική Μεσόγειο. Το status αυτό διατηρήθηκε για πάνω από τρεις αιώνες χωρίς ουσιαστικές αλλαγές στο σχήμα και το περιεχόμενό του. Μόνο μετά την άπώλεια του Ναυπλίου (1540) και την κατάκτηση τής Κύπρου (1570) από τους Όθωμανούς Τούρκους, ή Βενετία προχώρησε σε γενναία άναθεώρηση τής πολιτικής που έφάρμοζε στην ύπερπόντια κτήση της προωθώντας σχέδια και μέτρα εύεργετικά για την προστασία και την εύημερία τών ύπηκόων της, οί όποιοί στη συντριπτική πλειοψηφία τους ήταν Όρθόδοξοι.

Άπό τά τέλη του 15ου αιώνα τά λιμάνια της με τον Χάνδακα, την πρωτεύουσα του Βασιλείου, στην πρώτη γραμμή, έξελίχθηκαν σε νευραλγικούς σταθμούς του διεθνούς διαμετακομιστικού έμπορίου στην Άνατολική Μεσόγειο, σε κέντρα εισαγωγής και έξαγωγής, μεταφόρτωσης και διακίνησης έμπορευμάτων κάθε είδους και προέλευσης. Γαλέρες και νάβες από τή Βενετία, μπερτόνια από τή Φλάνδρα και την Άγγλία, καραμουσαλιά από τις όθωμανικές άκτες και γαλιόνια κρητικά πάνε κι έρχονται στα λιμάνια της μεταφέροντας τó ‘‘χρυσάφι’’ τών τόπων άπ’ όπου είχαν σαλπάρει, κρασί, τή φημισμένη μαλβαζία, σιτάρι, άλάτι, πολυτελή ύφάσματα, τά έργόχειρα τών συντεχνιών και τά ραφινάτα προϊόντα τών πνευματικών και τεχνολογικών τους κατακτήσεων. Ένα διαρκώς έξαπλούμενο δίκτυο έπαφών συνδέει την Κρήτη με τά πολυσύχναστα πολιτικά, οικονομικά και πολιτιστικά κέντρα του εύρωπαϊκού κόσμου, δίνει ώθηση στις άνταλλαγές και έπηρεάζει την ταξική σύνθεση και τις προοπτικές τής κοινωνίας της. Σταδιακά τά άστικά κέντρα τής Κρήτης άποκοτούν χαρακτηριστικά άνοικτής κοινωνίας, καθώς έπιτρέπουν την κινητικότητα και την παρεπιδημία, τή συνύπαρξη και τις «διασταυρώσεις» τών κατοίκων με τους κάθε λογής, γλώσσας και αίτίας έπήλυδες, πόλεις έτοιμες να ύποστηρίξουν την άνανέωση του ανθρώπινου δυναμικού τους και τή διάπλαση πολλαπλών ταυτοτήτων στόν κοινωνικό τους περίγυρο.

Άλλαγές παρατηρούνται και στους τρόπους με τους όποιους άξιοποιούσαν οί Κρητικοί την οικονομική τους εύρωστία στη δημόσια και την ιδιωτική ζωή τους: διαγκωνίζεται ό ένας τον άλλον στην έπίδειξη τών ύλικών αγαθών, κτίζουν μεγαλοπρεπείς κατοικίες μεταμορφώνοντας τó άστικό τοπίο με πρότυπα δυτικά, κάταφορτες με πλούσια και πολυτελή οίκοσκευή, ντύνονται «alla forestiera», σύμφωνα με τις έπιταγές τής ίταλικής μόδας, και ξαφνιάζουν εύχάριστα όσους Εύρωπαίους έπισκέπτονται την πόλη τους, γιατί τους θυμίζει τή δική τους πατρίδα, άρέσκονται να δοκιμάζουν και τις πιό λεπτές γεύσεις στο τραπέζι τους εισαγόμενες από

τήν Ίταλία, και είναι πρόθυμοι να αναλάβουν κάθε κόστος για να ζήσουν με τους ρυθμούς, τις ανέσεις και το εκλεπτυσμένο ύφος ζωής της Βενετίας· προικίζουν επιδεικτικά τις κόρες τους και στις διαθήκες αναδιανέμουν την περιουσία τους σε πρόσωπα και ιδρύματα του περιβάλλοντός τους, συνδυάζοντας τη φιλαρέσκεια με τη διακριτικότητα, την έγνοια και την αγωνία για τη σωτηρία της ψυχής με τη χειραγώγηση της μνήμης των ζωντανών: η διάθεση των χρηματικών δωρεών από τους πλούσιους άστοις είναι πομπώδης, από τους εύγενείς συγκρατημένη, κατευθύνεται σε περισσότερα πρόσωπα και είναι καλά στοχευμένη, καθώς αυτοί υπακούουν σε μια πιό χωνεμένη αντίληψη για τον χρόνο και τον ρόλο τους στην κοινωνία. Με την ίδια επιδεικτική διάθεση εύγενείς και άστοι άνταποκρίνονται στις απαιτήσεις ενός κομφορμισμού που όριζε την υποστήριξη των καλών τεχνών και τον συλλεκτισμό εικόνων κοσμικής και θρησκευτικής ζωγραφικής, έντυπων και χειρόγραφων βιβλίων, αρχαιοτήτων, νομισμάτων, μεταλλίων, χαρτών κ.ά.

3. «*Renovatio urbis Venetiarum*» – «*Renovatio insulae Cretae*»

Λίγο πριν από τα μέσα του 16ου αιώνα η Βενετία πρόβαλε στην αντίληψη των Κρητικών ως η φυσική διάδοχος της Παλαιάς και της Νέας Ρώμης μετά τα χτυπήματα που δέχτηκαν η Κωνσταντινούπολη από τους Τούρκους το 1453 και η Ρώμη, από τους Ισπανούς το 1527. Μόνη η Γαληνότατη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου απέμενε ισχυρή στη διεθνή σκηνή για να υπερασπιστεί την πίστη και την ελευθερία των πολιτών της από κάθε επίβουλη. Το ιδεολόγημα της «*translatio imperii*» συνοδεύτηκε από το μεγαλεπίβηλο πρόγραμμα της πολεοδομικής ανάπλασης και της στρατιωτικής, νομοθετικής και διοικητικής αναδιοργάνωσης της Βενετίας, ευρύτερα γνωστό ως «*Renovatio urbis Venetiarum*» («*Ανακαινίσις πόλεως Βενετίας*»). Το σχέδιο αυτό το έμπνεύστηκε ο δόγης Andrea Gritti (1523-1539) με ένα στενό κύκλο συνεργατών του και το προέβαλε στη νέα δημόσια εικόνα τόσο της ίδιας όσο και των πόλεων της ήπειρωτικής και της υπερπόντιας επικράτειάς της.

Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε και στην Κρήτη, προσαρμοσμένο στις ιδιαιτερότητες γεωπολιτικές συνθήκες της: η άνασχεδίαση του πολεοδομικού ίστού και η ανάδειξη του δημόσιου χώρου υλοποιούνται με τη διαπλάτυνση και τη λιθόστρωση των οδών και τη διαμόρφωση πλατειών, την οικοδόμηση δημόσιων κτιρίων και στρατώνων, αποθηκών και νεωσοίκων, την κατασκευή υδραυλικών έργων και τον εξωραϊσμό γενικότερα των πόλεων, και με τη μνημειακή, γλυπτική και εικονογραφική, στα κτίσματα, και με την τελεστική στις έκδηλώσεις της Κοινότητας, αναπαράσταση του «μύθου» της Βενετίας· και βέβαια, με την άνεγερση πυλών και επιβλητικών τειχών, σύμφωνα με το σύγχρονο προμαχωνικό σύστημα. [εικ. 2]

Ἡ «Ἀναδιοργάνωση τῆς στρατιωτικῆς μηχανῆς» προωθείται μὲ ἐντατικούς ρυθμούς ἀμέσως μετὰ τὴν ἔναρξη τοῦ Γ' βενετοτουρκικοῦ πολέμου (1537-1540) καὶ τὴν ἐπίδρομὴ τοῦ Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσσα στὸ νησί τὸ 1538 καὶ μὲ πρωταγωνιστὴ τὸν στρατιωτικὸ μηχανικὸ Michele Sanmicheli. Γιὰ τὴ συμβολή του στὸν τειχισμὸ τῶν κρητικῶν πόλεων μιλοῦν στὶς ἀπολογιστικὲς Ἐκθέσεις τους πρὸς τὴ βενετικὴ Σύγκλητο (Παράρτημα Α') ὁ γενικὸς προβλεπτής Giovanni Vitturi, ὁ δούκας Francesco Bernardo καὶ ὁ σύμβουλος Marcantonio Trevisan, μὲ τοὺς ὁποίους ξεκίνησε νὰ ἐφαρμόζεται τὸ πρόγραμμα. Στὰ κείμενά τους περιγράφουν τὰ προβλήματα καὶ τὶς δυσκολίες στὴ διαχείρισή τους καὶ εἰσηγοῦνται δραστικὰ μέτρα καὶ παρεμβάσεις γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους: πρόκειται γιὰ προτάσεις πού θὰ ἐπανερχόνταν καὶ γιὰ ιδέες πού θὰ ἀπασχολοῦν τοὺς διαδόχους τους γιὰ δεκαετίες, ἀκόμη καὶ μετὰ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Giacomo Foscarini τὴν τριετία 1575-1577. Νέα ὄχυρά προστέθηκαν κατὰ μῆκος τῆς βόρειας ἀκτογραμμῆς καὶ ἀναζητήθηκαν λύσεις γιὰ τὴν ἀνασύσταση τοῦ φεουδαλικοῦ ἵπτικοῦ καὶ τῆς πολιτοφυλακῆς, γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν γαλερῶν καὶ γιὰ τὴ διαρκὴ ἐκπαίδευση τοῦ μισθοφορικοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος, μετὰ τὸ 1573, ἀριθμοῦσε περὶ τοὺς 4.000 ἄνδρες, στρατολογημένους στὴν Ἰταλία, τὴ Γαλλία, τὴν Ἰσπανία, τὴ Γερμανία καὶ τὴν Ἀγγλία. Γύρω στὰ 1580, ἄλλοι ἀπὸ αὐτοὺς ἀσκοῦσαν, μὲ τὴν ἀνοχὴ τῶν ἀνωτέρων τους, χειρονακτικὰ ἐπαγγέλματα ἢ καταγίνονταν μὲ τὸ μικρεμπόριο καὶ τὴ διδασκαλία τῆς ἰταλικῆς γιὰ νὰ συμπληρώσουν τὸν γλισχρὸ μισθὸ τους, ἄλλοι, οἰκογενειάρχες πιά, πάλευαν γιὰ τὸν ἐπιούσιο καὶ ἄλλοι, καταδικασμένοι γιὰ ἀξιοποίνες πράξεις, τραβοῦσαν κουπί σιδεροδέσμοι στὶς γαλέρες. Οἱ περισσότεροι ὑπηρετοῦν ὅπου εἶχαν ταχθεῖ ὑπομένοντας τὸ κλίμα, τὶς ἀρρώστιες καὶ τὶς δυσκολίες τῆς ἀποστολῆς τους καὶ προσμένοντας τὴν ὥρα τῆς ἐπιστροφῆς στὴν Ἰταλία· κι ἀνάμεσά τους κάποιοι γράφουν ποιήματα, γιὰ νὰ θρηνησοῦν τὴν κακοτυχία τους καὶ νὰ ἀπαλύνουν τὸν ἐρωτικό τους καημὸ. Καθένας ἀπὸ αὐτοὺς, κοσμοπολίτης, πολυτεχνίτης καὶ ἐρημοσπίτης τῆς ζωῆς, πρόσθετε τὴ δική του χροιά στὴν καθημερινότητα τῶν κατοίκων. Τὴν εἰκόνα αὐτὴ τὴν περιγράφουν οἱ ξένοι περιηγητὲς στὰ γραπτά τους καὶ τὴ ζωντανεοῦν οἱ Κρητικοὶ δημιουργοὶ στὶς κωμωδίες τους.

Τέλος, ἀναδιοργανώθηκαν οἱ κρατικὲς Ὑπηρεσίες καὶ συστάθηκαν ἐλεγκτικά, ἐκτελεστικά καὶ συμβουλευτικὰ ὄργανα, πού βελτίωσαν τὶς σχέσεις τοῦ πολίτη μὲ τὸ κράτος καὶ ἐργάστηκαν γιὰ τὴν πιστὴ ἐφαρμογὴ τῶν νομοθετημάτων, τὴν ἀδέκαστη ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ τὴν τάξη στὴ δημόσια ζωὴ.

Ἡ Βενετία διασφάλιζε τὴν ὑλοποίηση τοῦ προγράμματος τῆς «Renovatio insulae Cretae» μὲ τὴν ἐκλογή στὴν ἀνώτατη διοίκηση τῆς νήσου τῶν πλέον ἐμπειρῶν στελεχῶν της. Οἱ ἀξιωματοῦχοι αὐτοὶ ξεχώριζαν γιὰ τὴν παιδεία καὶ γιὰ τὴν εὐδό-

κιμη ύπηρεσία τους ως διοικητές σὲ πόλεις τοῦ Βένετο, ὡς μέλη τῶν νομοθετικῶν καὶ ἐκτελεστικῶν τῆς ὀργάνων καὶ ὡς πρεσβευτὲς στὶς αὐλὲς τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ μόρφωσή τους, ἀποκτημένη μὲ συστηματικὲς σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας καὶ δοκιμασμένη στὴ διεθνή πολιτικὴ κονίστρα, ἄφησε τὰ χνάρια τῆς στὴ δημόσια σφαῖρα τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης καὶ στὶς μεταρρυθμίσεις ποὺ εἰσηγήθηκαν μὲ εὐθυκρισία καὶ διορατικότητα ἐξετάζοντας τὰ προβλήματα ἀπὸ μιὰ εὐρύτερη, εὐρωπαϊκὴ, προοπτικὴ, ὅπως ἀκριβῶς τὸ καλοῦσαν οἱ καιροὶ καὶ τὸ ἀπαιτοῦσε ἡ Μητρόπολη.

Παρὰ τὶς καθημερινὲς δυσκολίες καὶ τὴ γενικὴ ἀστάθεια τῆς ἐποχῆς ἢ συνεργασία τους μὲ τὰ τοπικὰ Συμβούλια στάθηκε ἀποτελεσματικὴ καὶ ὀδήγησε στὴ σύνθεση καὶ τὴν ἐμπέδωση μιᾶς κοινῆς πολιτικῆς-ιδεολογικῆς στάσης ποὺ θεμελιωνόταν στὴν ὑπερίσχυση τοῦ κρατικοῦ συμφέροντος ἔναντι κάθε ἄλλου ἐπιχειρήματος. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι στὴν Κρήτη συνεχίστηκε ἀπόσκοπτα ἡ χρῆση τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου γιὰ νὰ μὴ διαταραχθεῖ ἡ καθημερινότητα τῶν Ὀρθοδόξων, ὅτι στὸν Χάνδακα ξέσπασε ἡ σύγκρουση τῶν ἐκπροσώπων τῆς πολιτικῆς μὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας γιὰ τὰ ὅρια τῶν ἀρμοδιοτήτων τους τὸ 1595, δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση τῆς Βενετίας μὲ τὴ Ρώμη (μικρὴ καὶ μεγάλη ἀπαγόρευση, *Interdetto*), ὅπως καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν Κρήτη ἄρχισε ἡ ἀπέλαση τῶν Ἰησοιτῶν ἀπὸ τὴ βενετικὴ ἐπικράτεια. Σὲ ὅλα αὐτὰ οἱ Κρητικοὶ ἀντέδρασαν μὲ ἀνυπόκριτο ἐνθουσιασμό, ἀποδεικνύοντας πόσο βαθιὰ εἶχαν ἐνστερνωθεῖ τὰ ιδεώδη τῆς βενετικῆς πολιτείας. Στὴν ἐκπνοὴ τοῦ 16ου αἰῶνα ἡ γνωστὴ ρῆση «*siamo prima Veneziani e poi cristiani*» φέρει ἀντιπαπικὸ πρόσημο καὶ γεννὰ αἰσθήματα πατριωτισμοῦ καὶ ἀφοσίωσης στὸν πολιτικὸ ἐκφραστή της.

4. Οὐμανισμὸς καὶ ἐκπαίδευση: Κρητικοὶ στὴν Πάδοβα

Ἡ διείσδυση τοῦ ἰταλόφωνου-λατινόφωνου κόσμου στὸ νησί εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς Βενετοκρατίας μὲ τὴ συστηματικὴ δράση τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν μοναστικῶν ταγμάτων, ἓνα κεφάλαιο στὶς ἐπαφὲς τῆς λατινικῆς Δύσης μὲ τὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολὴ ποὺ παραμένει ἀκόμη ἐν πολλοῖς ἄγνωστο· ἐνισχύθηκε ἀπὸ τὸ 1406, μὲ τὴ δειλὴ ἀρχικὰ, ἐντατικὴ κατόπιν φοίτηση νέων ἀπὸ τὴν Κρήτη στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας, καὶ δευτερευόντως στὰ Πανεπιστήμια τῆς Φερράρας/Μόδενας καὶ τῆς Μπολόνιας, καὶ ἀπὸ τὸ 1580 στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου στὴ Ρώμη, γιὰ ὅσους προορίζονταν νὰ ἀφιερωθοῦν στὴν ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας.

᾽Ὡς τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα ἡ προσφορὰ καὶ ἡ ζήτηση εὐκαιριῶν γιὰ μόρφωση ρυθμιζόταν ἀπὸ τὶς παραδοσιακὲς ἐκπαιδευτικὲς δομὲς τῶν κρητικῶν πόλεων

(οικοδιδάσκαλοι, σχολεία σὲ μοναστήρια καὶ ἀπὸ ιδιωτὲς) καὶ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ δύναμη τῶν κατοίκων: ὁ Ἰάκωβος Κορνάρος, ὁ πατέρας τοῦ Ἀνδρέα καὶ τοῦ Βιτσέντζου, διδάχθηκε τὴ λατινικὴ ἀπὸ τὸν μοναχὸ τοῦ τάγματος τῶν Αὐγουστινιανῶν Egidio Fontana ποὺ μετακινήθηκε στὴ Σητεία καὶ ἔζησε κοντὰ του ὡς οἰκοδιδάσκαλος (1527)· ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Ματθαῖος Καλλέργης διδάχθηκαν τὴ λατινικὴ ἀπὸ τὸν μοναχὸ Desiderio dal Legname στὸν Χάνδακα, στὸ σχολεῖο τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῶν Δομνηκανῶν (1537), ἄλλοι τὴν (ἀρχαία) ἑλληνικὴ στὸ ἐφήμερο (1544) ιδιωτικὸ σχολεῖο ποὺ ὁ Χιώτης Ἐρμόδωρος Λήσταρχος διατηροῦσε στὴν ἴδια πόλη κ.ἄ. Μὲ τὴν ἔναρξιν τοῦ προγράμματος τῆς «Renovatio insulae Cretae» κερδίζει ἔδαφος ἡ πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευση, ἡ ὁποία γίνεται πᾶς τὸ βασικὸ ὄχημα γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀνέλιξιν τῶν Κρητικῶν, δίπλα στοὺς παραδοσιακοὺς καὶ καλὰ δοκιμασμένους τρόπους ποὺ ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐπιτελοῦν τὴν ἀποστολὴν τους καὶ νὰ προσφέρουν ἐξαιρετικὴ παιδείαν σὲ ὅποιον τὴν ἐπιζητοῦσε. Ὡστόσο, μαζικὰ καὶ στὸ ἐπίκεντρο θὰ βρεθῆι τὸ διάσημο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα τῆς Γαληνοτάτης, τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πάδοβας, ποὺ θὰ ἐξελιχθῆι σὲ alma mater τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Στὸν Πίνακα ἀπογράφονται οἱ Κρητικοὶ πτυχιούχοι τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας ἀπὸ τὸ 1406, ὅταν ἡ πόλις πέρασε στὴν κυριαρχίαν τῆς Βενετίας, ὡς τὸ 1605, τὸ χρονικὸ ὄριο τῆς μέχρι σήμερον ἐκδοσης τῶν ἐπίσημων πρακτικῶν ἀπονομῆς τοῦ πτυχίου (*Acta graduum academicorum Gymnasii Patavini*) καὶ τοῦ εὐφημοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ δαφνοστεφοῦς διδάκτορα (*doctor laureatus*) σὲ αὐτοὺς ποὺ ὀρκίστηκαν σύμφωνα μὲ τὸ καθολικὸ δόγμα. Τὰ συγκεντρωμένα στοιχεῖα περιοδολογοῦνται, ὡς πρὸς τὰ καθ' ἡμᾶς, μὲ τομὲς τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τοὺς βενετοτουρκικοὺς πολέμους (1463-1479, 1499-1503, 1537-1540, 1570-1573), κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν ὁποίων ἡ μετακίνηση τῶν φοιτητῶν ἀπὸ τὶς ὑπερπόντιες βενετικὲς κτήσεις στὴν Πάδοβα γινόταν μὲ μεγάλη δυσκολία. Ἄς σημειωθῆι ἐπίσης ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ Πανεπιστημίου διακόπηκε ἀπὸ τὸ 1509 ὡς τὸ 1517, λόγῳ τοῦ πολέμου τῆς Βενετίας μὲ τὴ Συμμαχία τοῦ Καμπρέ (*Liga τοῦ Cambrai*).

ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ	%
1406-1453	4	3,1
1453-1479	2	1,6
1480-1501	5	3,9
1502-1540	3	2,4
1541-1573	35	27,6
1573-1605	78	61,4
	127	

Ο Πίνακας περιέχει μόνο ένα ύποσύνολο, και μάλιστα μικρό, όσων φοίτησαν στην Πάδοβα – δὲν περιλαμβάνει ὅσους γράφτηκαν καὶ σπούδασαν γιὰ κάποιο διάστημα ἀλλὰ εἴτε δὲν ὀλοκλήρωσαν τὶς σπουδές τους ἢ ἀρνήθηκαν νὰ δώσουν τὸν ὄρκο σύμφωνα μὲ τὸ τυπικό. Μολαταῦτα, οἱ 113 Κρητικοὶ πτυχιούχοι (89%) τῶν τελευταίων ἐξήντα χρόνων τοῦ 16ου αἰώνα, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων δημοσιεύονται ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ στὸ Παράρτημα (Β'), συγκροτοῦν μιὰ, δυνάμει, πινακοθήκη ὅσων συμμετείχαν στὰ πνευματικὰ δρώμενα τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ τόπου τους. Πλαί σὲ αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ δεκάδες πεπαιδευμένοι Ἴταλοὶ ποὺ ἦλθαν στὴν Κρήτη, ἐγκαταστάθηκαν καὶ τὴν ἔκαναν δεύτερη πατρίδα τους ἀσκώντας ἀνάλογα ἐπαγγέλματα.

Ἡ μελέτη τοῦ ὀνομαστικοῦ καταλόγου δείχνει τὴ στροφή τῶν Κρητικῶν πρὸς τὴν πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευση, μὲ τοὺς νεαροὺς βλαστοὺς τῶν βενετοκρητικῶν οἰκογενειῶν νὰ κινοῦνται πρῶτοι πρὸς τὴν Πάδοβα, ἐπιδιώκοντας τὸ κάτι παραπάνω στὸ ὅπωςδὴποτε προδιαγεγραμμένο curriculum τῆς ζωῆς τους. Γιατὶ οἱ πανεπιστημιακὲς σπουδὲς τοὺς ἔδιναν πρόσθετο κύρος, ἀφοῦ ἡ παιδεία ἦταν ἀγαθὸ ταιριαστὸ καὶ ἀναγκαῖο στὴν κοινωνικὴ τους τάξη. Ἡ εἰκόνα σταδιακὰ ἐμπλουτίζεται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα, ὅποτε ὄχι μόνον κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους καὶ οἱ γόνοι τῶν ἀστικῶν οἰκογενειῶν ἀλλὰ καὶ ἀρχίζουν νὰ ὑπερτεροῦν ἀριθμητικὰ ἔναντι τῶν εὐγενῶν. Γιὰ τοὺς νέους αὐτοὺς ἡ ἀπόκτηση τῆς δάφνης ἦταν τὸ πρῶτο σκαλί γιὰ τὴν εἴσοδό τους στὴ βενετικὴ γραφειοκρατία ἢ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, καὶ τὸ ἐφαλτήριο γιὰ νὰ ἀποκτήσουν πλοῦτη, ἀξιώματα καὶ τίτλους εὐγενείας ἐργαζόμενοι ὡς γιατροὶ καὶ δικηγόροι σὲ μιὰ κοινωνία ποὺ εἶχε ὄλο καὶ περισσότερο ἀνάγκη τὶς ἐξειδικευμένες ὑπηρεσίες τους. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα, ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς βενετοκρητικοὺς εὐγενεῖς, συμβάλλουν στὴν ποιοτικὴ ἀναβάθμιση τῆς γενέθλιας πόλης τους συμμετέχοντας στὰ συμβούλια, στὸν δημόσιο χῶρο, στὶς ἰδιωτικὲς πρωτοβουλίες, μὲ τὶς γνώσεις, τὴν οἰκονομικὴ τους δύναμη καὶ τὴν προστασία τῶν τεχνῶν.

5. Οἱ κρητικὲς ἀκαδημίες

Μιὰ ἀπὸ τὶς συνέπειες τοῦ οὐμανιστικοῦ κινήματος στὴν Ἰταλία ἦταν καὶ ἡ ἴδρυση συλλόγων λογίων ἀφοσιωμένων στὴ μελέτη φιλολογικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ ἱστορικῶν θεμάτων, στὴν καλλιέργεια τῆς ποίησης καὶ τοῦ θεάτρου. Στὴν ἀπόκεντρη Κρήτη ἡ ἀπουσία δημόσιων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων καθιστοῦσε ἐπιτακτικότερη τὴν αὐτοοργάνωση τῶν πνευματικῶν τῆς δυνάμεων, καὶ στὸ αἶτημα αὐτὸ ὁ θεσμὸς τῆς Ἀκαδημίας ἀνταποκρινόταν μὲ τὸν καλύτερο τρόπο. Στὸ νησί κατοικοῦσαν εὐπαιδευτοὶ καὶ εὐποροὶ πολῖτες ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ συγκροτήσουν τὸν

βασικό πυρήνα της και να στηρίζουν οικονομικά τις όποιες πρωτοβουλίες της. Οί ακαδημαϊκοί έγραφαν ποίηση, ρητορικούς λόγους, ιστορικά έργα και φιλοσοφικές πραγματείες και στίς τακτικές συνάξεις τους διάβαζαν τὰ πονήματά τους και συζητούσαν θέματα αίχμής. Στην προσπάθεια αυτή τούς συνέδραμαν και Ίταλοι λόγιοι που ύπηρετούσαν στον στρατό ή στη Διοίκηση. Όλες, και είναι πολλές, οί διαθέσιμες ένδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι αυτές οί καλά οργανωμένες ομάδες τών διανομένων έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην άνθηση του κρητικού πολιτισμού τής Αναγέννησης.

5.1. Η ακαδημία τών Vivi και τών Stravaganti και τὸ ζήτημα τής γλώσσας

Η Ακαδημία τών Vivi (τών ζωντανών) ιδρύθηκε στο Ρέθυμνο τὸ 1562 από τὸν βενετοκρητικό εύγενή Francesco Barozzi λίγο μετά τὴν ἐπιστροφή του από τὴν Πάδοβα ὅπου εἶχε φοιτήσει και διδάξει με ἐπιτυχία. Στὸν πανηγυρικό λόγο του ὁ Barozzi ἀπέδωσε τὴν ἴδρυση τής Ακαδημίας στήν εὐνοια τοῦ Θεοῦ, και στή διαπίστωση ὅτι στήν Κρήτη ζούσαν πλέον πολλοί και ἐκλεκτοί λόγιοι σὲ ὅλες τις ἐπιστῆμες, οί ὅποιοι ἐπιζητούσαν κατάλληλο περιβάλλον για νὰ καλλιεργήσουν τὴν ἀρετή (virtù), και ἐξέφραζε τὴν πεποίθηση ὅτι τὸ ἐγχείρημά του θὰ εὔρισκε ἀνταπόκριση και θὰ προκαλούσε τὴν ἐμφάνιση και ἄλλων συλλόγων.

Ὁ ἰσχυρισμὸς δὲν ἦταν ἀβάσιμος. Ἀπὸ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 16ου αἰώνα οί ἰδεολογικές ἀναζητήσεις τής κρητικῆς λογιόσύνης καθιστοῦσαν ἐπιτακτική τὴν ἀνάγκη για τὸν ἐπαναπροσανατολισμὸ τής λογοτεχνίας και τής τέχνης και για τὸν ἐκσυγχρονισμό, γενικότερα, τών μηχανισμῶν παραγωγῆς και διάδοσης τοῦ πνευματικού πολιτισμοῦ. Οί μεμονωμένες δράσεις στίς ἀμέσως προηγούμενες δεκαετίες ἀπὸ τὴν ἐμφατική δήλωση τοῦ Barozzi, ὅπως λ.χ. ἡ στροφή πρὸς τὸ ἔντυπο βιβλίο και ἡ χρησιμοποίησή του στήν ἐξάπλωση τοῦ ἀλφαριθμητισμοῦ και τής παιδείας, ἡ συνειδητὴ χρήση τοῦ ἰδιώματος στή λογοτεχνία ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο ποιητὴ τής «Φυλλάδας τοῦ γαδάρου», οί πρωτοβουλίες του Ἀντωνίου Καλλέργη για τὴν ἐκπόνηση μεταφράσεων τών ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων στήν ὀμιλουμένη και για τὴ συγγραφή τής κρητικῆς ἱστορίας κ.ἄ.π. ἔπρεπε νὰ οργανωθοῦν με μεθοδικὸ τρόπο και νὰ ὑποστηριχθοῦν με συλλογικές δράσεις. Στὴ ζωγραφικὴ ἡ ροπὴ για ἀλλαγὴ παρατηρεῖται με τὴν ἐπικράτηση τής φορητῆς εικόνας και με τὴν ἐκλεκτικὴ συναίρεση τής βυζαντινῆς με τὴ δυτικὴ δογματικὴ παράδοση και τεχνοτροπία (alla greca, alla latina)· στή λογοτεχνία, με τὴν πλήρη υἰοθέτηση τοῦ ἰταλικοῦ πεδίου ἀναφορᾶς και με τὴν κριτικὴ στάση τών ποιητῶν ἀπέναντι στὴ γλώσσα και στὰ ἔντεχνα και ἔντυπα παράγωγά της.

Γύρω στο 1589 ιδρύεται στον Χάνδακα ή ακαδημία τῶν *Stravaganti* (τῶν Ἐκκεντρικῶν) με πρόεδρο τὸν Ἀνδρέα Κορνάρο. Οἱ συνθήκες εἶναι σαφῶς καλύτερες, ἀφοῦ ἡ πόλη διέθετε ἀνθρώπινο δυναμικὸ καὶ κατάλληλους χώρους, χτισμένους στὸ πλαίσιο τῆς «*Renovatio urbis Candiae*», γιὰ νὰ φιλοξενήσει τὶς δημόσιες ἐκδηλώσεις τῆς Ἀκαδημίας. Οἱ φιλόδοξες προθέσεις τοῦ ἐμπνευστῆ τῆς περιέχονται στὸν ἐναρκτήριο λόγο πού διάβασε ἐνώπιον τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, τῶν Ἀρχῶν καὶ τῆς τοπικῆς ἰντελιγκέντσια. Ἄν τὸ 1562 ὁ *Barozzi* ἀναφέρει μόνο τὶς Ἀκαδημίες τῆς Τοσκάνης (ἀλλὰ χωρὶς νὰ τὶς κατονομάσει) καὶ τῶν «*Infiammati*» τῆς Πάδοβας, γιὰ νὰ τονίσει τὴ συμβολὴ τους στὴν καλλιέργεια τῆς ἰταλικῆς γλώσσας με μεταφράσεις ἔργων τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γραμματείας καὶ με τὴ συγγραφή καὶ ἔκδοση πρωτότυπων κειμένων, ὁ Κορνάρος ἀπαριθμεῖ 18 Ἀκαδημίες, γιὰ νὰ προσδιορίσει μέσα ἀπὸ τὸ πολύπτυχο τῆς δράσης τους τὴν ἀποστολὴ τῶν *Stravaganti*: οἱ ἀκαδημίες τῶν «*Infiammati*» στὴν Πάδοβα καὶ τῆς «*Crusca*» στὴ Φλωρεντία προωθοῦσαν τὸ αἶτημα γιὰ τὴ μελέτη τῶν κλασικῶν τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας καὶ γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς ὀμιλουμένης ἀπὸ ξένα δάνεια, ἢ «*Olimpica*» τῆς Βιτσέντζας τὴ μελέτη τῆς ἀρχαιότητος καὶ τὴν ὑποστήριξη τῶν καλῶν τεχνῶν, τῶν ἐπιστημῶν, τοῦ θεάτρου, τῆς μουσικῆς, οἱ «*Intronati*» τῆς Σιένας, τὴ θεωρία καὶ πράξη τοῦ θεάτρου κ.ἄ.

Ἡ καλλιέργεια τῆς ὀμιλουμένης ἦταν προγραμματικὴ ἀρχὴ τῆς ἀκαδημίας τόσο τῶν *Vivi*, με τὸν *Barozzi* νὰ ἐπισημαίνει τὸν θεμελιώδη ρόλο τοῦ *Pietro Bembo* στὴν ἐπανεκκίνηση τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας τὸν 16ο αἰώνα, ὅσο καὶ τῶν *Stravaganti*, με τὸν Κορνάρο νὰ παραθέτει τὰ ὀνόματα τῶν Ἀκαδημιῶν πού εἶχε λάβει ὡς πρότυπο. Ὡστόσο, θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι οἱ κρητικὲς Ἀκαδημίες φιλοδοξοῦσαν νὰ διεκδικήσουν τὸν δικὸ τους διακριτὸ χῶρο καὶ ρόλο στὴν ποιοτικὴ ἀναβάθμιση τῆς ἰταλικῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνίας παίρνοντας μέρος σὲ μιὰ δράση στὴν ὁποίαν εἶχαν στὸ μεταξύ ἀφοσιωθεῖ πάνω ἀπὸ 1.200 ἀκαδημίες τῆς Ἰταλίας, καὶ ἐγγράψει στὸ ἐνεργητικὸ τους σπουδαῖα λογοτεχνικὰ ἔργα καὶ λεξικογραφικὰ ἐργαλεῖα, ὅπως τὸ Λεξικὸ τῆς ἰταλικῆς γλώσσας τῆς *Crusca*.

Τὸ σύνολο τῆς σωζόμενης παραγωγῆς τῶν *Stravaganti* εἶναι στὴν ἰταλικὴ (ἐλάχιστα μόνο δείγματα μᾶς σώζονται στὴ λατινικὴ καὶ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ) καὶ συνδέεται με τὸν δημόσιο λόγο τους, ὅχι με τὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ τους. Ἄν ἀναλογιστοῦμε τὴν ἑλληνοἰταλικὴ παιδεία καὶ τὰ εἰδικὰ ἐνδιαφέροντα τῶν Κρητικῶν καὶ τῶν Ἰταλῶν μελῶν τῆς Ἀκαδημίας, τὶς ὑφολογικὲς καὶ μορφολογικὲς δεσμεύσεις ἀπὸ τὶς συμβάσεις τῶν εἰδῶν πού ἀπὸ κοινῶν καλλιεργοῦσαν, τὴν ἄγνοια τῆς τοπικῆς διαλέκτου ἀπὸ τοὺς τιμωμένους ἀξιωματοῦχους, τὸν ὀρίζοντα προσδοκιῶν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτισμικοῦ τους περιβάλλοντος, τὴν ποιότητα τῶν σωζόμενων γλωσσικῶν μνημείων κ.ἄ., μπορούμε νὰ θεωρήσουμε τὴν εἰκόνα αὐτὴ μονομε-

ρή. Στις λογοτεχνικές Ακαδημίες τής Εύρώπης ή έμφαση είχε δοθεί στην όμιλουμένη και στη μελέτη τής παράδοσής της ως υποχρεωτικῶν σταθμῶν στον δρόμο για τή συγκρότηση τής εθνικῆς λογοτεχνίας τους. Στην Κρήτη τής Αναγέννησης, με τὸν ἀμφιθαλή ἑλληνοϊταλικὸ πολιτισμὸ τῶν κατοίκων της, ἡ δημιουργικότητα τῶν ἀκαδημιῶν της ἔπρεπε νὰ στραφεῖ και νὰ μοιραστεῖ και πρὸς τις δύο γλωσσικὲς παραδόσεις.

5.2. *Ιταλόγλωσση και ἑλληνόγλωσση λογοτεχνία: παράλληλες λογοτεχνίες;*

Ὁ διάλογος για τή γλώσσα τής λογοτεχνίας διεξήχθη στους ἀκαδημαϊκοὺς κύκλους τής Εύρώπης με τή συγγραφή πραγματειῶν και ποιητικῶν ἔργων· στην Κρήτη ἐκδηλώθηκε ἔμπρακτα με πρωτοβουλίες πού ἀρχικὰ ἐπέμεναν στη χρήση τής δημόδους ἢ στην ἀντικατάστασή της ἀπὸ τὸ τοπικὸ ἰδίωμα. Δυὸ προϊόντα πού ἐκφράζουν αὐτὴν τὴν ἄτυπη συζήτηση εἶναι ἡ «φυλλάδα τοῦ γαδάρου» (Βενετία 1539) και ἡ «Μάλτας πολιορκία» (Βενετία 1571). Τὸ ἀποφασιστικὸ βῆμα ἔγινε γύρω στὰ 1580, και ἀπότομα, ἀφοῦ ἡ υἰοθέτηση τοῦ ἰδιώματος ἦταν ζήτημα ἀπόφασης τῶν ποιητῶν και ὄχι ἐσωτερικῆς ὠρίμανσής του. Τὰ ἔργα τής ἀκμῆς ἔχουν ἐπαινεθεῖ για τή γλωσσική τους καθαρότητα, τή θεματική και ποιητική τους ὠριμότητα και τὴν ἐκλεκτική στάση τῶν δημιουργῶν τους ἀπέναντι στὰ ξένα πρότυπα. Διπλὸς ἦταν ὁ στόχος τῶν ἀκαδημαϊκῶν *Vini* και *Stravaganti*: ἡ συστηματική μελέτη τής δεσπόζουσας ἰταλικῆς, και μητροπολιτικῆς, λογοτεχνίας ὡς πρὸς τή θεωρία και τὴν πράξη τής ποιητικῆς της ἀποτύπωσης πρὸς ὄφελος τής ἰταλόφωνης και τής (ιδιωματικῆς) ἑλληνόφωνης, στὰ ἔργα τής ὁποίας ἡ φιλολογική ἔρευνα ἔχει ἀναγνωρίσει, χωνεμένες, τις τάσεις και τὰ ρεύματα τής ἰταλικῆς ὁμολογῆς της. Αὐτὸ ἄλλωστε ἦταν και τὸ πρόταγμα τοῦ Μανιερισμοῦ στὸ πεδίο τής γλώσσας: τὴ χρήση τῶν τοπικῶν διαλέκτων στη λογοτεχνία. Στην Κρήτη οἱ δημιουργοὶ γράφουν και στις δύο γλώσσες, στην Ἰταλία ἐκφράζονται στη γλώσσα τοῦ Δάντη, τοῦ Πετράρχη και τοῦ Βοκκάκιου, και τῶν ὄψιμων συνεχιστῶν τους (Bembo, Ariosto), και στὸ ἰδίωμα τής γεωγραφικῆς τους καταγωγῆς. Ὁ Barozzi συντάσσει τὸ 1577 μιὰ σατιρική-γκροτέσκο ἐπιστολή («*lettera finta*») στὸ κρητικὸ ἰδίωμα και με ἓνα κατεργασμένο και με ἔξοχες σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις λεξιλόγιο, και σονέτα και ἐπιστημονικὲς συγγραφές στην ἰταλική (και τὴ λατινική), ὁ Βιτσέντζος Κορνάρος, τὸν «Ἐρωτόκριτο» και σονέτα και μαδριγάλια στην ἰταλική. Ἕνας βέρος ναπολιτάνος ἀκαδημαϊκὸς *Stravaganti*, ὁ Giambattista Basile, γράφει ποιήματα τοῦ συρμοῦ στην ἰταλική και καθαγιάζει τὴ διάλεκτο τής πατρίδας του με τὰ ἀριστουργήματά του «*Muse Napolitane*» και «*Cunto de li cunti*». Στις κρητικὲς κωμωδίες τὸ τοπικὸ ἰδίωμα συμβιώνει ἀρμονικὰ με τὴν ἰταλική και τὴ λατινική, και ἀπὸ κοινοῦ ὑπηρε-

τουὺν τὴ λεκτικὴ παρεξήγηση καὶ τὸ γέλιο. Σὲ ἓνα τέτοιο περιβάλλον ἡ «Ερωφίλη» βρίσκει τὸν λόγο τῆς γένεσής της καὶ αἰτιολογεῖ τὴ στενὴ καὶ πολυδύναμη διακειμενικὴ τῆς σχέση μετὰ τὸν «Ερωτόκριτο». Ἡ κρητικὴ ἐκδοχὴ τοῦ «Pastor fido» τοῦ G. B. Guarini στὸ ἰδίωμα ἀλλὰ μετὰ ἀναλλοίωτη τὴν ἰταλικὴ στιχουργικὴ φόρμα τοῦ προτύπου, ἀντανακλᾶ, δίχως ἄλλο, κάποιους ἀπὸ τοὺς λογοτεχνικοὺς πειραματισμοὺς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Χάνδακα. Ὅψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος, ἡ ἑλληνόγλωσση καὶ ἡ ἰταλόγλωσση λογοτεχνία τῆς Κρήτης συνδέονται ἀμοιβαίᾳ καὶ ὀργανικά, ἐξελίσσονται μέσα στὸν ἴδιο κοινωνικὸ καὶ πολιτισμικὸ χῶρο καὶ ἀπευθύνουν τὶς ποιητικὰ ἄρτιες καὶ ὁμότροπες δημιουργίες τους στὸ ἴδιο αὐτὸ ἐκλεπτυσμένο καὶ ἀμφιθαλὲς γλωσσικὰ καὶ μορφωτικὰ κοινὸ καὶ μετὰ λόγιους ποιητὲς ποὺ ἐκφράζονταν μετὰ τὴν ἴδια ἄνεση καὶ τόλμη καὶ στὶς δύο λογοτεχνικὲς παραδόσεις.

Κορυφαῖο δεῖγμα τῆς συναίρεσης αὐτῆς εἶναι ὁ «Ερωτόκριτος». Ἡ κατανομὴ τῶν 10.000 στίχων σὲ πέντε, αὐτοτελῆ κατὰ τὸ θέμα καὶ διακριτὰ κατὰ τὸ γένος, Μέρη, ἡ σοφὴ ἐναλλαγὴ ἀφηγηματικῶν καὶ διαλογικῶν ἐπεισοδίων σὲ μιὰν ὑψηλὴ γιὰ τὸ εἶδος τῆς μυθιστορίας ἀναλογία [58% ἀφήγηση : 42% διάλογος] καὶ τὸ μοῖρασμα τῆς δράσης στοὺς τρεῖς πρωταγωνιστὲς καὶ στοὺς ἰσάριθμους βοηθοὺς τους, παραπέμπουν σὲ μιὰ μᾶλλον θεατρικὴ σύλληψη καὶ μεταφορὰ τοῦ πεζοῦ ἰταλικοῦ προτύπου στὸ κρητικὸ ἰδίωμα καὶ σὲ ὁμοιοκατάληκτα δεκαπεντασύλλαβα δίστιχα, καὶ μετὰ τὸν Βισσέντζο νὰ αἰσθάνεται ποιητικὰ καὶ νὰ ἀνασαινεῖ θεατρικά. Μετὰ τὸ ἔργο του, ὅπως ταιριάζει σὲ ποιητὴ ἀνοικτῶν ὀριζόντων, συμμετέχει στὸ κυρίαρχο τὴν ἐποχὴ του θεωρητικὸ ζήτημα, ἂν καὶ κατὰ πόσο μπορεῖ τὸ μικτὸ εἶδος τοῦ ποιμενικοῦ δράματος νὰ σταθεῖ δίπλα στὰ κλασικὰ εἶδη τῆς τραγωδίας καὶ τῆς κωμωδίας, ποὺ ταλάνιζε τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς καὶ λογοτεχνικοὺς κύκλους τῆς Ἰταλίας. Ὁ Κορνάρος ἀπαντᾷ καταφατικὰ καί, διευρύνοντας τὴ συζήτηση, προτάσσει τὸ δημιούργημά του, τὸ ὁποῖο ὄχι μόνον ἰσορροπεῖ ὡς ἀφήγημα ἀλλὰ καὶ ἀποδίδει τοὺς ἐπιμέρους εἰδολογικοὺς τροπισμοὺς τῆς δραματικῆς ποίησης: δίπλα στὴν προσεγμένη καὶ στὴ λεπτομέρεια ἐναλλαγὴ διαλόγων ἢ μονολόγων, ποὺ εἰσάγονται ὡς σκηνὲς τραγωδίας σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ἔργου, παρεμβάλλει ὡς ἰντερμέδιο ἓνα πλήρες ποιμενικὸ εἰδύλλιο ἔκτασης 162 στίχων στὸ μόνον δεκτικὸ σὲ παρεκβάσεις Δεύτερο Μέρος (B591-752), μετὰ ἥρωα τὸν ἀφέντη τῆς Γόρτυνας Χαρίδημο, νομιμοποιώντας ἔτσι, στὴν πράξη, τὴ σύνθεση καὶ τὴ συνέργεια τῶν εἰδῶν. Ὁ Κορνάρος ἀποτολμᾷ καὶ κάτι ἄλλο, δυσκολότερο: μετὰ ἓνα λογοτεχνικὸ ἔργο, καὶ ὄχι μετὰ μιὰ θεωρητικὴ πραγματεία τοῦ συρμοῦ, προτείνει στοὺς λόγιους συνομιλητὲς του τὴ δυνατότητα ἀνάμειξης ὄχι μόνον τῶν εἰδῶν ἀλλὰ καὶ τῶν γενῶν. Μετὰ ἄλλα λόγια, ὁ ποιητὴς τοῦ «Ερωτόκριτου» καταλύει τὰ στεγανὰ τῆς ἐπικῆς, τῆς λυρικῆς καὶ τῆς δραματικῆς ποίησης, ποὺ τηροῦσαν οἱ ἀριστοτελίζοντες θεωρητικοὶ τῆς ἐποχῆς του, γιὰ νὰ δημιουργήσῃ μιὰν ἀρμονικὴ σύνθεση ὅπου τὰ γένη θὰ ἐναλλάσσονται

και τὰ εἶδη θὰ ἀναμειγνύονται ‘‘πρὸς δόξαν και ἔπαινον τῆς ποιήσεως’’. Γιατὶ τὸ διακύβευμά του εἶναι ἡ ποίηση, ἡ θαυμαστὴ τέχνη τοῦ λόγου, και ὄχι ὁ λόγος περι αὐτῆς. Τὸ δίστιχο

κι ὅπου κατέχει νὰ μιλεῖ μὲ γνώση και μὲ τρόπο,
κάνει και κλαῖσι και γελοῦν τὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων»
(A889-890)

εἶναι μιὰ ἀβεγάδιαστη μαρτυρία τοῦ βαθύτατου ἀνθρωπισμοῦ του και μιὰ χωρὶς προηγούμενο στὴ γραμματεία μας συμπύκνωση τῆς ποιητικῆς του θέσης. Ὡς πρὸς τὴ δεσπύζουσα ἄποψη ἐκείνων (Antonio Miturno, Camillo Pellegrini κ.ἄ.) ποὺ ἰσχυρίζονταν ὅτι ἡ μυθιστορία εἶναι κατώτερο εἶδος, γιατί ἀποτελεῖ ἀτελὲς παρακλάδι τοῦ ἔπους, ὁ Κορνάρου ἀπαντοῦσε μὲ τὸ ἔργο του και μὲ τὸν «τρόπο» του, φέρνοντας τὴν τέχνη τοῦ λόγου και τῆς γραφῆς στὴν πὺρ καλὴ τῆς ὥρα. Ὁ «Ἐρωτόκριτος», μὲ τὸ καλὰ σοθεμένο ποιητικὸ και φιλοσοφικὸ του ὑπόβαθρο, ἀντανακλᾷ τὸ κλίμα και τὶς συζητήσεις τῶν λόγιων συνομιλητῶν τοῦ Κορνάρου, τῶν Stravaganti, και μὲ τὸν ποιητὴ νὰ τοὺς χαρίζει τὴν αἰωνιότητα στὸν ἐπίλογο, ὅταν μνημονεῦει τὴ γόνιμη και ἐποικοδομητικὴ συναναστροφή τους κατὰ τὴ μακρὰ και ἐπίπονη σύνθεση τοῦ ἔργου:

Θωρῶ πολλοὶ ἐχαρήκασι κ’ ἐκουρφοκαμαρῶσα
κι ὅσοι ἐκλουθοῦσα ἀπὸ μακρὰ, ἐδὰ κοντὰ ἐσιμῶσα,
(E1533-1534)

ἐνῶ ἄφηνε ἐκθετους ὅσους εἶχαν ἀρνηθεῖ τὴ δυνατότητα ὑλοποίησης ἐνὸς τέτοιου ποιητικοῦ σχεδίου:

ἐκείνους τοὺς κακόγλωσσους ποὺ ψέγουν ὅ,τι δοῦσι
κι ἀπόκεις δὲν κατέχουσι τὴν ἄλφα σκιάς νὰ ποῦσι.
(E1537-1538)

5.3. Οἱ δράσεις τῆς Ἀκαδημίας

Ἡ Ἀκαδημία προώθησε ἐπίσης τὴ φιλοσοφία, τὴ διαλεκτικὴ και τὴ ρητορικὴ, τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες και τὰ μαθηματικά, τὸ δίκαιο και τὴν ἱστορία· μέσα ἀπὸ τὴν καλλιέργεια τοῦ πνεύματος ὁ πολίτης θὰ καταστεῖ ἐνεργὸς και θὰ τεθεῖ στὴν ὑπερσία τῆς πολιτείας. Ὁ Κορνάρου ἐπαναφέρει τὸ αἶτημα τοῦ πολιτικοῦ οὐμανισμοῦ ὁ ἡγεμόνας (Principe) νὰ περιβάλλεται ἀπὸ ἐνάρετους (virtuosi) πολίτες, γιὰ νὰ εὐημεροῦν τὰ κράτη και νὰ προκόβουν οἱ λαοὶ τους. Ἀποστολὴ τῆς Ἀκαδημίας εἶναι νὰ συντονίζει τὸν διάλογο μεταξὺ τῶν πεπαιδευμένων πολιτῶν και νὰ παρεμ-

βαίνει δραστικά, αν και έξωθεσμικά, στις σχέσεις και στον έλεγχο της εξουσίας και στον προσανατολισμό της δημόσιας σφαίρας.

Η ποικίλη δράση των στοχαστικών προσαρμογών που συντελούνται στους κόλπους της Ακαδημίας διοχετεύεται:

α) στις τακτικές συνεδρίες, όπου οι ακαδημαϊκοί παρουσίαζαν τον καρπό του πνευματικού τους μόχθου με αναγνώσεις ιστορικών και φιλοσοφικών δοκιμίων, πεζών έργων και ποιημάτων πάνω σε θέματα άντλημένα από τη λογοτεχνία, την επικαιρότητα και τη ζωή και με συζητήσεις πάνω σε μιὰ πλειάδα θεμάτων που απασχολούσαν τη κοινωνία των γραμμάτων της εποχής τους.

β) στη διεκπεραίωση μεγάλων συγγραφικών προγραμμάτων: ή ιστοριογραφία της Κρήτης από ιδιωτική ούμανιστική υπόθεση του Αντωνίου Καλλέργη στα μέσα του 16ου αιώνα, ως απάντηση στη δημόσια βενετική και ιταλική ιστοριογραφία της Αναγέννησης, γίνεται στα τέλη του αιώνα προτεραιότητα της Ακαδημίας. Τα «Commentarii» αποτελούν τη βάση πάνω στην οποία ὄρθωσαν τὸ δικό τους οικόδομημα ὁ Ἰωάννης Βεργίτσης καὶ ὁ Ἄνδρέας Κορνάρος υἱοθετώντας τὸ τριμερὲς σχῆμα τῆς Ἱστορίας του (Αρχαιότητα, Ρωμαϊοκρατία, Βενετοκρατία). Χάρη σὲ αὐτὲς τὶς πρωτοβουλίες ἡ Κρήτη ἀπέκτησε τὴ δική της ἱστορία καὶ τὸ «Βασίλειο τῆς Κρήτης» («Regno di Candia») τὸ δικό του παρελθόν.

γ) στὴν ὀργάνωση δημόσιων τελετῶν. Περισσότερες ἀπὸ εἴκοσι ἐκδηλώσεις ἀπόδοσης τιμῆς σὲ πρόσωπα τῆς ἀνώτατης βενετικῆς διοίκησης στὴν Κρήτη ὀργανώθηκαν μὲ πρωτοβουλία τῆς Ακαδημίας στὴ λότηζια τῶν εὐγενῶν, στὸ δουκικὸ παλάτι καὶ στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Στους τιμωμένους οἱ ἀκαδημαϊκοὶ πρόσφεραν ἀναμνηστικὰ δῶρα καὶ χειρόγραφα μὲ τὶς ὀμιλίες, τὰ ἰταλικά ποιήματα καὶ τὰ ἑλληνικά καὶ λατινικά ἐπιγράμματα ποὺ ἔγραφαν γιὰ νὰ ἐξυμνήσουν τὴ δράση τους. Τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποιότητα τῶν δημόσιων αὐτῶν τελετῶν προϋποθέτουν τὴν ἐξοικείωση τῶν ἀκαδημαϊκῶν μὲ ἀνάλογες ἐκδηλώσεις στὴν Ἰταλία καὶ στὴ βενετική ἐπικράτεια καὶ συνεπάγονται, ἀφενός, μεγάλη καλλιτεχνικὴ ἐμπειρία, ἱκανὴ νὰ ὑποστηρίξει τὸν ἐορταστικὸ χαρακτήρα καὶ τὴν ἐπιβαλλόμενη μεγαλοπρέπεια τῶν δρωμένων αὐτῶν, καὶ ἀφετέρου, τὴν ὀμόθυμη συνδρομὴ τῶν ἐπαγγελματικῶν συντεχνιῶν καὶ τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ, τῶν ζωγράφων, τῶν μικρογράφων καὶ τῶν γλυπτῶν καὶ πρωτίστως, τὴν καθολικὴ παραδοχὴ καὶ ἀναγνώριση τῶν συμβόλων καὶ τῶν ἰδεολογημάτων ποὺ προβάλλονταν στὶς περιστάσεις αὐτές. Ἐξοικειωμένο μὲ τὶς ἀλληγορικὲς μορφὲς καὶ τὰ σύμβολα τῆς Βενετίας ἦταν καὶ τὸ κοινὸ ποὺ παρακολουθοῦσε τὶς ἐκδηλώσεις μὲ τὴ δέουσα ἔνταση. Οἱ ποιητικὲς συνθέσεις ποὺ γράφονταν γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν στιγμῶν ἐκείνων ἀντιπροσωπεύουν ἓνα μικρὸ, καὶ ἀσφαλῶς ὄχι τὸ σημαντικότερο, μέρος τῆς ποίησης τῶν Stravaganti.

δ) στην ενεργό συμμετοχή των μελών της Ακαδημίας στα κοινά. Η παρουσία ακαδημαϊκών-μελών της βενετοκρητικής ευγένειας στο ανώτατο γνωμοδοτικό Συμβούλιο των 18 τους έδινε τη δυνατότητα να παρεμβαίνουν και να εκθέτουν τις απόψεις τους σε καίρια ζητήματα της Κοινότητας, ενώ για άλλα, όπως λ.χ. ή απονομή των τίτλων ευγενείας, δεν δίσταζαν να απευθύνουν τα αιτήματά τους στο Συμβούλιο των Δέκα στέλλοντας πρέσβεις στη Μητρόπολη. Οί πέντε από τους δώδεκα ευγενείς του Συμβουλίου του έτους 1591 ήταν μέλη της Ακαδημίας (ο Ανδρέας και ο Βιτσέντζος Κορνάρος, ο Zuan Antonio Mu(d)azzo, ο Francesco de Mezzo και ο Nicolò Tron), ενώ εκείνος που ήγήθηκε της πρεσβείας στη Βενετία ήταν ο Ιωάννης Φραγκίσκος Κορνάρος, ο μεγαλύτερος αδελφός του Ανδρέα και του Βιτσέντζου.

6. Ο Τρωικός πόλεμος: ο έπαναπατρισμός

Στις αρχές του 17ου αιώνα ένας ιδιάζων έπαναπατρισμός συντελείται στους κόλπους της ακαδημίας των Stravaganti με πρωταγωνιστή τον Ανδρέα Κορνάρο και θέμα τον Τρωικό πόλεμο. Για τον άνθρωπο του 16ου αιώνα ο πόλεμος αυτός ήταν ένα αδιαμφισβήτητο γεγονός, τις φάσεις του οποίου παρακολουθούσε όχι από την όμηρική έκδοχή του, αλλά από τις αφηγήσεις του Δίκητη του Κρητικού και του Δάρη του Φρύγα.

Ο πρώτος που ενέταξε τον Τρωικό πόλεμο ως οργανική ένότητα της κρητικής ιστορίας ήταν ο Αντώνιος Καλλέργης: με 2.400 λέξεις κατέγραψε όσα γεγονότα προηγήθηκαν της έκστρατείας και όσα ακολούθησαν την καταστροφή της Τροίας, δίνοντας έμφαση στον νόστο των νικητών και στο πέρασμά τους από την Κρήτη, και με κεντρικό ήρωα τον βασιλιά της Ίδομενέα.

Ο Ανδρέας Κορνάρος αφηγήθηκε τον Τρωικό πόλεμο σε 4.000 λέξεις στην «Historia Candiana»: υιοθέτησε την αφήγηση του Καλλέργη, και την εμπλούτισε με μερικά επεισόδια όπως η άρπαγή της ωραίας Έλένης και η θυσία της Ίφιγένειας στην Αυλίδα, με σκηνές από έπικές μάχες μπροστά στα τείχη της Τροίας, και με τον βασιλιά της Κρήτης Ίδομενέα να είναι ο κεντρικός ήρωας και της δικής του αφήγησης.

6.1. Ο Ανδρέας Κορνάρος επανήλθε στο θέμα του Τρωικού πολέμου, όταν προχώρησε στην αναθεώρηση της «Ιστορίας» του: αυτή τη φορά του αφιέρωσε δύο Βιβλία, το 10ο και 11ο, με το συνολικό έργο να αναπτύσσεται σε 25 (αντί 16) Βιβλία. Από την αναθεώρηση αυτή, σύμφωνα με τη «Σύνοψη Περιεχομένων» («Sommario»), μάς σώζονται, δώρο της Τύχης, μόνο το 10ο και το 11ο Βιβλίο, και μάλιστα σε δύο διαδοχικές γραφές:

α) τὸ πρωτόγραφο (τὸ χγφο marcianus It. VI, 154 [5800], σ. 96-545), μὲ διορθώσεις, διαγραφές, ἀθετήσεις καὶ προσθήκες στὸ περιθώριο ἢ στὸ διάστιχο τοῦ κειμένου, ὅλες ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κορνάρου· [εἰκ. 3]

β) τὸ καθαρόγραφο (τὸ χγφο marcianus It. VI, 183 [6010], φ. 1r-157v), μὲ σποραδικές μικροεπεμβάσεις τοῦ ἴδιου.

Σ' αὐτὴν τὴν τελευταία γραφή, ἔκτασης, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, 97.500 λέξεων, ὁ Κορνάρος αὐτονόμησε τὴν ἀφήγησή του παρουσιάζοντάς την ὡς ἓνα ἐντελῶς καινούργιο ἔργο, σὲ δύο Βιβλία, ἄγνωστο (καὶ ἀνέκδοτο) ὡς σήμερα. Πρόκειται γιὰ λαμπρὸ ἀπὸ κάθε ἄποψη ἀφήγημα, ποῦ ἀπογειώνει ὅσο καμία ἄλλη συγγραφή τὴν ἰταλόγλωσση λογοτεχνία τῆς Κρήτης.

Μὲ σημεῖο ἐκκίνησης τὶς «μυθικές» ρίζες τῆς Τροίας διηγεῖται τὰ γεγονότα προβάλλοντάς συστηματικὰ τὸ βαθὺ κρητικὸ ὑπόστρωμα τῆς ἰλιαδικῆς ὕλης: ὁ πρῶτος κάτοικος τοῦ τόπου ὅπου χτίστηκε ἡ Τροία ἦταν ὁ Τεῦκρος, ὁ γιὸς τοῦ Σκάμανδρου καὶ τῆς νύμφης Ἰδαίας· ἔφθασε ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Κρήτη. Τὴν πόλη τὴν ἴδρυσε ὁ Τρῶας/Ἴλιος, γιὸς τοῦ Δάρδανου καὶ ἐγγόνι τοῦ κρηταγενοῦς Δία, κλπ. κλπ. Ὁ Ἰδομενέας, ὁ ἐγγονὸς τοῦ Μίνωα, δοξάστηκε πολεμώντας γιὰ τὴν Ἑλένη, ὄντας κάποτε καὶ αὐτὸς μνηστήρας τῆς, καὶ παρὰ τὰ χτυπήματα τῆς Μοίρας, συνέτρεξε ὅσους πῆραν τὸν δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς γιὰ τὶς πατρίδες τους καὶ παραστάθηκε στὸν Αἰνεΐα καὶ τὸν Ἀντήνορα, ὅταν ἔφθασαν στὴν Κρήτη, τὸ λίκνο τῆς γενιᾶς τους, πρὶν νὰ ξαναβγοῦν πρόσφυγες στὸν πηγαμὸ γιὰ τὴν Ἰταλία. Συναμα, ἐπισημαίνει τὶς ἀρχέγονες κρητικὲς ρίζες ἑνὸς κόσμου ποῦ φέρει τὴν ἐπωνυμία τῆς Εὐρώπης, τῆς μητέρας τοῦ Μίνωα, τοῦ Σαρπηδόνα καὶ τοῦ Ραδάμανθυ: τὸ Ἴλιον ἰδρύθηκε ἀπὸ ἀπόγονο τοῦ Τεῦκρου τοῦ Κρητικοῦ, ἡ Ρώμη ἀπὸ ἀπόγονο τοῦ Αἰνεΐα, στίς φλέβες τοῦ ὁποῦο κυλοῦσε αἷμα κρητικὸ, ὅπως καὶ τοῦ Ἀντήνορα, τοῦ συνοδοιπόρου του, ποῦ ἴδρυσε τὴν Πάδοβα, ἀπ' ὅπου πρόβαλε ἡ Βενετία, ἡ μητρόπολη πατρίδα τοῦ Κορνάρου, μὲ τὴ σύγχρονή του Κρήτη νὰ εἶναι τὸ πολυτιμότερο νεῦρο τῆς. Ἐνας πλήρης κύκλος ὀλοκληρῶνεται μὲ τὴ σύνδεση τῶν ἐποχῶν καὶ μὲ τὴν ἐπιστροφή τῶν ἀπογόνων τοῦ ἀρχαίου οἰκιστῆ στὴν Κρήτη, ἀπ' ὅπου εἶχε ξεκινήσει τὸν πλάνητα βίῳ του. Κατ' οὐσίαν ὁ Κορνάρος γράφει ἓνα ἐγκώμιο τῆς Κρήτης (τῶν ἡμερῶν του)· μὲ ὄχημα τὴν ἱστορία τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, διερευνᾷ τὸ ἀρχέγονο παρελθὸν τῆς πατρίδας του καὶ τὴν ἀναγνωρίζει ὡς λίκνο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Μεγάλῃ εἶναι καὶ ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία τοῦ ἔργου. Κινούμενος στίς παρυφῆς τοῦ Μπαρόκ ὁ Κορνάρος βλέπει τὸν Τρωικὸ πόλεμο ὄχι μόνον ὡς ἱστορικὸ γεγονὸς ἀλλὰ καὶ ὡς τρανὸ παράδειγμα τῆς ἀστάθειας τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων. Ἀποστολὴ τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι νὰ διδάξει γράφοντας γιὰ ἔνδοξους ἄνδρες ποῦ χάνονται «σ' ἓνα ἀνοιγοσφάλισμα τῶν ἀμματιῶ», καὶ γιὰ «πλοῦσες καὶ μπορεζάμενες

χώρες» πού οί χρόνοι και οί καιροί καταλύουν. Στοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα ὁ Ἄνδρέας Κορνάρος παρατηρεῖ τὴν Τύχη (*fortuna*) νὰ ξεδιπλώνει τὰ σκοτεινὰ σχέδια τῆς καὶ γιὰ τοὺς δύο ἀντιπάλους. Νέος ἀκόμη ὁ Πρίαμος εἶδε τὴν Τροία στὶς φλόγες τιμωρημένη ἀπὸ τὸν Ἡρακλῆ, τὴν ξανάκτισε μεγαλύτερη καὶ ἰσχυρότερη ὅσο ποτέ, καὶ γέρος πιά εἶδε καὶ πάλι τοὺς Ἕλληνες νὰ ληλατοῦν τοὺς θησαυροὺς τῆς καὶ νὰ τὴν παραδίνουν στὶς φλόγες, πρὶν νὰ πέσει κι αὐτὸς νεκρός, πληρώνοντας τὸ τίμημα τῆς «ἀδυνατῆς ἀποκοτιᾶς» του. Ἡ ἀδελφὴ του Ἡσιόνη, θύμα τοῦ ἐπιόρκου πατέρα τῆς, ἀπὸ βασιλοπούλα βρέθηκε σκλάβα στὴν Ἑλλάδα κι ἔγινε, ἄθελά τῆς, ἡ ἀφορμὴ, ὅταν ἡ Τύχη ἔφερε τὸν Πρίαμο στὴν πιὸ ψηλὴ κορυφὴ τοῦ τροχοῦ τῆς, νὰ ξαναφουντώσει τὸ μῖσος καὶ νὰ ξανάλθει ὁ πόλεμος καὶ ἡ καταστροφή. Οὔτε καὶ κανένας Ἕλληνας ξέφυγε ἢ ἔμεινε ἄτρωτος ἀπὸ τὶς ἰδιοτροπιές τῆς. Στὴν πολύχρονη αὐτὴ σύρραξη Τρῶες καὶ Ἕλληνες πλήρωσαν τὸν φόρο αἵματος πού τοὺς ἀναλογοῦσε, ἐνῶ δὲν ἔπαψαν οὔτε στιγμὴ νὰ βλέπουν τὸν Σκάμανδρο ποταμὸ νὰ «ξεχειλάει κουφάρια».

Ἡ Τύχη ἐπανερχεται 50 φορὲς στὰ πιὸ νευραλγικὰ σημεῖα τῆς ἀφήγησης τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ὡς ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο, γιὰ νὰ θυμίζει τὴν ἀτίθαση ὀρμὴ τῆς. Ὁ Ἄνδρέας Κορνάρος τὴ συνδυάζει μὲ τὸν τροχό, τὴ ρόδα, τὸν κύκλο καὶ τὰ γυρίσματά του («*la fortuna con i suoi continui rivolgimenti*»), γιὰ νὰ ἀπεικονίσει τὴν ἄνοδο καὶ τὴν πτώση τῶν ἡρώων του, ἀποδεικνύοντας ἔτσι ὅτι ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ ψευδαἰσθησιμὴ καὶ μόνο. Κι ἂν στὸν «Ἐρωτόκριτο» τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου ἡ περιστροφή τοῦ τροχοῦ, «πού ἀναπαημὸ δὲν ἔχει», ὀφείλεται στὴ «μηχανὴ τοῦ κόσμου» (*macchina del mondo*), πού κινεῖται ἀπὸ τὸν ἔρωτα, μιὰ δύναμη πέρα καὶ πάνω ἀπὸ τὰ νοητά, στὸν «Τρωικὸ πόλεμο» τοῦ Ἄνδρέα Κορνάρου τοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα ἐκφράζουν τὴν ἀνθρώπινη τραγωδία στὴ (διαχρονικὴ) σκηνὴ τοῦ κόσμου (*teatro del mondo*) καὶ ἀποτελοῦν ξεκάθαρο ἐνέργημα τῆς θείας Πρόνοιας, ἀπὸ τὴ βούληση τῆς ὁποίας πηγάζουν οἱ χάρες κι οἱ χαρές, τὰ πάθια κι οἱ καημοὶ τοῦ κόσμου («*la fortuna o per dir meglio il voler divino*»).

6.2. Ἡ τρωαδικὴ ὕλη τροφοδοτεῖ ἐπίσης τὴν ἑλληνογλωσση γραμματεία (κῆρυγμα, ἐπιγράμματα), καὶ μὲ τὴ φόρμα τοῦ ἰντερμεδίου τὸ Κρητικὸ θέατρο («Στάθης», «Πανῶρια», «Φορτουνάτος»), διαθλασμένη μέσα ἀπὸ τὸν Βιργίλιο, τὸν Ὀβίδιο καὶ τὸν «Ἄδωνι» τοῦ Marino. Συγγραφεῖς καὶ θεατρικὸ κοινὸ προτιμοῦν μερικὰ ἐπεισόδια, ὅπως ἡ κρίση τοῦ Πάρη, ἡ ἄφιξη τῆς Ἑλένης καὶ τοῦ Πάρη στὴν Τροία, ἡ συνάντηση τοῦ Πριάμου μὲ τὸν Μενέλαο, πού σηματοδοτεῖ τὴν ἔναρξη τοῦ πολέμου, ἡ εἰσαγωγή τοῦ Δούρειου Ἴππου στὴν πόλη τῆς Τροίας, ἡ φυγὴ τοῦ Αἰνεία ἀπὸ τὴ φλεγόμενη πόλη μὲ τὸν γέροντα Ἀγχίση στοὺς ὤμους του, καὶ ἡ θυσία τῆς

Πολυξένης, απαραίτητη για την επιστροφή των νικητών στις πατρίδες τους, με το επεισόδιο αυτό να κλείνει τη δεκάχρονη αίματοχυσία και να ανοίγει ο καινούργιος επικός κύκλος από τον όποιον ξεπήδησε ο ρωμαϊκός και ύστερα ο πρώιμος ευρωπαϊκός κόσμος. Η χρήση αυτή της τρωαδικής ύλης κορυφώνεται στην τετραλογία των ιντερμεδιών του «Φορτουνάτου», που παίχτηκε στο αποκλεισμένο από τους Τούρκους Κάστρο το 1655. Η τολμηρή επιλογή του Μαρκαντώνιου Φόσκολου να δουλέψει πάνω στην ιστορία της Τροίας, πρέπει να λειτουργούσε ως προτροπή: «Άγωνιστείτε!», «οί καιροί ου μέντοι». Άλλιώς, όσοι Κρητικοί γλυτώσουν τον θάνατο, θα βρεθούν, πρόσφυγες και οικιστές μαζί, να περιπλανιώνται σαν τον Αινεία και τους σύντροφους του, αναζητώντας μιαν καινούργια πατρίδα.

7. Αποδημία και αναγνώσεις

Μια αποδημία καλό είναι να γίνεται μετά τα σαράντα, συνιστούσε ο θεϊός Πλάτων, ή, ακόμη καλύτερα, γύρω στα πενήντα, ο Michel de Montaigne, και όπωσδήποτε πριν από τα εξήντα, για να 'ναι έπωφελής. Ωστόσο, πριν καλά-καλά κλείσουν τα είκοσι, ο Μάρκος Μουσουρός, ο Ίωάννης Γρηγορόπουλος, ο Φραγκίσκος Πόρτος, ο Ίωάννης Κασμάτης, ο Μανουήλ/Μελέτιος Πηγάς, ο Κωνσταντίνος/Κύριλος Λούκαρις και δεκάδες, αν όχι εκατοντάδες, άλλοι νέοι, φανατικοί για γράμματα, και καλλιτέχνες με επίγνωση στο ταλέντο τους, όπως ο Θεοφάνης, ο Φραγκίσκος Λεονταρίτης και ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, άφησαν πίσω τους την Κρήτη ξεκινώντας το μεγάλο ταξίδι προς την αιωνιότητα. Στην αντίπερα όχθη ο Άνδρέας Κορνάρος μοίρασε τη ζωή του ανάμεσα στον Χάνδακα και τη Σητεία, την πατρογονική γη, όπως και ο Βιτσέντζος, ο μικρότερος αδελφός του. Ο Γεώργιος Χορτάτσης κινήθηκε ανάμεσα στο Ρέθυμνο, τον Χανδακα και τα Χανιά, ενώ ο Γεώργιος Κλόντζας και ο Αντώνιος Πανταλέος προτίμησαν να μην αποχωριστούν την πελατεία τους στον Χάνδακα. Κι όμως, αν κρίνουμε από το έργο τους, κι αυτοί, όπως και τόσοι άλλοι, που παρέμειναν στην Κρήτη, υπήρξαν φύσει και θέσει κοσμοπολίτες, ταξιδεύοντας στον χώρο και στον χρόνο μέσα από τις σελίδες των βιβλίων τους, αυτών που διάβαζαν κι αυτών που έγραφαν. Γιατί ήταν, πριν απ' όλα και πάνω απ' όλα, «πολίτες εις των ιδεών την πόλι». Αυτήν την πόλη, την οικουμενική, είχε κατά νου και ο Πανταλέος όταν απέδιδε ελεύθερα το γνωμικό, το θησαυρισμένο από τον πιο γνωστό κοσμοπολίτη του 16ου αιώνα Έρασμο: «sapientis, quaevis terra, patria», ή με άλλα λόγια, «στον μορφωμένο και καλλιεργημένο άνθρωπο κάθε χώρα μπορεί να γίνει πατρίδα του».

M. D. Lxvi, Lxxij, et Lxxvij fino alla A

Ne gli stranieri paesi l'homo detto, et virtuoso non e peregrino
et duri gli famiglia, non e povero di amaci, et in ogni
citta e cittadino degli. e di costumi honorati;

1566, 67, 68 fin all'io de 22 anni

Amore p^{mo}

L. B.

Antonio Lanciales. Not^o

plurimum e fingati

Εικ. 1: ASV, Notai di Candia,
b. 195 (22 Νοεμβρίου 1566-10 Ιανουαρίου 1568), φ. 1r.

ἑρέρουρας· του προφητουδανηλ· περι της νησου κρητης·
Πολοιφογοι εν τη νησω κρητης· εν αυτη ηγηθησαν ανδρων μεμεσωνων σε
 πωλων· και οι κομεται εξαγηθησαν· και εαυτοι κρητης εν τω και
 ρω εκαθη· ολιγοι και ο κομωτες εν αυτη· μετα κλαυθμου· και ορθου μου·
 βοησαν εν τω καιρω εκαθη· ολιγοι και ο κομωτες εν τω καιρω εκαθη· ολιγοι και ο κομωτες εν τω καιρω εκαθη·
Ο αδε εμεθων· ου αμασ κρητης· του προφητουδανηλ· ολιγοι και ο κομωτες εν τω καιρω εκαθη· ολιγοι και ο κομωτες εν τω καιρω εκαθη·
 σου· και ο λαος σου εις φυλην βαπησεται· και αμασ κρητης σου εριμια ερη
 μωθησονται· εβισεν· και ο λαος σου εις φυλην βαπησεται· και αμασ κρητης σου εριμια ερη
 και ευφουθησονται· ο μετ' εσμου σου· διορθωθεις αυτες· και ο λαος του οπλι
 φανησ· εις τω ακρωτιου καιμπτου· ο χειμειβαρταλομωτη· και βαρταλομωτη·
 οσω αττης· και ο βαρταλομωτη· εις τω ακρωτιου καιμπτου· ο χειμειβαρταλομωτη· και βαρταλομωτη·
 και η κρητης η φαστυ· ο που εφοριω βοδε η κρητης· ο που εφοριω βοδε η κρητης· ο που εφοριω βοδε η κρητης·
 αυτου εφαστυ εδοχμων· φερε και τω βουναλου· και κρητης βοδω κρητης·
 φου κρητης· εις εν τω καιρω· και ο λαος σου εις φυλην βαπησεται· και ο λαος σου εις φυλην βαπησεται·
 μενοθα· εις εν τω καιρω· και ο λαος σου εις φυλην βαπησεται· και ο λαος σου εις φυλην βαπησεται·
 οσω· η κρητης η φαστυ· και ο λαος σου εις φυλην βαπησεται· και ο λαος σου εις φυλην βαπησεται·

ΤΟ ΚΑΣΤΡΩΝ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Εικ. 2: Γεωργίου Κλόντζα Χρονογραφία, Marcianus gr. VII, 22 (1466), φ. 84r.

Il primo punto che si è da considerare è quello della
gestione del debito pubblico, che per parte del Reale
Governo, si sostiene essere quella che è stata
gestita nel corso degli anni, e che non ha mai
avuto di questo debito, e che è stato sempre
gestito con la massima cura.

Il secondo punto che si è da considerare è quello
della gestione del debito pubblico, che per parte
del Reale Governo, si sostiene essere quella che
è stata gestita nel corso degli anni, e che non
ha mai avuto di questo debito, e che è stato
sempre gestito con la massima cura.

Il terzo punto che si è da considerare è quello
della gestione del debito pubblico, che per parte
del Reale Governo, si sostiene essere quella che
è stata gestita nel corso degli anni, e che non
ha mai avuto di questo debito, e che è stato
sempre gestito con la massima cura.

Il quarto punto che si è da considerare è quello
della gestione del debito pubblico, che per parte
del Reale Governo, si sostiene essere quella che
è stata gestita nel corso degli anni, e che non
ha mai avuto di questo debito, e che è stato
sempre gestito con la massima cura.

Il quinto punto che si è da considerare è quello
della gestione del debito pubblico, che per parte
del Reale Governo, si sostiene essere quella che
è stata gestita nel corso degli anni, e che non
ha mai avuto di questo debito, e che è stato
sempre gestito con la massima cura.

Fig. 5: ASV, Collegio, Relazioni, b. 64, f. 1r
(«Relazione di Giovanni Vitturi»).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Τὸ Παράρτημα ὀργανώνεται σὲ δύο μεγάλες ἐνότητες ποὺ περιέχουν:

Α'. Τρεῖς ἐπίσημες Ἐκθέσεις (μὲ τὰ συνημμένα τεκμήρια) ἐπιτετραμένον τῆς Βενετικής πολιτείας στὴν Κρήτη (Χάνδακα) ποὺ ἀνάγονται χρονικὰ στὴν πρώτη περίοδο ὑλοποίησης τοῦ προγράμματος τῆς «*Renovatio insulae Cretae*» (1540/1541). Ἡ πρώτη ἀνήκει στὸν γενικὸ προβλεπτὴ Κρήτης Giovanni Vitturi, ὑπὸ τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχο τοῦ ὁποῖου τέθηκε τὸ νησὶ ὅσο κράτησε ὁ Τρίτος Βενετοτουρκικὸς πόλεμος (1538-1540)· ὁ Vitturi συνεργάστηκε ἐντατικὰ μὲ τὸν πρωτοπόρο στρατιωτικὸ μηχανικὸ Michele San Micheli γιὰ τὴ χάραξη τῶν νέων τειχῶν τῶν ἀστικῶν κέντρων (πρωτίστως τοῦ Χάνδακα) καὶ τῶν ὀχυρῶν θέσεων τῆς νήσου καὶ μὲ τοὺς ἀδελφοὺς Ἀντώνιο καὶ Ματθαῖο Καλλέργη γιὰ τὴν ἀμυντικὴ θωράκιση τῆς πρωτεύουσας τοῦ Κρητικῆ Βασιλείου καὶ γιὰ τὴν ἐπιτυχή ἀπώθηση τῶν Τούρκων τὸ καλοκαίρι τοῦ 1538. Ἡ ἔκθεση αὐτὴ, χαμένη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Giuseppe Gerola, βρέθηκε παραποθετημένη καὶ δημοσιεύεται τώρα γιὰ πρώτη φορά. Ἡ δευτέρη Ἐκθεση ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν δούκα Francesco Bernardo καὶ περιέχει σειρὰ σημαντικῶν ἐπισημάνσεων, κοινωνικοῦ, οικονομικοῦ καὶ διοικητικοῦ/στρατιωτικοῦ ενδιαφέροντος. Ἀνάλογης σημασίας εἶναι καὶ ἡ τρίτη Ἐκθεση τοῦ συμβούλου Marcantonio Trivisan, ἡ ὁποία συμπληρώνεται μὲ τὴν πρώτη, οὐσιαστικά, φιλόδοξη καταγραφή τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν φοροδοτικῶν του τεκμηρίων.

Β'. Τὸν Κατάλογο τῶν Κρητικῶν πτυχιούχων τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας, ὅπως αὐτοὶ καταχωροῦνται στὰ *Acta graduum academicorum gymnasii patavini*: πρόκειται γιὰ τὰ ἐπίσημα Μητρώα τοῦ Πανεπιστημίου, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὸ 1970 δημοσιεύονται σὲ σειρὰ τόμων μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου του (ὑπὸ τὸν τίτλο: *Fonti per la Storia dell'Università di Padova*): ἐκδίδονται οἱ πράξεις ἀπονομῆς τοῦ πτυχίου ἀπὸ τὸ 1406, ὅταν ἡ Κοινότητα τῆς Πάδοβας ἐνσωματώθηκε στὸ βενετικὸ κράτος, ὡς τις ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα (1605), τὸ χρονικὸ ὄριο τῆς ὡς τώρα δημοσίευσής τους. Παραμένουν ἀνέκδοτες οἱ πράξεις ἀπονομῆς πτυχίου ἀπὸ τὸ 1606 ὡς τὴν εἰσβολὴ τῶν Τούρκων στὴν Κρήτη (1645) καὶ τὴν κατάκτησή της (1669) – ἄλλες δημοσιεύσεις ἐστιάζουν στὶς ἐγγραφές (ὄχι στὶς ἀποφοιτήσεις) τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν. Παρόλα αὐτά, ὁ Κατάλογος αὐτὸς εἶναι πολύτιμος, ἀφοῦ περιέχει ὅσους Κρητικοὺς ὀλοκλήρωσαν τὶς σπουδές του σύμφωνα μὲ τὶς τυπικὲς προϋποθέσεις τοῦ Ἰδρύματος. Δίπλα σὲ αὐτούς, καὶ πολλὲς δεκάδες ἄλλοι Κρητικοὶ φοίτησαν γιὰ μικρὸ ἢ μεγάλο διάστημα στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας χωρὶς ὅμως νὰ πάρουν τὸ πτυχίον τους εἴτε γιὰτὶ δὲν τελείωσαν τὶς σπουδές τους εἴτε

γιατί ἀρνήθηκαν νὰ ὀρκιστοῦν κατὰ τὸ καθολικὸ δόγμα. Ὅταν τὰ ἀναγραφόμενα ὀνοματεπώνυμα/πρόσωπα τοῦ Καταλόγου αὐτοῦ ἀποκτήσουν ἱστορικὴ ὄντοτητα καὶ συμπληρωθεῖ μὲ ἐξειδικευμένες ἀρχαιακὲς ἔρευνες μὲ ὅλους ἐκείνους ποὺ δροῦσαν στὴν Κρήτη ἔχοντας τὴν ιδιότητα αὐτή, θέμα ποὺ ξεπερνᾷ τοὺς στόχους τῆς μελέτης αὐτῆς, θὰ γνωρίσουμε καλύτερα τὶς ὕλικές καὶ πνευματικὲς βάσεις τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀναγέννησης.

Τόσο ὁ ὀνομαστικὸς κατάλογος τῶν Κρητικῶν πτυχιούχων τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας, ἢ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν ὁποίων γύρισε στὴν Κρήτη καὶ δημιούργησαν στὸ περιβάλλον τους, ὅσο καὶ οἱ τρεῖς Ἐκθέσεις, ἀλληλοσυμπληρούμενες, συγκροτοῦν ἓνα περίπλοκο πλέγμα δεδομένων ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ παρακολουθήσουμε τὶς διεργασίες ποὺ γίνονταν στὸ νησί στὰ μέσα περίπου τοῦ 16ου αἰώνα καὶ νὰ διαμορφώσουμε ἑναργὴ εἰκόνα τῶν δομικῶν ἀλλαγῶν ποὺ ὑποστηρίχθηκαν καὶ οἱ ὁποῖες ὀδήγησαν στὴν ἀκμὴ τοῦ ὕλικου καὶ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῆς, στὴν κρητικὴ Ἀναγέννηση.

Τὰ ἀρχαιακὰ τεκμήρια ποὺ ἐδῶ δημοσιεύονται ἐκδίδονται μὲ τὴ διπλωματικὴ μέθοδο· οἱ ἐπεμβάσεις τοῦ ἐκδότη περιορίζονται στὸν χωρισμὸ ἢ τὴν ἔνωση τῶν λέξεων, στὴν κεφαλαιογράφηση τῶν κύριων ὀνομάτων καὶ τῶν τόπων, στὴ ρύθμιση τῆς στίξης μὲ κριτήριον τὴ ροὴ τοῦ νοήματος, στὴ φωνητικὴ διάκριση τοῦ υ/ν, τοῦ ρηματικοῦ τύπου ἔ ἀπὸ τὸν σύνδεσμο e καὶ στὴ σιωπηρὴ ἀνάλυση τῶν βραχυγραφιῶν· οἱ περιορισμένες αὐτὲς ἐπεμβάσεις δὲν ἀλλοιώνουν τὰ ἰδιαίτερα γλωσσικὰ ταυτοτικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν συντακτῶν τους, ἐνῶ συνάμα διευκολύνουν τὸν ἀναγνώστη στὴν ἀνάγνωση τῶν κειμένων.

Χρησιμοποιοῦνται τὰ ἀκόλουθα σύμβολα:

	ἀλλαγὴ φύλλου
{...}	λέξη ποὺ ὁ γραφέας διέγραψε
\.../	λέξη ποὺ ὁ γραφέας ἔγραψε στὸ διάστιχο ἢ στὸ περιθώριο
[[...]]	λέξη ποὺ ὁ γραφέας ἔγραψε κατὰ λάθος δύο φορές
[...]	λέξη ποὺ ὁ ἐκδότης συμπληρώνει
(...)	ἀνάλυση συντομογραφίας.

Α'
ΑΡΧΕΙΑΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ

1

ΕΚΘΕΣΗ

ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΕΠΤΗ ΚΡΗΤΗΣ GIOVANNI VITTURI

1541 Σεπτεμβρίου 20

Βενετία

Άνεκδοτο. ASV, *Collegio, Relazioni*, b. 64 (olim 78), f. 1r-7r [παλαιά ένδειξη: ASV, Relaz. busta LXXVIII. Relazione di G. Vitturi / Relazione del provveditore generale Giovanni Vitturi presentata, 20 sett. 1541].

Στὸ νῶτο τοῦ τελευταίου φυλλοῦ ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ διαφορετικὸ χέρι:

α). [---] 20 sept(embri)s 1541 | Relatio viri nobilis d. Jo(hann)is Viturj equitis reversi | pro(veditoria)e Candidae ex Creta.

β). 1546 die 26 Januarii | Fo posta in cancello a registro.

Βιβλιογραφία: σύντομα ἀποσπάσματα ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπὸ τοὺς: A. Bertoldi, «Michele Sammiccheli al servizio della Repubblica Veneta», στὸν τόμο *Nell'inaugurazione del monumento a Michele Sanmiccheli, seguita in Verona il giorno VII giugno MDCCCLXXIV*, Verona 1874, σ. 26. Giuseppe Gerola, *Monumenti Veneti dell'isola di Candia*, τ. I, Venezia 1905, σ. 114 σημ. 3 [V.A.S. *Relazioni*, LXXVIII (Relaz. del provv. Giov. Vitturi, del sett. 1541)], 172 καὶ σημ. 5, 237-238 καὶ σημ. 2, 317 καὶ σημ. 1, 473-474 καὶ σημ. 2, 651, τ. III, σ. 37 καὶ σημ. 2. Ἡ Ἔκθεση δὲν ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τὴ νεότερη ἔρευνα, γιατί εἶχε παραποθετηθεῖ. Ὅταν γιὰ πρώτη φορά τὸν Δεκέμβρη τοῦ 1983, στὸ ξεκίνημα τῶν ἐρευνῶν μου γιὰ τὸν Ἀντόνιο Καλλέργη, τὴν ἀναζήτησα, δὲν βρισκόταν στὴ θέση της· τὴν ἐντόπισα τυχαῖα τὸν Ἰούλιο τοῦ 2016. Ὅσοι μελετητὲς ἐκμεταλλεύονται πληροφορίες της, τίς ἀντλοῦν ἀπὸ τὸν Gerola.

Serenissime Princeps et excellentissime Domine, Domine colendissime.

Essendo per Vostra Serenità sta jmposto a me Zuan Vitturi, Kavalier, *olim* Proveditor General del Regno di Candia, che dovesse poner jn scrittura tutte quelle cose della mia relation, feci nel excellentissimo Consiglio di Pregadi che a me parseno di honor et utile di questo illustrissimo Dominio; per tanto jn execution delli sui mandati gli dico che li villani et parici [che] sonno ne l'jsola di Candia, per le gran strusie che li vengono fatte dalli lor cavallieri et pheudati, sonno mal contenti, et *eo maxime* li paricj, per non essergli sta osservato quello gli fu promesso per la fede publica, jmperò che nel tempo della guerra per il quondam clarissimo miser

Antonio da Mula, ducha, miser Marco Antonio Trivisan, capitaneo, miser Zuan Moro, proveditor general, et Consiglieri di Candia, fu fatto publice jntender che tutti li banditi condanati, parici et quelli erano debitori di debiti vechi che venissero a lavorar alli fossadi jn Candia over andassero al soccorso della Cania col clarissimo miser Zuan Moro (si come si contiene jn detto proclama), fussero assolti dalli lor bandi, condemnation, parichia et debiti vechi;¹ jn execution del qual proclama non ho assolto alcuno delli banditi, *cum* qualche altro carrico di quello che havean fatto alle ditte fabriche, si come appar nelli atti della Cancelleria maggior di Candia. Delli debitori de ditti debiti non ho permesso che alcuno sij molestato per tenerli più carrezati che si potrà. Non restando de significar alla Celsitudine Vostra che li magnifici miser Antonio et Mathio Calergi, fratelli, hanno remosso alli soi contadini debiti vechi et novi che constavano esser chiari et liquidi de somma de ducati X mila, li quali per il suo degno operar sonno universalmente amati [(1v) dalli preditti contadini. Delli paricj veramente niuno non ne è stato assolto, di maniera che li preditti parici et li lor cavallieri et patroni sonno rimasti mal contenti, l'uno per non haver conseguito il beneficio dell'assolution della parichia et l'altro per dubitarsi che jn ogni altra occasione sijno assolti, et Dio voglia che li preditti parici vi prestano fede {essi parici}, di modo che a questa cosa si importante gli bisogna buon remedio.

Ho trovato nella predetta jsola molti capi de ordenanze che lha Serenità Vostra havea mandato per disciplinar quelli contadinj, delli qual lei ne havea spesa all'anno de ducati 3.360, li quali nel tempo de anni quatro, che sonno stati al ditto

1. Ἡ ἀνακοίνωση-πρόσκληση τῶν Ἀρχῶν ἔχει σωθεῖ· βλ. ASV, *Duca di Candia*, b. 15bis (Proclami e Bandi), reg. 6 (1538-1543) f. 40r (olim f. 20r):

Die XVI junii 1538 – Clamatum fuit publice per Angelum Bardo, preconem, in columna Sancti Marci ad suonum tubarum ad inteligentiam omnium. – Che dovendo il clarissimo miser Zuan Moro, dignissimo proveditor de questa insula, cavalcar cum asai numero de gente per andar alla volta de Rethimo et Cania et pressidar et aiutar quelli lochi, quali sono asediati da l'armata turchesca, et munir etiam questa terra et atender a fortificarla et liberarse da li insulti de essa armata, per la presente publica proclama se fa a saper et comanda a tuti li contadini sia chi esser si voglia che andaranno cum Sua Magnificentia a servir overo venirano qui a l'aiuto et fortification de questa cità cum le sue arme, se intendano esser absolti da tutti li suoi debiti preteriti che dieno dar a li sui cavallieri exceptuando la intrada de l'anno presente, et se serano parici se intendano liberi et essendo etiam banditi et sententiati ad mortem se intendano liberati da tal bando suo et ultra queste provesion non se li mancherà et de ogni altro justo favor serà possibile a Sue Signorie secondo vederano le fedel operation de ciaschaduno, perchè a questi tempi si cognoscerà la fidelità loro verso la Illustrissima Signoria cum questa condition che questi tal exempti da servitù parichal et homicidio se debano dapoi expedita la impresa et fugato l'inimico presentarsi alla presentia de Sue Signorie che li serà fato li privilegii de la sua absolution et liberation.

guberno, non hanno fatto frutto alcuno, si come {han} hanno nelle lor depositione affermato, nelle quale tra l'altre particolarità dicono che oltra che sonno essi contadini mal atti a tal disciplina, molti dalli lor patroni et cavallieri l'intertengono, non permettendo che vengono ad esse ordenanze. Per tanto, visto jl pocho frutto che ne recevea Vostra Serenità delli detti capi et che tal spesa era jnutile, avanti che venisse alcun ordine suo, mi parve de cassarli et alleviarli di tal spesa. Vostra Serenità, che è prudentissima, jn ogni occasione di guerra col Signor Turcho, che Dio faccia che lha non sij, non farà alcuno fundamento di potersi preveder jn alcuno conto di guerra delli predetti villani de Candia. Jmperò che jo li ho experimentati quando andai al casal Cares per obviar alle XXVII galiote et fuste, capitaneo Cussain Celepi, quale si erano conferite per dannizar essi loci, et de dui millia et più che erano jn quel destretto delle ordenanze con la banda de' quatrocento fanti havea meco non ne puote metter insieme XXV, che fatti erano fugiti alla montagna, et non fu mai |(2r) alcun remedio farne venir alcun al piano, de modo che alla diffension di Candia, la Cania et altri loci di essa jsola che si voran guardar, bisogna che li siamo mandati delli fanti et non star a speranza delli contadini.

Hora che è la pace, l'è necessario compir di fortificar il borgo di Candia, quale [[si]] si può far forte, si come Vostra Serenità ne potrà haver jnformatione da mastro Michel da San Michel jnzegner. La terra veramente non si può fortificar per esser stretta et angusta, nella qual jn ogni occasione jl populo non si potria salvar, che sonno da anime 18 mila, tutti da fatti, fundamento della marinareza di Vostra Celsitudine, nelle mente delli qual, vedendo non fortificarse il borgo et non potersi salvar nella terra, come quando fu Barbarossa andò con l'armata nel porto della Sfrachia² per sbarchar le gente a danni di quel Regno, li potria venir qualche sinistro pensier, anchorche l'habbia cognosciuti devoti servitori di Vostra Celsitudine, alli quali in questa guerra passata non li ho jmposto alcuna cosa che non habbiano exequito con bona fede volentieri, sì nel edificar uno bastion de terra a sue spese oltra un altro che haveano per inanti fatto, come *etiam* jn portar pietre et terra alle predette fabriche.

Posto veramente il borgo jn securtà, hanno opinione di far la muraglia della terra butar al basso, che partisse il borgo dalla città, et redur jl tutto jnsemble per levar la suspitione ad ognuno. Della predetta muraglia veramente, qual è grossa et indefesibile, si potrà commodarsi de una bona quantità |(2v) di pietre per far le

2. Sfrachia: τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἀναφέρεται στὰ Σφακιά (Sfachia) πρέπει νὰ ἀποκλειστεί γιὰ λόγους ἱστορικοὺς καὶ παλαιογραφικοὺς: διάβ. nel porto della Fraschia, στὴν παραλία τοῦ Ἄρμυροῦ, δυτικὰ τῆς πόλης τοῦ Χάνδακα (Ἡρακλείου). Βλ. καὶ ἐδῶ παρακάτω, σ. 132.

coltrine del borgo. Aricordando *postmodum* alla Serenità Vostra far vender le fosse de ditta terra, delle qual ne potrà trazer da ducati X et XII mila, lasciando locho di edificar una logia per non esserne jn Candia al proposito, et di ciò la Serenità Vostra ne potrà haver jnformatione da mastro Michel da San Michel jnzegner.

Aricordo riverentemente alla Celsitudine Vostra esser beneficio delle cose sue di far cassar tutte le paghe da guazo³ che sonno jn Candia, le qual si chiamano scorte, quali non fanno bisogno jn Candia, hora che Vostra Serenità li ha deputato a quella custodia fanti Italiani, perche loro fanno le guardie solite; la spesa de ditte scorte jmporta da ducati 10.200 mille ducati. *Item* Vostra Serenità farà cassar li soprastanti de j datij per esser spesa jnutile, perciò che quelli che vengono detti non stanno ai lor datij et sonno puti jnepti a tal carrico, excettuando perho da questa cassassione, parendo perho cussi alla Serenità Vostra tutti quelli che sonno sta eletti per gratia per li loro meriti, et tutto jl sopraditto danar si potrà applicar a beneficio delle fabriche della predetta fortification.

L'obligation che hanno li cavallieri et pheudati de l'jsola de Candia.

Per cadauna cavallaria si die haver uno cavallo de valor de lire 75, et cavalli duo de lire 50, et duo scudieri che non siano greci, et \sia/ uno balestrier, et per cadauno una panciera et uno capiron di ferro.⁴

Sonno ne l'jsola di Candia cavallarie quatrocento /400/ de stipendiati, *videlicet* jn Candia et Scythia congiunte cavallarie 234. Jn la Cania 100, jl restante veramente jn Rhetimo, benche appare per j libri moderni che hanno tenuto li cancellieri delli \clarissimi/ capitani et deputadi alle mostre |(3r) de ditte cavallarie che ne sonno da XIII de mancho, et non se scia *quo modo* sonno smarite. La Serenità Vostra jn questa guerra passata (si come chiaramente si ha veduto) non se ne ha servito jn maniera alcuna delli predetti cavalli di essi pheudati. Perho et me pareria che fussero stimate le entrate delle sopraditte cavallerie et imponerli gravezza di X per cento a rason di entrada, facendoli pagar {de intrada} due decime per se all'anno, liberandoli da l'obligo di cavalli et homeni che sonno obligati ad tenir. Se veramente vorano tenir li cavalli et homeni (juxta l'obligo delle lor cavallerie), Vostra Serenità sarà contenta di commetter che li ditti cavallieri siano tenuti far tre volte all'anno le mostre, et quelli che si troveran non haver tenuto li cavalli et homeni secondo

3. *le paghe da guazo*: πληρωμές, καταβολές φόρου που δὲν εισπράττονται, που «λιμνάζουν» guazzo: νερόλακος, άβαθη νερά.

4. *panciera*: άλυσσιδωτό δίχτυ που κάλυπτε την κοιλιακή χώρα· *capiron di ferro*: σιδερένιο κράνος (:).

il loro obbligo, gli sian dati di deffetti, si come fa alle gente d'arme, elegendo uno capo sopra detti cavalli de ditte cavallarie aciò che si possano adoperar alli bisogni della Serenità Vostra, et non come fina mo si ha fatto, jmprò che quando si volea {quatro} \quatro/ o cinque cavalli per qualche negocio publico, li ditti cavallieri le faceano asconder fino nelle lor camere.

Appresso la Zudecha di Candia vi è uno locho nominato il Dramata, dove si sogliano far le nave, qual ha una bocha larga che li può venir tre galie a par ad dar in spiazza; nella qual spiazza bisognerà far una muraglia et uno bastion, nel che gli è andaria qualche spesa, stringendo poi la ditta bocha con due galee, et sopra di quelle far una muraglia, di modo che con la torre della Zudecha si veniria ad far uno porto forte da cadena, nel qual se potran allogar 50 galee sicuramente. In ditta spiazza veramente |(3v) si potrà far X et \XII/ volti de Arsenal, che sera tutto murado, di modo che da l'una parte non li potrà andar alcuno salvo che j custodi et guardiani di quello, nel quale le galee della Celsitudine Vostra starano sicure, jmprò che nel Arsenal di Candia ne sonno *solum* cinque volti da una galia per volto, et non se ne può far più de un altro comparando la casa de un Dotto. Il ditto Arsenal è aperto tutto dalla banda del porto, et chi vuol \può/ andar jn quello di giorno et notte. Le galie di Vostra Celsitudine non si ponno logar⁵ jn ditto Arsenal, et ne convengono star X et XII nel porto, nelle qual et jn l'Arsenal ognuno ad suo beneplacito lo può poner focho, et *hoc* oltra jl gran consumamento de armizi che si fa in esso porto, nel qual vi sonno ogni giorno navilij turcheschi, li quali ponno far l'effetto sopraditto.

Per jnformation della Serenità Vostra gli dico che tutti li danari che ho habuto dalli nobeli et pheudati sopraditti mi sonno sta dati per j bisogni di quella fortification et non ad jmprèstido, li quali sonno sta scossi et spesi per j loro cassieri, et *semper* miser Antonio et Mathio Calergi sonno sta li primi ad exborsar il ditto danar, jl qual bon effetto gl'altri nobeli lho havean molto a male, di modo che essi fratelli sonno degni di grande commendatione appresso Vostra Celsitudine.

Ho lassiato da scuoder al clarissimo capitaneo Venier per continuar la fortification sopraditta dal reverendo clero di Candia |(4r) ducati settecento cinquanta /750/ per la portione a quello spettante, jl quale non mi parve altramente alhora astrenger per non haver jl modo de pagar per le X decime che haveano pagato. *Item* dalli Judei per resto della sua portione seicento cinquanta /650/, jmprò che cento ne ho \fatto/ scoder da quelli, et dalla Serenità Vostra ducati mille ducento per haverne fatto exborsar a quella Camera 300, siche si potrà continuar le fabbriche fino che Vostra Serenità proveda (come meglio parerà alla sapientia Sua).

5. *logar* : allogare, acconciar (Boerio, 374) κλείνω για να προφυλάξω, θέτω, τακτοποιώ.

Essendo sta abandonati li castelli di Mirabello et Jerapetra, lochi di summa jmportantia con porti bonissimi, dove li corsari puono jnferir de maggior danni che jn alcuna altra parte de l'jsola, per esser quelle più frutifere et molto meglior delle altre, et perche li castellani che vengono eletti de anno jn anno pochi di quelli ne stanno alli lor castelli, et *maxime* questi di Jerapetra et Mirabello, per esser lochi pericolosi (si come fu quando Barbarossa abbruciò li ditti castelli che jn quelli non attrovò alcuno), et per esser la Camera di Candia povera et non haver jl modo di fabbrichar essi castelli, et per le ragion di sopra dechiarite, mi parve di dar jl castel di Jerapetra a ser Francesco Mudazo, et quel di Mirabello a ser Michel Cloza, con conditione che dovessero quelli fortificar secondo jl disegno et modello che li dete mastro Michel da San Michel jnzegner. Quello di Mirabello juxta jl ditto disegno è sta fabricato, et l'altro di Jerapetra si continua. Declarando che essi castellani debbano star |(4v) nelli castelli et consequiscano le utilità che hanno li altri castellani senza perho salario alcuno dalla Serenità Vostra, et non possano esser remossi dalli ditti castelli, se prima Vostra Celsitudine non li farà restituir tutto jl danaro che harano speso jn ditte fortification. Li qual castellani per la spesa che hanno {speso} fatto jn ditti castelli li custodiran diligentemente, di modo che senza suspetto li poveri contadini potranno seminar et lavorar quelli destretti.

Scythia è jn capo de l'jsola dal Levante, locho molto debole, quale fa necessario ben custodirlo et redurlo jn qualche fortezza per esser lontano da Scarpanto, jsola al presente del signor Turcho, miglia quaranta, et è appresso Rhodi, di modo che jn una notte si può passar a quello, perho essendo jl capo del Levante di molta jmportantia a tutta l'isola di Candia, la Serenità Vostra se ne potrà jnformar da mastro Michel da San Michel jnzegner, quale mandai de lì molte fiate per veder quei siti.

La Serenità Vostra a supp(licati)on della magnifica Università di Rhetimo concesse a quella che 'l ditto locho si fortificase, et per la spesa di tale fortification si contentò di contribuir ducati mille all'anno, et altri mille essa Università; et perche con jnstantia molte volte fui sollicitato da quella di andar al ditto locho di Rethimo per dar principio ad essa fortification; |(5r) perho insieme con mastro Michel da San Michel, jnzegner, mi conferì ad esso locho et col nome del Spirito Santo fu dato principio nel borgo ad fundar uno beloguardo nominato Santa Barbara, si ha grande commodità di fabbrichar in detto locho per haver jl sabion, l'aqua sopra l'opera et le pietre *etiam* in gran parte. Le calcine *etiam* si comprano a meglior mercado di quello si fanno in Candia. Et aciò che questa fortification si havesse ad continuar anchora che la sia grande et li faccia bisogno molto tempo ad finirla, mi parve di aggiunger al datio de i vini che vengono extratti per forestieri et terre aliene dui perperi de piu per bota, li quali tutti fin hora li hanno pagati volentieri. Del qual

datio uno \anno/ per l'altro si etraze da ducati cinquecento, di modo che la Serenità Vostra non hara ad exborsar altro che ducati 500 all'anno per la ditta fortification.

Al mio repartiari son stato alla Cania, et ho visto quelle fabriche fatte nel tempo delli magnifici miser Alvise Renier, rettor, et miser Andrea Gritti, proveditor, quali sonno degni di grande laude per haver operato assai. Ma certo, principe Serenissimo, si può {operar} \dir/ non esser fatto alcuna cosa, si non se redurà a perfettione essa fortificatione. Li magnifici Rettori presenti me hanno fatto jntender non haver più danari per jl continuar ditta fortification. Li gentilhomeni dicono *etiam* haver fatto assai, che sonno |(5v) poveri et che non ponno continuar a sue spese ad far tal fortezza, siche le più che necessarie che Vostra Serenità provveda che si habbia ad continuare quella fortezza della Cania, che è di somma jmportantia, la quale al presente è molto debole, jmperò che dalla banda de Ponente, che è la Sabionera et campagna, non vi è fosso et sonno *solum* le mure vechie et triste, anchor che si habbia fatto le camise a dui beloguardi che erano di terra. La banda d'Ostro è *etiam* molto debole, et perciò hora che è la pace col Signor Turcho, Vostra Serenità sarà contenta di farla compir et metterla jn fortezza, perche ad una altra guerra, che jl Signor Idio faccia che lha non sia, la Cania sarà prima jnvasa dalli nimicj, per la commodità del porto della Suda per la pianura di poter condur l'artegliaria fino alle mure. Vostra Serenità è sapientissima, provvederà a questa fortification come meglio gli parerà. Aricordo *etiam* riverentemente alla Serenità Vostra che quella sia contenta commetter che 'l porto della Cania sia cavato, perche ne potrà star più di 70 galie, far *etiam* una muraglia al muolo per coprir ditta armata. Vostra Serenità *etiam* sarà contenta di far mandar j legnami, che tante volte li è sta scritto, per far li dui volti de galie, aciò che quelle non si imarciscono con detrimento di armizi et spesa jn tenir guardiani.

La Serenità Vostra s'attrova l'isole de Tyne et Mycone, quale è deshabitada, et ha un bon porto, et se se facesse |(6r) reconciar la forteza vechia, Mycone se rehabetaria, quale saria reduto de molti navilij et nave che per tempi scorrero, jmperò che quella non ha altro porto che quello. Tyne non ha porto, et si è cinque over sei miglia fra terra. La mità della qual jsola è di Vostra Serenità et l'altra mità de ser [vacat] Scutari, la quale comprò da lei. Il fiol è castellan et anchorche jn questa guerra si possa dir che essa jsola sia restata sotto jl dominio suo per j ditti Scutari, *tamen* io li ho voluto dir il tutto, aciò che lha possa far quella pro(visi)on che li parerà per la conservation della ditta jsola. Jn locho del quondam magnifico miser Marco Antonio Zantani che fu al governo de ditta jsola, quale si diportò molto bene et fu combatuto, mandassemo jl nobel homo ser Gasparo Lolin, designato Camarlengho jn Candia, cum ducati 30 al mese, non havendo trovato alcuno

che li volesse andar. Per jl che, volendo la Serenità Vostra conservar quella jsola, l'è necessario mandar uno Rettor di qualche qualità al governo di quella con qualche bon salario et obligatione che 'l non possa comprar le sede de quei poveri contadini, perche li soglieno comprar a quei pretij che gli piacheno. Quella è sapientissima, farà quello li parerà a conservation de detta jsola deputandoli qualche guardia de' soldati.

La Serenità Vostra ha *etiam* l'isola di Cerigo, jn parte con quei da cha Venier, la qual al presente si può dir la sia antimural de l'jsola de Candia, et non si può per altre bande haver aviso de Napoli,⁶ Malvasia et de l'Arcipielago, se non per quella. La quale anchorche |(6v) che il magnifico miser Julio Donado l'habbia posta jn qualche \bona/ fortezza, dil che ne merita laude et commendatione appresso la Serenità Vostra, *tamen* el fa bisogno che la sia redutta a perfettione et far che la sia ben guardata, per esser locho jmportantissimo.

El fa necessario che l'isola del Zante sia posta jn gran fortezza, per esser locho jmportante, et *maxime* per la navigation et armade de Vostra Celsitudine.

Anchorche il magnifico miser Stephano Teupulo, olim Baylo et Proveditor General de l'jsola de Corfu, habbia ditto alla Serenità Vostra jn che termine s'attrova la fortification di Corfu, *tamen* non voglio restar de dirli, anchorche gli sii {meglio} ben nota la jmportatia di Corfu, che [[e]] l'è necessario proseguir quella fortification, perche dalla banda di Ponente, che è jl fosso, la muraglia è storta senza fianchi, la quale non potria star pegio, per il che la Serenità Vostra adesso da jl tempo sarà contenta farla metter jn bona fortezza.

Son stato *etiam* a Zara et ho visto insembre con quel magnifico Regimento jl ponton che se lavora, et per sue Magnificentie mi sonno sta mostrati disegni di andar fino nel mare et far beloguardi. A questo non gli dico altro, *solum* che jl ponton che se lavora al presente lentissimamente, fu fatto per coverzer la porta di Zara, giudicandosi che li Turchi venisseno alhora a quel jmpresa, ma non perche dovesse star cussi esso pontone. Perho la Serenità Vostra per non star ben |(7r) a questo modo Zara, la sarà contenta di far chiamar capitanei over inzegneri et altri et tuor li loro pareri et ultimar jn che modo si habbia ad far tale fortification, et quello si delibererà, far exequir *ad ungem*, et Vostra Serenità poi darà jl modo che con celerità la si faccia, per esser jl cuor del suo stato, perciò che lha non sta bene nel esser s'attrova. Quella è sapientissima, farà quello li parerà alla sapientia Sua, alla gratia della qual umilmente me raccomando.

6. *Napoli di Romania*: τὸ Ναύπλιο.

Vostra Serenità potrà veder dalle alligate liste ne l'esser s'attrova la fortification di Candia, jl danar che si ha scosso per la ditta fortification, jl numero delle paghe da guazo che si chiamano scorte et delli soprastanti de datij et jl salario che harano.

Ακολουθούν τὰ συνημμένα ἔγγραφα, σύμφωνα μὲ τὴν τελευταία παράγραφο τῆς Ἑκθέσης. Ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Gerola, ὁ.π., τ. I, σ. 651 no. 1 μὲ ἀντίθετη σειρά: α, γ, β καὶ ὑπὸ τὸν τίτλο: «in che eser è le fortifichacio di Candia et la Cania».

α

|(8v) Bastion di San Liberal.

Il fondamento del bastion di San Liberal è grosso piedi diciotto \18/, et cominciando dal ponton del triangulo, dove se gli diede principio, è profundo diece \X/ in undici \XI/ piedi. Il ponton veramente di sopra al fondamento è alto piedi trentadoi \32/, tre passa per banda.

Il fondamento, partendosi dal pontone dalla parte verso levante, si profonda in piedi dicisette \17/ et finiscie in piedi tredici \13/, et la cortina che vi è sopra è alta piedi vintiuno \21/, la longezza di questa cortina è passa trenta sei \36/.

Il fondamento del fianco verso tramontana che se tiene con la cortina predetta verso levante è profundo piedi sedici \16/ et finiscie in piedi otto \8/. La cortina di sopra il fondamento è alta piedi diciotto \18/ et longa passa dicisette \17/; gli manca da fundar circa passa doi \2/.

Il fondamento della cortina partendosi dal pontone alla parte di ostro è profundo circa piedi undici \11/ et finiscie in piedi circa diece \10/. La cortina sopra il detto fondamento è alta piedi vinti uno \21/ et longa passa trenta otto \38/.

Il fondamento del fianco verso garbin che se tien con la cortina verso ostro è profundo piedi circa diece \X/ et finiscie in otto \8/. La cortina di sopra al detto fondamento è alta piedi dicisette \17/ et longa passa diciassette \17/.

La reculata di verso garbin è larga passa venticinque \25/ et longa passi dodici et mezo \12½/, et accompagna la muraglia. Li speroni sono longi piedi vinti \20/ et larghi piedi quattro \4/, et accompagna la muraglia tutta a torno, eccetto dalla parte di levante, che gli manca un pocho.

|(9r) La contramina del baloardo di San Liberale è largha un passo et alta piedi circa 8, et serve tutto intorno comodissimamente con li suoi sboradori et sentinelle; et vi sono 3 porte false.

β

|(10v) Baloardo di Spirito Santo a canto la marina.

Il fondamento è naturale.

Il pontone del triangolo è alto passa cinque et mezzo, et era al gionger nostro in assai bono essere.

La cortina partendosi dal pontone verso ponente, è longa passa trentacinque, alta passa tre et do et mezzo, et questa era in assai bon esser.

Il fianco di verso tramontana che si tiene con la soprascritta cortina et finisce alla muraglia vechia, è longo passa 24, et ha nel mezzo una porta maestra largha piedi 7, da la qual partendosi per andar alla muraglia vechia, la cortina al gionger nostro era alta circa sei piedi, adesso è alta piedi numero 20.

La cortina partendosi dal ponton verso ponente garbin, è longa passa numero 35, alta passa 4: questa era in esser circa la metà.

Il fianco che si tiene con questa cortina verso ostro è longo passa numero 18, alto passa 4: questo al gionger nostro era alto circa 8 piedi et longo passa 15.

Un pezzo di cortina per drittura verso la porta di Santo Antonio, longa passa numero 7, alta passa 2, non havea principio.

Un terraglio di passa 20 in circa di longhezza, alto circa passa 3, per chiuder dal sopraditto pezzo di cortina fino alla muraglia vechia, non havea principio, ma era loco aperto.

La reculata del fianco verso ostro, largha passa 13, longa passa 8 dentro dai speroni et pie' {d'} uno, grossa piedi 7, era in parte principiata di altezza di piedi circa 4, et al presente accompagna il fianco.

γ

|(11r) Baloardo di terreno et legname alla porta di Santo Antonio
over di Pandocratora.

La cortina partendosi dal pontone verso ponente è longa passa 24, alta passa 6.

La cortina di verso ostro è longa passa 24, alta passa 6.

Li fianchi sono longhi passa 14, l'uno et l'altro di loro.

Li parapeti sono grossi passa 4 et mezzo, questo era al gionger nostro principato.

Una piataforma \di terreno et legname/ che tra la fronte et fianchi circonda passa circa 42 et è alta per tutto passa 4, la quale è tra il Martinengho et la porta de l'Yhesù, non havea principio.

δ

|(12r)

Copia

In Christi nomine 1541 adi 31 maio in Candia.

Che 'l si fa fede per l'ofijio da l'estimo del fabbricar de la jitta et borgo di Candia qualmentte nel tempo che il clarissimo domino Juan Vituri, Cavaler, proveditor general di Candia, è sttatto governador di questo Regno, che sono da dì 13 jugno 1539 fino el giorno prexente, \li mag(nifi)ci/ Casiere che per tempo sono sttatti in ditto hofizio a l'extimo ano schoso l'infraschritti danari di hordine et comision del prefatto clarissimo domino proveditor, et quelì forno spexi di hordine et comision preditta in fabbricar li belloguardi, videlicet in el belguardo prinjpiatto nel tempo del prefatto clarissimo proveditor in lo logo nominatto San Liberal in el belguardo di Spirito Santto, in li forteje del molo, in far conzar li molini de la jitta et in altri logi nejesarie per fortifichajion et reparajion de la ditta jitta et borgo, li qual tutti li danari \duchatti 7.670/ monttano sette milia seissentto e settantta schosi per li pronominati Caseri a modo nottatto qui sotto, e prima:

in absolujion fatta per il clarissimo provedador	ducati 732
in chreiajion di uno nobele da Retimo chreatto per el ditto clarissimo proveditor ducati 100 d'oro, fano corentte	ducati 141
in danari schosi da piu vilani desobediente	ducati 238
in danari schosi da piu condanason fatte per el clarissimo Reggimentto aplichatto a li fabriche	ducati 390
in danari rechuperatti da piu Casieri vechie del dito hofijio	ducati 297
per tanti schosi da la Camera fischal di Candia	ducati 334
per tanti schosi da piu nobeli feudatti per el tanso fattolli per il prefatto clarissimo proveditor per el fabbricar del belguardo di San Liberal inci(rca)	ducati 2.400
per tanti schosi per conto di hofertta et tanso fatto per li nobeli feudadi et jittadini per fortifichajion et refurajion di questa jitta et borgo inci(rca)	ducati 3.063
per tanti scosi in condanason fatte per l'ofijio de l'Avogaria aplichatte a li fabbrichi	ducati 75.

Sumano in tutto li sopraschritti duchatti settemilia siejntto e setanta como apar el tutto disttintamente per li libri e partide di ditto hofijio.

Marcho Brun, schriuan del ditto hofijio de l'estimo
di man propria schrise.

ε

|(14r)

† In Christi nomine.

Li sottoscritti sonno a li servicii del clarissimo domino Duca di Candia, et prima:

Il Capettanio di piazza qual ha de salario a l'anno ducati 60, a perperi 8 soldi 8 el ducato, fano corenti a perperi 8 soldi 12 per ducato, val ducati 59 perperi – soldi 28.

Et sotto de lui compani n° 12 quali anno de salario per uno a l'anno ducati 11 perperi 6 soldi 28, assendeno in tutto a l'anno ducati 141 perperi 7 soldi 4.

Sumano ducati 200 perperi 8 soldi –.

Il ditto Capitano attende a prender malfattori che non ssia fatto scandali per la ttera et al territorio drentto de la ttera et fora, che li vien in posto dal clarissimo Regimento.

Item li sono comandadori disidotto \18/, quali attendeno hacompaniar il clarissimo domino Duca et li magnifici duo Conseglieri andar a far execucion dentro de la tera et fuora cum li cavalieri del clarissimo domino Duca hanno de salario li 16 a l'ano perperi settantaduo \72 perperero uno/ uno perperero trentasie \36/ et l'altro perperi centodiexe \110/ per haver obligo de scovar el palazo et serar la portta del palazo la notte, assendeno in ttuto ha l'anno val ducati 154 perperi 8 soldi 8.

ς

|(14v)

† In Christi nomine.

Li sottoscritti sono sottoposti al clarissimo domino Capitano di Candia, et prima:

Ssono 8 bandiere de soldati, sotto cadauna de le qual sono li infrascritti et pagase a page X a l'anno, et prima:

Uno Contestabel cum uno ragazzo, a de stipendio perperi 18 soldi 24 per paga, val perperi 18 soldi 24.

Duo Caporali cum uno ragazzo per cadauno ano de stipendio per pagar cadauno de esi perperi 12 soldi 16 per tuti dui, perperi 25 soldi —.

Diexe compani, ano de stipendio per cadauno perperi 6 soldi 8 a paga, sono per tuti 10 perperi 62 soldi 16.

Summano perperi 106 soldi 8.

Fano corenti ducati 12 perperi 5 soldi 24 per ogni bandiera per pagar asendeno a l'ano tute le ditte 8 bandiere ducati 1.014 perperi 7 soldi 24.

Li diti contestabeli fano guardia de giorno a la porta de la piazza a la porta oria et al palazzo del clarissimo domino Capitano, de notte fano guardia a la portta de la piazza al palazzo del clarissimo domino capitano et sono etiam a la guardia de la piazza et compagnanno il clarissimo domino Capitano et alttro se li vien in posto vano de notte in cercha cum il Cavalier del ditto clarissimo domino Capitano, itta che de giorni 5 sono 3 in facione, et sono in tutto homeni 128.

ζ

|(15r)

† In Christi nomine.

Per la guardia del borgo.

Il Capitano del borgo ha de salario a l'anno perperi 207 soldi —.

Il suo scrivano a de salario a l'anno perperi 72 soldi —.

Scarogaiti n° 42 ano de salario a l'ano perperi [...]

sono perperi 24, sonno a l'ano per tutti perperi 1.008 soldi —.

Sumano perperi 1.287 soldi —.

Fano corenti a perperi 8 soldi 12 per ducato, ducati 153 perperi 5 soldi 20.

Per la guardia del castel de Sitia.

Ssono due bandiere de soldati, sotto cadauna de le qual sono li infrascritti et pagase a page X a l'ano et prima:

Uno conttestabel con uno ragazzo ha de stipedio per paga perperi 18 soldi 24.

Uno Caporal cum uno ragazzo a de stipendio per paga perperi 12 soldi 16.

Dodexe compani ano de stipendio per cadauno perperi 6 soldi 6 per paga, sono per tuti 12, perperi 75 soldi —.

Sumano perperi 106 soldi 8.

fano corenti ducati 12 perperi 5 soldi 24 per cadauna bandiera per paga, asendeno a l'ano tute dite due bandiere ducati 253 perperi 6 soldi 4.

η

|(15v)

† In Christi nomine.

Per la guardia del castel Santo Nichita apreso a la Sfachia a la marina de ostro:

Ssono uno conttestabele, a de stipedio per paga cum uno suo regazo perperi 18 soldi 24.

Uno Caporal cum uno suo regazo ha de stipendio per paga perperi 12 soldi 16.

Dodeze compani, ano de stipendio per cadauno perperi 6 soldi 8 per paga, sono per tuti val 12 perperi 75 soldi —.

Sumano perperi 106 soldi 8.

Ssono corenti ducati 12 perperi 5 soldi 24 per paga a page X a l'anno, asendeno in tutto val ducati 126 perperi 7 soldi 8.

θ

|(16r)

Deputadi de datii salariadi.

Il deputado del datio del commercio ha de salario all'anno perperi 251 soldi 8.

Deputado de la porta perperi 150 soldi 27.

Deputado dalla insida de i vini perperi 335 soldi —.

Deputado della spina perperi 335 soldi —.

Deputado alla una per cento perperi 281 soldi 8.

Deputado di salumi perperi 251 soldi 8.

Deputado della messetaria perperi 150 soldi 24.

Deputado della becharia perperi 150 soldi 24.

Deputado de i mistachi et mesure perperi 117 soldi 8.

Deputado {della becharia} a l'oglio perperi 83 soldi 24.

Deputado del mangano perperi 50 soldi 8.

Deputado delle frutte perperi 100 soldi 16.

Sumano perperi 2.227 soldi 16.

Fanno ducati correnti, a perperi

8 soldi 12 il ducato

ducati 266.

2

ΕΚΘΕΣΗ

ΤΟΥ ΔΟΥΚΑ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΑ FRANCESCO BERNARDO

1541 Φεβρουαρίου 3

Βενετία

Ἀνέκδοτο. ASV, *Collegio, Relazioni*, b. 61, reg. 1538-1551, f. 15r-17v.

Relatio viri nobilis ser Francisci Bernardo reversi Duchae Cretae presentata et lecta Collegio die 3 februarii 1540.

Se ben io son certo, Principe Serenissimo, che per relation di molti savii et integerrimi gentilhomini nostri, quali per gratia di Vostra Serenità son stati benemeriti rettori dell' importantissima et a Vostra Celestudine carissima isola di Candia, ella sia sta particolarmente informata di tutte quelle cose che sono degne di notitia sua, nondimeno per non mancar del debito mio sforzeròmi sotto brevità rappresentarli quanto mi occorre per beneficio et honor di questo illustrissimo Dominio, parlando liberamente et senza alcun rispetto, come è officio di fidel ministri et representanti di Vostra Serenità, qual suplico che, accettando tutte le mie parole in bona parte, come quelle che procederano solo da ottima et sinciera volontà aliena da ogni passione, si degni ponerle poi in quel costrutto che alla sapientia sua parerà, perché quanto a mi, bastami assai exponergli ingenuamente quello ch'io sento, rimettendomi in omnibus al sapientissimo giuditio di questi excellentissimi Padri; et per non andar molto vagando, mi restringerò alle cose essential et di maggior importantia, lassando da parte quelle general, che non sono così di momento.

Et primo mi par necessario che Vostra Serenità intendi la natura delli gentilhomini nostri che s'attrovano de lì, la qualità di borghesani et quello la si può prometter delli contadini dell'isola.

Quanto alli nobeli, sia certa Vostra Celestudine che generalmente sono molto odiati sì dal populo, come dalli villani di fuori, il che non si può attribuir ad altro che alla troppo avaritia et avidità del denaro che regna in la maggior parte di quella nobiltà, il qual vitio è causa di molti mali effetti; perché essi nobeli per accumular denari non lassano alcun mezo intentato et di usure et di altri contratti illiciti et vergognosi, et trazeno dalli sui villani –si può dir– fino |(15v) il sangue, di sorte che quasi tutti sono persone miserabilissime et costituite in summa inopia, al che la giustitia provederia se de lj ciò fusseno parte de li querela alli ministri di Vostra Celestudine, ma li poverini, se ben sono stentati et maltrattati, non ardiscono lamentarsi, temendo de peggio, quando i lor patroni lo sapessero. Li borghesani

anchor loro si resenteno et dogliono molto de essi gentilhomeni con dir che da loro li sono sta tolti quasi tutti quelli comertii che erano prima nelle man de cittadini, cioè de vini, formazi et cetera, in modo che li nobeli vogliano ogni cosa per loro et per far che li cittadini non possino conseguir tal vadagni, non permettono che li villani delli loro casali vendino simil robbe ad altri che ad essi gentilhomini, li qual con questi soi andamenti sono fatti tanto odiosi a tutti universalmente, che in caso che quella città, che Iddio non vogli, fusse combatuta dallo inimico, hariano essi nobeli causa di temer più de li borghesani et di quelli dell' isola che de altri, et tanto più \ché/, per non esser assueti alli tumulti et moti della guerra, sono molto timidi et pusillanimi, et per ogni piccol cosa si metteno in fuga, come fu lo anno del '38 il mese di zugno, quando l'armata turchesca, ritornando dalla Suda, fu scoperta alla punta della Fraschia, porto vicino a Candia, nel qual tempo (per quanto son sta certificato da persona fidedegna) essi gentilhomini si impaurirno talmente, che subito molti de loro corseno al palazzo del quondam clarissimo Mula, mio precessor, persuadendo sua Magnificentia che li lassasse intrar nel castello del muolo, mostrando grandissima trepidatione, si che Vostra Serenità consideri come fariano, quando le cose stringessero.

Li feudati di Vostra Serenità in quell' isola, li qual godeno delle intrade et casali dattigli da Vostra Celestudine con obligation di deffender et mantenerla, sono in tutto numero 373, li quali sono tenuti di haver per cadauno di loro tre cavalli videlicet, un cav(all)o di lanza, piato et ronzin, che in tutto ascenderiano alla summa di cavalli 1.119. Nientedimeno questi tali non osservano le obligationi loro, et in loco di cavalli la |(16r) maggior parte di essi si serveno de mule et muli per li loro bisogni particolari, di sorte che, quando l'occorre qualche necessità, Vostra Serenità non può prevalersi di loro nelle occorrentie sue; et per opinion mia parlando reverentemente, giudicarei fusse bene che in loco di cavalature, che ditti feudati sono tenuti di haver, pagassero in quella Camera di Candia tanti denari, con li qual si potria tenir a quella custodia quel numero di cavalli di strathiotti che a Vostra Celestudine parerà necessario, servendosi o di quelli strathiotti, che erano in Napoli et Malvagia, overo di altri, come ella stimasse meglio, et più al proposito delle cose sue.

Li borghesani, per quello si vede, sono boni et fidel marcheschi et credo che, quando bisognasse, si forceriano di far il debito contra lo inimico, ma per esser gente sregolata et confusa et non atta a manegiar di quelle arme che son necessarie alla defensione di una terra, come li archibusi, piche et altre simili che tengono quelli de fuori alquanto alla larga. Però che oltre li arcieri, li qual non son molti, tutti li altri si serveno di targa et spada, credo, che pocco ne p{romett}otissimo prometter di loro.

De' villani non accade dir altro, perché Vostra Serenità ha inteso troppo la viltà et dapoccagine loro, della qual certo mi vergogno parlarne, solo concludo questo, che sopra essi non si deve far fondamento, perché non sono atti ad altro che al remo in galia; havendosi visto per la esperienza che da terra non riensseno \et/ come senteno Turchi, fuggeno immediate alla montagna, ne vi è ordine di farli calar alle marine, onde per li rispetti predetti et altri molti che si potriano addur in tal proposito, io quantunque pocco esperto delle cose della militia aricorderei riventemente a Vostra Serenità che sempre in tempo di guerra la tenisse soldati assai italiani, nelli quali in fatto consiste la tutela et conservation di quell' isola, perché altrimenti le cose non anderiano bene et sariano in manifesto pericolo.

Delle fabriche sì della terra come del borgho, Vostra Serenità ha havuto dal clarissimo proveditor general Vitturi per lettere sue et etiam haverà tosto per la relation di sua Magnificentia particular instruttione, si che in questa parte non mi estenderò altrimenti, solo dirò |(16v) questo a Vostra Serenità, che in vero nel tempo nostro si è fatto tutto quello ne ha dato il possibile per riddur la fortificatione del borgho dove, per quello ciascadun conclude, si convien far tutto il forzo nostro a boni termini, ma per esser l' opera grande et che porta con si et del tempo et della spesa a volerla fornir del tutto, bisogna che Vostra Serenità gli porga dell' agiuoto suo, senza il qual quella fortificatione resteria imperfetta et saria più presto damnosa che utile. Ben di ciò certifico Vostra Serenità che il proveditor Vitturi ha fatto con pocchissimi denari nel tempo mio opera grande et degna de molta laude.

Quanto a vittuaglie et monitioni affermo a Vostra Serenità esser più che necessario che in quella terra in tempo di guerra ne sia copia assai, perché de frumenti, non bastando ordinariamente l' arcolto che si fa sopra quella isola più di otto o nove mesi; quelli fedelissimi vengono ad restar privi de biave a tempo che 'l suspetto et pericolo da esser assaliti dallo inimico è maggiore, cioè il mese di zugno, sicche, quando fussero all' hora assediati, conveniriano constretti dalla fame rendersi in pochi giorni: a questo si aggiungono le continue rechiede che son fatte per giornata a quel clarissimo Reggimento dalli Rettori delli lochi di quell' isola, come la Cania, Rethimo et Sitia, che tuttavia dimandano hora biave, hora artellarie, polvere, ballote et altre monitioni \et/ anche si conveniria partecipar con Cerigo che nelli bisogni soi ricorreria a Candia.

Quanto alle artellarie parmi che di quelle Candia al presente sia ragionevolmente fornita, presertim aggiontesi quelle levate da Napoli et Malvasia.

Tra le altre cose che per opinion mia hano bisogno di provisione et presta, è quella Cancellaria Ducal di Candia, li nodari della qual al numero de dodese sono quasi tutti de nation greca contra la forma delle leze di Vostra Serenità, le quali

vogliono che debbano esser latini, perché ditti nodari essendo colligati insieme per servirsi l'un l'altro et parimenti li amici et dependenti possono senza saputa del Regimento usar delli tratti non convenienti allo officio loro con vergogna delli soi superiori, de sorte che, si cusì paresse a Vostra Serenità, laudarei dir in essecution delle leze fusseno levati da quella Cancellaria |(17r) tal nodari et che con il salario che hanno tutti loro dodese, che importa ducati dusento all'anno, fusse per questo eccellentissimo Collegio a bossoli et balote eletti quatro o cinque sufficienti nodari Italiani pratici sì nelle cose civil come criminal, con salario de ducati cinquanta per uno all'anno, oltre le utilità extraordinarie della Cancellaria; che per il meno gli risponderiano altrettanto, li qual insieme con il spectabil Cancellier Grande fussero tenuti far ferma residentia in Candia et servir assiduamente a quel clarissimo Regimento in tutte cose spettante alla Cancellaria perché a questo modo Vostra Celestudine senza dubio serà meglio et più fidelmente servita, maximamente quando questi quatro o cinque nodari havessero per capo un valente cancellier, nella elettion del qual quando de qui l'occorre far, certo si doveria aprir ben li occhi per dar tal carrico, che è d'importantia, a persona atta a simil manegio, come fu il secrettario di Vostra Serenità Novello, il qual nel tempo che l'hebbe il governo di quella Cancellaria, la drizzò et regolò talmente, che in vero merita grandissima laude, perché prima le cose erano molto confuse et senza ordine alcuno. Questo per discarico mio ho voluto aricordar a Vostra Serenità, remettendomi in ciò come debbo al parer et prudentia soa.

Appresso giudicarei non manco necessario de questo che quel clarissimo Regimento havesse di continuo apresso di se, come hanno delli altri Rettori di Vostra Serenità in Levante et *maxime* alla Canea, un bon et fidel interprete della lingua greca, che però fusse anchor lui Italiano, del quale se ne potesse servir sempre che li occorresse, et presertim al formar li processi et essaminar li testimonii, cosa che seria necessaria, quando li nodari fussero Italiani, come è sopradetto, et seria de non piccola reputatione et decoro delli rapresentanti di Vostra Serenità, et etiam di beneficio et satisfation grande delle povere et miserabil persone, le qual con un tal mezo de un publico interprete potriano facilmente et senza spesa alcuna exponer al Tribunal de quelli Signori li gravami loro et dolersi de quelli, dalli quali li meschini fussero ingiustamente oppressi, et a questo modo veniriano ad esser suffragati dalla Giustitia. Et questo dico, perché spesse volte occorre che molti de questi meschini, non sapendo parlare franco, né trovando per |(17v) la impotentia soa avvocati che vogliano rapresentar alla Giustitia le ragion loro, patiscono molti oltrazi et stratii, che li son fatti dalli potenti, li qual, quando fussero intesi dalli superiori, non se li mancheria di opportuno rimedio. Però mi pareria molto al proposito che da quel

Regimento fusse eletto un nostro Italiano, persona intelligente, sincera et da bene, che havesse questo carrico con salario de quatro over cinque ducati al mese, qual denaro si potria trazer delle condanason criminal, come se fa del salario del Capitano de piazza, et de altri officiali senza gravezza alcuna de quella Camera.

Io non mi estenderò più oltre per non atediar Vostra Serenità rimettendomi alla relatione delli mei carissimi collega, et in sua buona gratia mi raccomando.

3

ΕΚΘΕΣΗ

ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΑ MARCANTONIO TREVISAN

1542 Μαΐου 16

Βενετία

Ἀνέκδοτο. ASV, *Collegio, Relazioni*, b. 61, f. 25r-26v.

Relatione presentata per il clarissimo misser Marcoantonio Trivisan, Consigliere de Venetia dapoi il suo ritorno dal Capitaneato de Candia circa la cita et insula de Candia.

M.D.XLII

Die XVI maii.

[*Circa la fortification de la cita e forteze*] Essendo sumamente necessario proveder de danari per li importantissimi bisogni della insula de Candia, prima per la fortificazione de quelle cita et fortezze, poi per el pagamento de li soldati che convengono star alla custodia di quella, poi etiam per le refusure de le povere zurme delle gallie che si armano in quella insula derelicta del tutto delli sui avanzi, *maxime* ritrovandosi la Camera de Candia debile de intrada et carga de debiti, si che non vi è modo da poterse {proveder} prevaler da quella senza nova provisione di qualche justa gravezza per beneficio et universal securtà de tuti li habitanti nella dita insula.

[*vini*] Et prima, se potria trazer da li vini che produse la ditta insula de Candia, che sono da circa botte de mena da 80 miglia, se li potria poner uno datio della imbotadura a rason de marcelli do, 22 per botta de mena da mistachti 48 l'una, si che si trazeria a l'anno più de ducati 12 miglia, quali se potriano aplicar alle fabriche de quella cita, tanto necessarie et desiderate da tutti quelli fedelissimi habitanti in

quelle, che certo non se li potria far operation de mazor suo contento et satisfac-tione di questa tal provisione che le sue cita fusseno ben assecurate.

[*Datio alli ogli*] Item poner etiam uno datio alli ogli de mezo ducato per botta; la insula produce da circa botte 1.500 a l'anno, et va augurate tanto ogni anno et similiter applicarli alle fabriche ut supra.

[*Formazi*] Alli formazi medesimamente che si trazeno fuora de l'isola darli gravezza de mezo ducato per mier, la qual summa uno anno per l'altro e da miera n° ---.

Le qual sopraditte intrade se potriano divider per le fortificatione di quelle cita et sui territorii, dove se trazerano le sopranominate intrade etc.

Preterea si atrovano nella sopraditta insula de Candia da circa cavallarie n° 373 (25v) concesse per la illustrissima Signoria nostra a' nobili veneti et cretensi, como appar *cum* le loro obligation de servir a cavallo, con cavalli 3 per cavallaria, nelli bisogni de defender la insula in ogni caso che li inimici la volessero invader etc.; et *tamen* non si vede che nelle occorrentie della guerra che i facino facion alchuna, como per la experientia è stato l'anno 1538, quando l'armada turchescha fu alla ditta insula, et non si hebbe alchun aiuto dalli preditti cavalli, perché per la verità pochi se atrovano in esser et che siano da potersene servir nelli bisogni per li qual son deputadi. Et perché le sopraditte cavallarie si divideno per caratada in sie servantarie per cavallaria, delle quali trazeno comunamente de intrada a l'anno per servantaria da circa ducati 50, si che se 'l si potesse premutar la loro obligatione delli cavalli circa farli pagar una decima a l'anno et deputarla al pagamento delle fantarie che convengono star alla custodia della sopradita cita de l'insula, et questo saria cum gran avantazo delli feudati, perché veniriano haver menor spesa che tenir li cavalli, se trazeria di questa decima da circa ducati X miglia a l'anno, benche Cyprioti pagano due decime a l'anno per el pagamento dei stradioti et turcopoli che se tengono per custodia de la sua insula de Cypro.

El datio dal sal de tuta la insula de Candia se affitta de do anni in do anni, dal qual se traze de presenti de affitto a l'anno da circa ducati 2.000 solamente, non obstante che a menudo si venda el sal al pretio che 'l si vendeva anticamente. Nel qual tempo passato se trazeva de ditto datio più de ducati 6.000, et questo calar et perder li dui terzi delli danari è causato per lo abassar delli tornesi, perché prima ne era in quelli da tre volte più arzeno in la liga delli ditti tornesi di quello si pone de presenti. *Tamen* al pretio di sali cussi como si vendeva anticamente a [prezzo] de tornesi candioti la misura, cussi si continua a vender de presenti che li perpera non valeno hora più de 4 delli boni antigi, si che, se puor non se volesseno redur alla prima valuta, almeno ponerli a perperi 24 la misura, ita che si trazeria ducati

2.000 de più, et questi danari se potriano applicar alli pagamenti per conto delle refusure di quelle povere zurme candiote cum tanta satisfatione universal, che certo non si potria far operation più a proposito per beneficio dello armar di queste. Et *maxime* quando li pagamenti de li loro salarii fusseno fatti como si fano alle gallee che si armano in questa cita de Venetia, |(26r) como è stata intentione delli nostri mazori che li salarii delle gallie candiote como venetiane siano pagati ad uno medesimo modo. *Tamen* el variar de le monede per pagarse a perperi in Candia a fatto sminuir li loro pagamenti. Et questo veramente a questa alteration de precio di sali i populi non senteriano questa gravezza per esser minima, perche una misura de sal non si consuma per testa a l'anno, che monteria da uno marcello, che sono soldi 25 de tornasi per misura, como è ditto, et questo al insalar de formazi molto meno, perche pensandossi questo trato in loro medesimi per pagarli le sue refusure, considerando *maxime* che antigamente i pagavano tre volte più el sal di quel i fano de presenti, tutti resteriano quieti; et medesimamente si ha patito uno altro mazor danno in la ditta Camera de Candia per lo abassar delli preditti tornesi dalla forma antiqua a questa de presenti, como è ditto, perché *inter alias* se hanno livelli per la summa de perperi circa 50 miglia de intrada a l'anno sopra possessione et terreni fabricati.

Et perché como è ditto al tempo delli boni tornesi el coreva a rason de 3 perperi al ducato, del qual perpero, sempre secondo l'antiqua consuetudine fino de presenti, se conta 128 tornesi al perpero, de presenti el corre il ducato d'oro videlicet da soldi 124 d'arzeno per ducato, perperi 9 soldi 22 de tornesi, si che, como chiaramente si vede, se ha perduto più delli dui terzi delle sopraditte intrade della Camera che importa da più de ducati 16 miglia a l'anno.

El remedio è difficile, perché le preditte allivellation sonno sta fate a perperi secondo la forma del tenir delli conti de Candia. Se 'l variar della moneta ha fato che de boni ducati venetiani sono diventadi ducati da 4 marcelli l'uno causato, come è ditto, che 'l se ha alterato la liga delli tornesi da boni che erano prima a tristi de presenti per el multiplicar del rame che li è stato posto per modo che dove prima el ducato d'oro venetian se contava a rason de soldi 96 de tornesi de presenti el si conta per soldi 310 al ducato, el qual soldo candioto sonno 4 tornesi et soldi 32 al perpero et la presente materia è de importantia per la longezza del tempo, però bisogna de bona consideration.

Item sopra el monte de Lasiti, territorio della città de Candia, per consiglio delli ingegneri et pratici de ditto loco, se 'l si facesse alchuni sboradori de alchune aque che abondano la invernata in ditto loco, se potria trazer de più di quel si ha de presenti da circa stara n° 1.500 de formenti, li quali sariano boni per biscotti

per gallie. Apresso li altri che si hano de intrada a l'anno de ditto loco de Lasiti et la ditta opera dicono che si faria cum pocha spesa, et oltra li formenti aricordano che, se li potria impiantar delli olivari assai et li sopradetti aricordi sono sta dati da persone pratiche et piene de ardente servitù de carità verso la illustrissima Signoria nostra. |(26v)

[*La Sithi*] In la insula de Candia si attrova il locho de Lasithi posto in una pianura sopra monti, la qual volge atorno miglia 18 in circa et è circondati tuti da una corona de monti. In la qual pianura come tuta la vernata uno torrente de aqua che descende da una scavezadura de monti molto alti verso sirocho, il qual torrente vien discorrendo atorno verso griego et tramontana et maistro in uno alveo over canal assai capace al suo corso, et apresso alle tre boche over sboradori, dove descendeno le aque al basso della pianura de Lasithi in circa miglio uno e mezo, li viene a mancar il ditto alveo over canal, di modo che il ditto torrente, non havendo più alveo, spande le aque per la ditta pianura et aniega quasi la mità della campagna, che vienne a restar palludosa et inhabile a seminar; che, facendosi uno canal da dove il manca fino alli 3 sboradori preditti, resteria tutta quella campagna libera da le aque, et tutti se semenaria che afitandola se trazeria altritanti formenti quanti al presente traze de terzaria la illustrissima Signoria che seria una altra utilità.

Apresso in ditta pianura del Lasithi et sopra et sotto li monti che la circonda, se poderiano piantar molti arbori frutiferi come oliveri, moreri, vigne et altri fruti dando licentia alli affittuali che bonificassero alle loro spese et venuti in fruto delli sui augumenti pagariano la terzaria ogni anno, che faria una altra utilità alla prefatta illustrissima Signoria; et tanto più, che il loco de Lasithi è al presente et in modo aperto che per strade n° 8 circumcirca si puol andar comodamente a cavallo et cum le somieri cargi, oltra che in meggio de le ditte otto strade corrente possono per più lochi homeni a piedi montar le montagne et descender in Lasithi habilmente, come è noto a più homeni da conto che l'hano vista, videlicet li infrascritti

misser Michiel da San Michiel inzegnier

misser Antonio da Crema inzegnier.

ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

1538

Ἀνέκδοτο. ASV, *Collegio, Relazioni*, b. 61, f. 26v-27r.

In X. N.

[*Insula de Candia*]

Descriptione della isola de Candia fata del 1538, la qual insula è de longeza da circa miglia 220 et larga da miglia 45 et è partita in 4 territorii.

Prima dal capo verso Levante è Sithia, segue poi circa il mezo Candia, dapoi Rethimo et al fin de l'insula verso Ponente vien la Cania. Tutte 4 preditte cita sono situade a marina nel fianco de l'insula verso Tramontana, nelli qual quattro territorii oltre le sopraditte quattro terre principal vi sonno etiam castelli n° 15 [(27r) castelli n° 15. *Item* casalli tra grandi et pizoli n° 996 et in tuta l'insula vi sonno anime n° 198.844, tra le qual sonno homeni da fati n° 49.743, computa li nobeli Veneti, quali sonno n° 485.

Item vi sonno cavallarrie infeudati in tuto n° 323 oltre le extinte da guarnason, et ogni cavallaria è obligata a servir la illustrissima Signoria nostra cum tre cavalli *videlicet* capo da lanza, piato et ronzin, che sonno tuta la summa cavalli n° 1.119 come qui sotto sarà più particolarmente dechiarito a territorio per territorio e castello.

cita	castelli	casalli	anime	homeni da fati
Sithia	n° 1	n° 57	n° 14.748	n° 3.687
Candia	n° 8	n° 434	n° 92.112	n° 23.528
Rethimo	n° 1	n° 265	n° 40.696	n° 10.190
Cania	n° 5	n° 240	n° 49.288	n° 12.338
summa	n° 15	n° 996	n° 198.844	n° 49.743
	castelli	casalli	anime	homeni da fati

I nobeli veneti soprascritti sonno partiti *ut infra* nelle loro habitatione tra le cita et sui territorii et similiter le cavallarrie, *videlicet*

Tra Candia et Sithia nobeli	n° 302	et cavallarrie	n° 234
Rethimo nobeli	n° 66	et cavallarrie	n° 43
Cania nobeli	n° 117	et cavallarrie	n° 96
summa	n° 485	summa	n° 373
nobeli		cavallarrie	

Β'
ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΙ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΔΟΒΑΣ
(1419–1605)

Κάθε έγγραφη περιλαμβάνει την επικρατέστερη μορφή του ονόματος, του έπωνύμου και του πατρωνύμου (με τις άλλες έκδοχές τους σε παρένθεση), τις χρονικές ένδειξεις της πρώτης μαρτυρίας του προσώπου ως φοιτητή, άλλων εμφανίσεών του, της ημερομηνίας απονομής του πτυχίου του καθώς και το αντικείμενο των σπουδών του. Στο τέλος παρέθεσα την ελληνική έκδοχή του. Όλες οι έγγραφες του Καταλόγου προέρχονται από τα *Acta graduum academicorum gymnasii patavini* (βλ. παρακάτω). Άπέφυγα να σημειώσω παραπομπή σε τόμο ή σε αριθμό πράξης όπου δηλώνονται οι Κρητικοί ως μάρτυρες ή τους απονέμεται το πτυχίο, για να μη διογκωθεί υπέρμετρα ή έγγραφη. Οι πλήρεις ένδειξεις περιέχονται στο Γενικό Εύρετήριο των τόμων της σειράς, όπου μπορεί κανείς να ανατρέξει.

1. 1419 Paulus de Candia, doctor iuris canonici et artium [22 Άπρ. 1414], [2 Άπρ. 1419].
2. 1421 Delfinus de Candia, artium magister [11 Ίουλ. 1421].
3. 1431 Nicolaus de Candia, ordinis minorum doctor theologiae [26 Ίαν. 1431].
4. 1440 Michael de Candia, ordinis predicatorum bachalarius [12 Νοεμβρ. 1438], [Όκτ. 1440].
5. 1463 Nicolò Donato, veneziano, dottore in diritto canonico e primicerio di San Marco di Candia [1463].
6. 1469 Matheus de Speronibus, de Paduae, prothonotarius apostolicus et decanus Cretensis [3 Φεβρ. 1469].
7. 1498 Georgius Vlasto, Cretensis, doctor iuris canonici [7 Ίουν. 1498]: Γεώργιος Βλαστός.
8. 1498 Nicolaus Ienson, filius domini Angeli, Cretensis, scholaris legum [16 Όκτ. 1494], vicerektor Universitatis iuristarum [1 Ίουλ. 1496], rektor Universitatis iuristarum [10 Αύγ. 1497], iurisperitus [16 Νοεμβρ. 1497] – [24 Ίουλ. 1498], doctor iuris utriusque [10 Αύγ. 1498].
9. 1498 Petrus Madiota, Cretensis, studens [10 Αύγ. 1498]: Πέτρος Μαδιώτης.
10. 1498 Nicolaus Maldiera quondam domini Georgii, Cretensis, doctor iuris utriusque [17 Μαρτ. 1498].

11. 1501 Constantinus Mauradus nominatus Ronchonatus, scholaris artium et medicinae [28 Ἰουν. 1501], doctor artium et medicinae [3 Ἰουλ. 1501]: Κωνσταντίνος Μαυράδης λεγόμενος Ρονκονάτος.
12. 1502 Andreas de Minutis, filius Georgii, studens [10 Αὐγ. 1498], scholaris artium [6 Αὐγ. 1501], doctor artium [5 Νοεμβρ. 1502].
13. 1520 Leo Gratia, filius Emanuelis, de Creta, doctor artium et medicinae [20 Αὐγ. 1520]: ρεμπι Λεὸς Γρατσιάνος (μνεῖες 1538-1567).
14. 1521 Matheus de Creta, rector Universitatis artistarum [17 Ὀκτ. 1520], doctor artium [Ἰουν. 1521], [25 Ἰουν. 1521].
15. 1525 Franciscus Bembus, Cretensis, scolarius legum [27 Φεβρ. 1525].
16. 1543 Nicolaus de Sanguinatiis, filius Ioannis, Cretensis, doctor artium et medicinae [12 Ἰουλ. 1543]: Νικόλαος Σαγονάτσος, γιὸς τοῦ Ἰωάννη, ἀρωματάρη (μνεῖες 1562-1571).
17. 1549 Bartolomeus Oliva, Cretensis, scholaris iuris civilis [27 Μαρτ. 1549], doctor iuris civilis [28 Μαρτ. 1549]: Βαρθολομαῖος (Μπόρτολος) Ὀλίβα (Ὀλίβιος), γιὸς τοῦ Ἰωάννη (μνεῖες 1561-1567).
18. 1549 Bartholomeus Sirigo, Cretensis, electus episcopus Castelanetensis Cypri, scholaris iuris utriusque [24 Ἰουν. 1549], doctor iuris utriusque [25 Ἰουν. 1549]: Βαρθολομαῖος Συρίγος, ἐπίσκοπος Καστελανέτης.
19. 1549 Angelus Sclega, Cretensis, scholaris legum [5 Ὀκτ. 1549]: Ἄγγελος Σκλέντζας (μνεῖες 1553-1577).
20. 1550 Marcus Cornelius, Cretensis, nobilis Venetus, scolarius legum [14 Φεβρ. 1550]: Μάρκος Κορνήλιος.
21. 1550 Ioannes Iustinianus quondam Iacobi, Cretensis, scholaris legum [14 Φεβρ. 1550], [18 Φεβρ. 1550]: Ἰωάννης Ἰουστινιανός, γιὸς τοῦ ποτὲ Ἰακώβου.
22. 1550 Georgius Paganus quondam Petri, de civitate Retimi, Cretensis, scholaris legum [24 Δεκ. 1549], doctor iuris civilis [14 Φεβρ. 1550]: Γεώργιος Παγάς (Πηγάς), γιὸς τοῦ ποτὲ Πέτρου.
23. 1550 Franciscus Patricius, Cretensis, scholaris legum [28 Ἰουν. 1550]: Φραγκίσκος Πατρίκιος.
24. 1552 Andreas Barocius, Grecus, rector artistarum scholaris [30 Σεπτ. 1551], doctor iuris utriusque [24 Σεπτ. 1552]: Ἀνδρέας Μπαρότσης.
25. 1552 Angelus Vizamanus, Cretensis, scholaris legum [2 Σεπτ. 1552]: Ἄγγελος Βιτζιμάνος.

26. 1554 Thomas Trivisanus, filius Nicolai, nobilis Cretensis, doctor iuris canonici [1 Ἰαν. 1554], doctor iuris civilis [16 Ἰαν. 1554], promotor iuris canonici [11 Μαρτ. 1554]: Θωμάς Τριβιζάνος (Τριβιζάς), γιός τοῦ Νικολάου (μνεῖες 1560-1569).
27. 1554 Antonius Madaro/Madero, filius Ioannis, nobilis Cretensis, de Cidonia, doctor iuris canonici [5 Ἰουλ. 1554], doctor iuris civilis [12 Ἰουλ. 1554]: Ἀντώνιος Μαδερός, γιός τοῦ Ἰωάννη (μνεῖες 1560-1578).
28. 1554 Ioannes Franciscus Zancharolus quondam Georgii, patricius Venetus, Cretensis, habitator in contracta Sancti Thomae [1 Ἰαν. 1554], scholaris legum [11 Μαρτ. 1554], habitator in contracta Burgi Zuchi [7 Ἀπρ. 1554], doctor iuris utriusque [5 Δεκ. 1554]: Ἰωάννης Φραγκίσκος Τζαγκαρόλος, γιός τοῦ ποτὲ Γεωργίου.
29. 1556 Iacobus Paleocapa, Cidoniensis, eques, doctor iuris utriusque [8 Φεβρ. 1556]: Ἰάκωβος Παλαιόκαπας.
30. 1557 Ioannes Zancharolus quondam Bernardini, patricius Venetus, Cretensis, habitator in contracta Sancti Thomae [1 Ἰαν. 1554], habitator in contracta Burgi Zuchi [7 Ἀπρ. 1554], [5 Ἰουλ. 1554], [testis 13 Μαΐου 1556], doctor iuris utriusque [12 Δεκ. 1556], [4 Ἰαν. 1557]: Ἰωάννης Τζαγκαρόλος, γιός τοῦ ποτὲ Μπερναρδίνου.
31. 1557 Laurentius Barocius, nobilis Venetus, scholaris [13 Μαΐου 1556], [12 Δεκ. 1556], [13 Μαρτ. 1557]: Λαυρέντιος Μπαρότσης (τοῦ Ἰακώβου).
32. 1557 Ioannes Musarachi, filius Manusi, Cretensis, doctor iuris civilis [13 Μαρτ. 1557]: Ἰωάννης (Τζουάνες) Μουζουράκης, γιός τοῦ Μανούσου (μνεῖες 1560-1578).
33. 1558 Georgius Messina quondam Constantini, Cretensis, scholaris legum [11 Ἰουν. 1557], doctor iuris canonici [6 Σεπτ. 1557], doctor iuris civilis [27 Σεπτ. 1557], doctor iuris utriusque [24 Φεβρ. 1558]: Γεώργιος/Τζώρτζης Μεσίνας (Μεσσήνας), γιός τοῦ ποτὲ Κωνσταντίνου (μνεῖες 1564-1572).
34. 1558 Georgius Condaratus, filius Andreae, Cretensis ex Terina, doctor iuris utriusque [16 Μαΐου 1558]: Γεώργιος (Τζώρτζης) Κονταράτος, γιός τοῦ Ἀνδρέα (μνεῖες 1566-1578).
35. 1560 Michael Manucius Condaratus, Cretensis, scholaris [21 Μαΐου 1560]: Μιχαήλ Μανούτιος Κονταράτος (πατέρας τοῦ Μάρκου) (μνεῖα 1566).
36. 1560 Franciscus Barocius (quondam Jacobi), patritius Venetus, scholaris [13 Μαρτ. 1557], [testis 27 Σεπτ. 1557] [testis 16 Μαΐου 1558], [testis 19 Αὐγ. 1559], [testis 14 Ἰουν. 1560]: Φραγκίσκος Μπαρότσης (τοῦ Ἰακώβου).

37. 1560 Ioannes Sophianus, Cretensis, doctor iuris utriusque [30 Αύγ. 1560]:
Ἰωάννης Σοφιανός.
38. 1561 Angelus Linachius, filius nobilis Nicolai, nobilis Cretensis, doctor iuris
civilis [14 Ἰουν. 1561], doctor iuris canonici [15 Σεπτ. 1561]: Ἄγγελος
Λινάκης, γιὸς τοῦ Νικολάου.
39. 1562 Iacob Ghulinus, Hebreus, filius domini Salominis, Cretensis, doctor
sacrae philosophiae a medicinae operam per decursum sexennium [15
Νοεμβρ. 1562]: ρεμπι Ἰακώβ Χοῦλος, γιὸς τοῦ Σολομώντα (μνεία 1567).
40. 1565 Petrus Chodra, Cretensis, scholaris legum [13 Ὀκτ. 1565]: Πέτρος Χουρ-
δάς.
41. 1568 Samuelis Casanus, filius domini Sabbatei, Cretensis, hebreus, doctor
philosophiae et medicinae [23 Δεκ. 1568].
42. 1568 Hieronimus Pellegrinus, filius domini Ioannis, Cretensis, habitator in
contracta Burgi Zucchi [23 Δεκ. 1568]: Ἱερώνυμος Πελεγγήρ (Πελεγγρί-
νης), γιὸς τοῦ Ἰωάννη.
43. 1569 Constantinus Scordilius, filius doctoris artium et medicinae domini
Nicolai, scholaris artium [15 Νοεμβρ. 1562], habitator in contracta Burgi
Zucchi [23 Δεκ. 1568], consiliarius Universitatis artistarum [3 Ἰουλ.
1569]: Κωνσταντίνος Σκορδίλης, γιὸς τοῦ Νικολάου.
44. 1570 Phedrus Bachus, Cretensis, doctor iuris utriusque [9 Αύγ. 1570].
45. 1570 Nicolaus Pellegrinus quondam domini Ioannis, Cretensis, de Candia,
doctor iuris utriusque [12 Σεπτ. 1570], promotor iuris pontificii [22
Σεπτ. 1570]: Νικόλαος Πελεγγήρ (Πελεγγρίνης), γιὸς τοῦ Ἰωάννη (μνεία
1577).
46. 1572 Michael Scordilius, filius domini Nicolai, Cretensis [12 Σεπτ. 1570],
doctor iuris utriusque [12 Φεβρ. 1572]: Μιχαήλ Σκορδίλης, γιὸς τοῦ Νι-
κολάου.
47. 1572 Ioannes Clodius (Cladius), Cretensis, vicerektor Universitatis iurista-
rum [24 Ἰουλ. 1570], rektor Universitatis iuristarum [30 Μαΐου 1571],
doctor iuris utriusque [24 Αύγ. 1572]: Ἰωάννης Κλόδιος.
48. 1572 Angelus Lolinus, patritius Cretensis, [24 Αύγ. 1572]: Ἄγγελος Λολίνος.
49. 1573 Ioannes Sophianus (quondam Nicolai), Cretensis, scholaris legum [18
Αύγ. 1566], doctor iuris utriusque, iudex victualium [9 Ἄπρ. 1573]:
Ἰωάννης Σοφιανός (τοῦ ποτὲ Νικολάου).
50. 1573 Bartholomeus Bocia (Boccia, Bozza) quondam domini Ioannis An-
tonii (Ioannis), Cretensis, eques [14 Ἰαν. 1572], rektor Universitatis
iuristarum licentiatus iuris utriusque [27 Ἰουλ. 1573], doctor iuris

- utriusque [10 Αύγ. 1573]: Βαρθολομαῖος Μπότζας, γιὸς τοῦ Ἰωάννη Ἀντωνίου.
51. 1573 Alexander Musalus quondam domini Mathei, Cretensis [27 Ἰαν. 1568], *sindicus Universitatis iuristarum* [10 Αύγ. 1573]: Ἀλέξανδρος Μουζά-
λος/Μουζάλων, γιὸς τοῦ ποτὲ Ματθαίου.
52. 1574 Demetrius Diogenes domini Michaelis, Cretensis, *eques* [20 Ὀκτ. 1572],
doctor iuris utriusque [23 Ἰουν. 1574]: Δημήτριος Διογένης, γιὸς τοῦ
Μιχαήλ.
53. 1574 Marcus Bass(i)anus quondam domini Antonii, Cretensis [12 Σεπτ.
1570], *doctor iuris utriusque* [31 Αύγ. 1574].
54. 1574 Daniel Furlanus, *filius domini Andreae, Cretensis* [20 Νοεμβρ. 1572],
vicerektor Universitatis artistarum, scolarius artium et medicinae
[7 Δεκ. 1574] *doctor artium et medicinae* [11 Δεκ. 1574]: Δανιήλ Φουρ-
λάνος, γιὸς τοῦ Ἀνδρέα.
55. 1575 Franciscus Basichius (Basechius, Basilius) quondam domini Michaelis,
Cretensis [10 Αύγ. 1573], *doctor artium* [22 Φεβρ. 1575], *doctor medi-*
cinae [25 Μαΐου 1575]: Φραγκίσκος Μπαζίκης, γιὸς τοῦ ποτὲ Μιχαήλ
(μνεῖες 1577-1578).
56. 1575 Costantinus Paleocapa, *filius doctoris iuris utriusque domini Georgii,*
frater domini Iacobi et frater domini Ioannis, eques, rector Universita-
tis artistarum, Cretensis [18 Νοεμβρ. 1574], [1 Ὀκτ. 1575]: Κωνσταντί-
νος Παλαιόκαπας, γιὸς τοῦ Γεωργίου.
57. 1575 Iacobus Paleocapa, *filius doctoris iuris utriusque domini Georgii, frater*
domini Constantini et frater domini Ioannis, eques rector Universitatis
artistarum, Cretensis, scolarius artium et medicinae, doctor iuris utri-
usque [1 Ὀκτ. 1575], [31 Ὀκτ. 1575]: Ἰάκωβος Παλαιόκαπας, γιὸς τοῦ
Γεωργίου.
58. 1575 Georgius Paleocapa, *doctor iuris utriusque olim rector iuristarum, Cre-*
tensis [1 Ὀκτ. 1575], *eques* [5 Νοεμβρ. 1575]: Γεώργιος Παλαιόκαπας.
59. 1575 Ioannes Paleocapa, *filius doctoris iuris utriusque domini Georgii, frater*
domini Constantini et frater domini Iacobi, Cretensis, magnificus
eques, rector Universitatis iuristarum [1 Ὀκτ. 1575], *licentiatius iuris*
utriusque [5 Νοεμβρ. 1575]: Ἰωάννης Παλαιόκαπας, γιὸς τοῦ Γεωργίου.
60. 1576 Hieronymus Clodius quondam domini Georgii, Cretensis, *habitor*
in contracta Sancti Antonii Confessoris [27 Ἰουν. 1568], *comes doctor*
artium [28 Ἰουλ. 1576]: Ἱερώνυμος Κλόδιος, γιὸς τοῦ ποτὲ Γεωργίου.

61. 1578 Abram Messanti, filius rabi Mechir filius rabi Abram doctorum in lege mosaica, hebreus, Cretensis, doctor philosophiae et medicinae [13 Άπρ. 1578].
62. 1578 Franciscus Lombardus, filius domini Ioannis, frater di Lorenzo, habitator in contracta Sancti Danielis, Cretensis (Candiotto), scholaris legum [3 Αύγ. 1575], [13 Άπρ. 1578], doctor iuris utriusque [24 Ίουλ. 1578]: Φραγκίσκος Λομπάρδος, γιός τοῦ Ἰωάννη.
63. 1579 Andreas / Adrianus Spiera, filius domini Iacobi, Cretensis [24 Ίουλ. 1578], doctor iuris utriusque [31 Οκτ. 1579]: Ἀνδρέας Σπιέρας, γιός τοῦ Ἰακώβου.
64. 1580 Victor (Vettor) Meserius, Cretensis, (Candioto), doctor iuris utriusque [5 Αύγ. 1580]: Βίκτωρ Μεσέρης (Μεξέρης).
65. 1581 Ioannes (Giovanni) Mormoreus (Mormorius, Mormori), nobilis Cretensis (D. Giovanni Mormori dalla Canea de l'isola di Candia) [testis 12 Μαΐου 1578], [testis 25 Ίουν. 1578], [testis 1 Ίουλ. 1578], doctor iuris utriusque [13 Ίουλ. 1581]: Ἰωάννης Μόρμορης.⁷
66. 1581 Ioannes Quartanus, Rithumnensis ex Creta, scholaris iuris utriusque [7 Ίουλ. 1581], doctor iuris utriusque [5 Αύγ. 1581]: Ἰωάννης Καρτάνος.
67. 1583 Thomas Olivius, Cretensis, doctor iuris utriusque [3 Φεβρ. 1583]: Θωμάς Ὀλίβα (Ὀλίβιος).

7. Ως δείγμα τῶν Πράξεων αὐτῶν ἀναδημοσιεύω τὴν ἐγγραφή πρὸς ἀφορὰ τὸν Ἰωάννη Μόρμορη, τὸ πρόσωπο στὸ ὁποῖο ὁ Γεώργιος Χορτάτης ἀφιέρωσε τὴν «Ἐρωφίλη»:

[ἀρ. πράξης 1537]. – 1581 iulii 13, hora XI. Examen domini Ioannis Mormorii Cretensis.

Legum scholaris dominus Ioannes Mormorius Cretensis – fuit examinatus et approbatus in uutriusque iuris nemine penitus discrepante fueruntque sibi privatim per – equitem excellentissimumque iurisconsultum – dominem Bonifacium Rugerium nobilem Patavinum et Regiensem, unum ex promotoribus suis, traddita insignia doctoratus in dictis ambabus facultatibus, obtenta prius dispensatione de publica. Necnon et ei per magn. – iuris utriusque doctorem dominem Victorem Sassoniam – collegii priorem – data fuit possessio – doctoratus.

1581 iulii 10, mane. – Fuit presentatus.

1581 iulii 12. hora undecima. – Puncta: – c. Quanto. Extra. De presumptionibus; L. In Legatis. C. De legatis.

Promotores fuere: – d. Marcus Mantua, – d. Thyberius Decianus, – d. Gaspar Fabianus, – d. Bonifatius Rogerius, – d. Transalgardus de Capitibuslistae libre 4 soldi 10, – d. Iacobus Menochius, – d. Philippus Montagnana, – d. Michael 48, – d. Camillus 48 libre 4 soldi 10, – d. Franciscus Zabarella, – d. Franciscus Salionus libre 4 soldi 10, – d. Flaminius Bradiolus. Pro universitate libre 6 soldi 0.

Βλ. *Acta graduum academicorum*, IV . 3, σ. 1021-1022 ἀρ. πράξης 1537.

68. 1584 Ioannes Gribbia, Cretensis, consiliarius Universitatis artistarum, scholarius artium [30 Νοεμβρ. 1584]: Ἰωάννης Γρίμπιας.
69. 1585 Georgius (Georgio) Cagnolus (Cagnolo), Cretensis, (Rettimioto de l'isola de Candia), [30 Νοεμβρ. 1584], doctor iuris utriusque [29 Ὀκτ. 1585]: Γεώργιος Κανιόλας (Κανιόλος).
70. 1585 Ioannes Carthophila, Cretensis, habitator in contracta Sancti Blasii, doctor artium, vicarius substitutus vicerectoris Universitatis artistarum [4 Ὀκτ. 1585]: Ἰωάννης Χαρτοφύλακας.
71. 1586 Franciscus Bocia (Bosa, Bozza) quondam domini Ioannis, Cretensis, scholaris legum [15 Φεβρ. 1572], eques [1 Ἰουλ. 1578], consiliarius Universitatis artistarum [24 Ἰουλ. 1586]: Φραγκίσκος Μπότζας, γιὸς τοῦ ποτὲ Ἰωάννη.
72. 1586 Nicolaus Diogenes, Cretensis, doctor iuris utriusque [3 Ἰουλ. 1586]: Νικόλαος Διογένης.
73. 1586 Bartholomeus Serigus, (nepote del vescovo Castellanetta), primicerius seu cantor ecclesiae Castellanetensis, Cretensis, doctor iuris utriusque [30 Αὐγ. 1586]: Βαρθολομαῖος Συρίγος.
74. 1587 Georgius Clodius (Chioza), Cretensis, (da Rettimo de l'isola di Candia), doctor iuris utriusque [4 Ἀπρ. 1587]: Γεώργιος Κλόδιος.
75. 1587 Ioannes Franciscus Lombardus, Cretensis, rector Universitatis iuristarum [23 Δεκ. 1586], doctor iuris utriusque [18 Ἰουλ. 1587]: Ἰωάννης Φραγκίσκος Λομπάρδος (γιὸς τοῦ Ἰωάννη).
76. 1587 Bartholomeus Oliva, Cretensis, doctor iuris utriusque [18 Ἰουλ. 1587]: Βαρθολομαῖος Ὀλίβα (Ὀλίβιος).
77. 1588 Hieronimus Lombardus, Cretensis, [30 Νοεμβρ. 1584], consiliarius Universitatis artistarum [24 Ἰουλ. 1586], doctor philosophiae et medicinae, promotor philosophiae et medicinae [13 Ἀπρ. 1588]: Ἱερώνυμος Λομπάρδος.
78. 1588 Matheus Spanopolus dictus Sfachiottus, filius domini Petri, doctor iuris utriusque [1 Σεπτ. 1588]: Ματθαῖος Σπανόπουλος, λεγόμενος Σφακιώτης, γιὸς τοῦ Πέτρου.
79. 1589 Laurentius Lombardus, filius domini Ioannis, (frater del signor Francesco), patritius Cretensis [24 Ἰουλ. 1578], doctor iuris utriusque [9 Αὐγ. 1589]: Λαυρέντιος Λομπάρδος, γιὸς τοῦ Ἰωάννη.
80. 1590 Dux (Ducas) Eudemonogianus quondam domini Assanii, Cidoniensis Cretensis, prepositus et canonicus de Ierapetra, doctor iuris utriusque [28 Αὐγ. 1590]: Δούκας Εὐδαμονογιάννης, γιὸς τοῦ Ἀσάνη.

81. 1590 Gaspar de Rubeis, filius domini Antonii, Cretensis, doctor iuris utriusque [12 Δεκ. 1590].
82. 1590 Theodorus Sevirus, filius domini Nicolai, Cretensis [3 Ὀκτ. 1588] [12 Δεκ. 1590]: Θεόδωρος Σβηρός (Σεβήρος), γιός τοῦ Νικολάου.
83. 1591 Andreas Servus, quondam domini Antonii, Cretensis, consiliarius substitutus Universitatis artistarum, [24 Ἰουλ. 1586], doctor iuris utriusque [27 Ἰουν. 1591]: Ἀνδρέας Σέρβος, γιός τοῦ Ἀντωνίου.
84. 1592 Michael Malexsus, filius domini Stavratii, Cretensis [12 Δεκ. 1590], [11 Μαΐου 1592]: Μιχαήλ Μαλαξός, γιός τοῦ Σταυράκη.
85. 1592 Antonius Copeus, filius domini Georgii, Cretensis, doctor iuris utriusque [6 Ἰουν. 1592]: Ἀντώνιος Κοπέος, γιός τοῦ Γεωργίου (πρώην μαθητῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης· γενν. 1567, Χανιά).
86. 1592 Petrus Gribia, quondam domini Nicolai, patritius Cretensis, (da Retimo di Candia) [5 Ἰουλ. 1588], consiliarius Universitatis artistarum [21 Ἀπρ. 1590], doctor iuris utriusque [25 Ἰουν. 1592]: Πέτρος Γρίμπιας, γιός τοῦ ποτέ Νικολάου.
87. 1592 Hieronimus Lombardus, filius domini Francisci, patritius Cretensis, scholaris philosophiae [3 Ὀκτ. 1588], doctor iuris utriusque [4 Σεπτ. 1591] [29 Ἰουν. 1592]: Ἱερώνυμος Λομπάρδος, γιός τοῦ Φραγκίσκου.
88. 1593 Mathaeus (Marheus) Cassimatus quondam domini Ioannis Cretensis, [23 Ἰαν. 1592], doctor philosophiae et medicinae [3 Ἀπρ. 1593]: Ματθαῖος Κασιμάτης, γιός τοῦ ποτέ Ἰωάννη (πρώην μαθητῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης· γενν. 1565, Χάνδακας).⁸
89. 1593 Nicolaus Episcopopolus, filius domini Michaelis, Cretensis [13 Ἀπρ. 1578], [13 Ἀπρ. 1588], consiliarius Universitatis artistarum [5 Ἀπρ. 1591], scholaris philosophiae et medicinae [17 Ἰουλ. 1593]: Νικόλαος Ἐπισκοπόπουλος, γιός τοῦ Μιχαήλ.
90. 1593 Antonius Vlastus, filius domini Georgii, vulgo Pampino, Cretensis, rector Universitatis iuristarum [10 Νοεμβρ. 1589], doctor iuris utriusque [26 Ἰουλ. 1590], [30 Αὐγ. 1593]: Ἀντώνιος Βλαστός, γιός τοῦ Γεωργίου.
91. 1593 Marcus Condaratus quondam domini Michaelis Manutii, Cretensis, Grecus [4 Ἰουλ. 1590], consiliarius Universitatis artistarum [5 Ἀπρ.

8. Μάρτυρες στήν πράξη ἀπονομῆς τοῦ πτυχίου του ὑπογράφουν οἱ ill. d. Maximus Maryoni-us ep. Cyterensis; d. Nicolaus Serigus, d. Angelus eius filius, rev. d. Dominicus Mudacius, d. Michael Mudacius, d. Nicolaus Episcopopolus, d. Nicolaus Scordilius.

- 1591], *solaris philosophiae et medicinae* [2 Δεκ. 1593]: Μάρκος Κονταράτος, γιός τοῦ ποτὲ Μιχαήλ.
92. 1594 Ioannes Nassinus, Cydoniensis Cretensis [5 Σεπτ. 1592], *doctor iuris utriusque* [11 Μαΐου 1594]: Ἰωάννης Νασίν.
93. 1595 Helias Sacerdos, filius domini Sacerdotis, hebreus Cretensis, *doctor philosophiae et medicinae* [19 Ἰουν. 1595].
94. 1595 Ioannes Varucha quondam domini Bernardini, Cydoniensis Cretensis [5 Σεπτ. 1592], *doctor iuris utriusque* [17 Αὐγ. 1595]: Ἰωάννης Βαρούχας, γιός τοῦ Βερναρδίνου.
95. 1596 Petrus Cathaneus (Cattaneus), filius domini Ioannis, Cretensis [28 Μαρτ. 1596], *doctor philosophiae et medicinae* [27 Μαΐου 1596]: Πέτρος Κατάνης, γιός τοῦ Ἰωάννη.
96. 1596 Nicolaus Scordilius quondam domini Michaelis, Cretensis [3 Ἀπρ. 1593], *doctor iuris utriusque* [29 Ἀπρ. 1596], [27 Μαΐου 1596]: Νικόλαος Σκορδίλης, γιός τοῦ ποτὲ Μιχαήλ.
97. 1597 Emanuel Vlastus, filius domini Athanasii, Cretensis [9 Ὀκτ. 1595], *doctor philosophiae et medicinae* [29 Μαρτ. 1596], [17 Μαΐου 1597]: Ἐμμανουήλ Βλαστός, γιός τοῦ Ἀθανασίου.
98. 1597 Nicolaus Gegnatus, filius domini Ioannis, Cidoniensis Cretensis [28 Αὐγ. 1590], *doctor philosophiae et medicinae* [30 Αὐγ. 1597].
99. 1598 Marcus Antonius Pasqualigo, reverendus dominus, filius domini Angeli, patritius Venetus, canonicus archiepiscopalis Ecclesiae Cretensis, *doctor iuris utriusque* [17 Ἰαν. 1598]: Μάρκος Ἀντώνιος Πασκαλίγος, γιός τοῦ Ἀγγέλου.
100. 1598 Emanuel Meserius quondam domini Leonardi, Cretensis [7 Ἰουλ. 1594], *doctor iuris utriusque* [10 Νοεμβρ. 1598]: Ἐμμανουήλ Μεσέρης (Μεζέρης), γιός τοῦ Λεονάρδου.⁹
101. 1599 Georgius Cauco (Caucus), filius domini Stephani, patritius Venetus ex regno Cretensi [10 Νοεμβρ. 1598], *doctor iuris utriusque* [12 Ἰουν. 1599]: Γεώργιος Κάκος, γιός τοῦ Στεφάνου.
102. 1599 Georgius Calloria quondam domini Ioannis, Cretensis [18 Μαΐου 1599], *doctor iuris utriusque* [7 Σεπτ. 1599]: Γεώργιος Καλογεράς (:).

9. Μάρτυρες στὴν πράξη ἀπονομῆς τοῦ πτυχίου του ὑπογράφουν οἱ Nicolaus Minotus, Georgius Lombardus, Georgius Caucus, Ioannes Spiera, Ioannes Maria Bevardus Cretenses.

103. 1599 Ioannes Spiera, filius domini Iacobi, Cretensis [10 Νοεμβρ. 1598], doctor iuris utriusque [27 Ὀκτ. 1599]: Ἰωάννης Σπιέρας, γιὸς τοῦ Ἰακώβου.
104. 1600 Laurentius Patellarus, filius domini Georgii, Cretensis [6 Ὀκτ. 1597], doctor iuris utriusque [4 Φεβρ. 1600]: Λαυρέντιος Πατελάρος, γιὸς τοῦ Γεωργίου.
105. 1600 Procopius Musurus quondam domini Nicolai, Cretensis, doctor iuris utriusque [25 Αὐγ. 1599], [2 Αὐγ. 1600]: Προκόπιος Μουσοῦρος, γιὸς τοῦ Νικολάου.
106. 1600 Ilarion Gradonicus, hieromonachus Cretensis [29 Δεκ. 1598], [2 Ὀκτ. 1600]: Ἰλαρίων Γραδενίγος.
107. 1600 Georgius Lombardus quondam equitis ductoris domini Francisci, Cretensis, syndicus Universitatis iuristarum [18 Αὐγ. 1598], doctor iuris utriusque [27 Ὀκτ. 1600]: Γεώργιος Λομπάρδος, γιὸς τοῦ Φραγκίσκου.
108. 1600 Philippus Tandis, Cretensis, syndicus [9 Μαΐου 1600], [2 Ὀκτ. 1600]: Φίλιππος Τάντης.
109. 1601 Andreas Calafates (Calafati, Calafatus), filius domini Stephani, patricius Cretensis [11 Ὀκτ. 1599], scholaris legum [30 Σεπτ. 1601], doctor iuris utriusque [31 Ὀκτ. 1601]: Ἀνδρέας Καλαφάτης, γιὸς τοῦ Στεφάνου.
110. 1601 Nicolaus Minotus quondam legum doctoris Nicolai, Cretensis [10 Νοεμβρ. 1598], [30 Σεπτ. 1601] doctor iuris utriusque [31 Ὀκτ. 1601]: Νικόλαος Μινῶτος, γιὸς τοῦ Νικολάου.
111. 1602 Ioannes Maria Benguardus, filius Nicolai, Cretensis, scolarius iuris utriusque [24 Ἀπρ. 1602], doctor iuris utriusque [28 Σεπτ. 1602].
112. 1603 Georgius Mauritius, filius Constantini, Cretensis [3 Ἰουλ. 1602], doctor iuris utriusque [14 Μαΐου 1603]: Γεώργιος Μαυρίκιος (Μαυρίκης), γιὸς τοῦ Κωνσταντίνου.
113. 1603 Franciscus de Franciscis, filius Natalis, Cretensis, scholaris philosophiae [4 Ἰουν. 1602], doctor iuris utriusque [20 Ἰουν. 1603].
114. 1603 Marcus de Franciscis, filius Natalis, Cretensis, scolarius iuris utriusque [16 Ἰουν. 1603], doctor iuris utriusque [20 Ἰουν. 1603].
115. 1603 Nicolaus Quirinus, patritius Venetus, filius Francisci, Cretensis, medicus promotor philologiae et medicinae [12 Αὐγ. 1602], doctor artium et medicinae [3 Ἰουλ. 1603]: Νικόλαος Κουερίνης (Κυρίνος), γιὸς τοῦ Φραγκίσκου.

116. 1603 Michael Millinus [Faellinus] quondam Georgii, Cretensis [2 Ὀκτ. 1600], scolarius iuris utriusque [31 Ὀκτ. 1601], doctor iuris utriusque [27 Ὀκτ. 1603]: Μιχαήλ Μηλίνος, γιὸς τοῦ ποτὲ Γεωργίου.
117. 1604 Hieronymus Ghirundulus, filius Antonii, Cretensis [9 Ἰουν. 1604], doctor iuris utriusque [18 Ἰουν. 1604].
118. 1604 Constantinus (Iulianus) de Medicis, filius quondam Georgii (Ioannis Georgii), Cretensis [2 Αὐγ. 1600], [6 Ἰουλ. 1602], doctor artium et medicinae [2 Ἰουν. 1604]: Κωνσταντίνος (Ιουλιανός) Μέδικος, γιὸς τοῦ ποτὲ Γεωργίου.
119. 1604 Ioannes Clodius (Chioza), filius iuris utriusque doctoris Georgii, Cretensis, scolarius iuris utriusque [24 Μαΐου 1602], doctor iuris utriusque [31 Αὐγ. 1604]: Ἰωάννης Κλόδιος (Κιότζας), γιὸς τοῦ Γεωργίου.
120. 1604 Bartholomeus Bozza, Cretensis, iurisconsultus et eques [7 Σεπτ. 1604]: Βαρθολομαῖος Μπότζας.
121. 1604 Bartholomeus Sanguinatus, filius quondam Iacobi, Cretensis [25 Σεπτ. 1602], doctor iuris utriusque [7 Σεπτ. 1604]: Βαρθολομαῖος Σαγονάτζος, γιὸς τοῦ ποτὲ Ἰακώβου.
122. 1604 Petrus Clodius (Clodia, Chioza), filius quondam Francisci, Cydonensis Cretensis, scolaris legum [25 Ὀκτ. 1604] [16, 19 Φεβρ. καὶ 26, 29 Αὐγ. 1605]: Πέτρος Κλόδιος (Κιότζας), γιὸς τοῦ ποτὲ Φραγκίσκου.
123. 1604 Georgius Corynthius, filius quondam Theodosii, Cretensis, scolaris iuris utriusque [23 Ἰουλ. 1602], doctor iuris utriusque [25 Ὀκτ. 1604]: Γεώργιος Κορίνθιος, γιὸς τοῦ Θεοδοσίου.
124. 1605 Ioannes Lima, filius quondam Hieronymi, Cretensis, scolarius iuris utriusque [3 Ἰουλ. 1602], doctor iuris utriusque [26 Ἰαν. 1605]: Ἰωάννης Λίμας, γιὸς τοῦ Ἰερώνυμου.
125. 1605 Ioannes Zancharopulus, filius Antonii, Cretensis [22 Ὀκτ. 1604], doctor iuris utriusque [31 Ἰαν. 1605]: Ἰωάννης Τζαγκαρόπουλος, γιὸς τοῦ Ἄντωνίου.
126. 1605 Antonius Prassinicus, filius Michaelis ducalis secretarii ac ductoris militum seu collonelli reipublicae Venetae, Cretensis [21 Ἰαν. 1603], doctor iuris utriusque [23 Ἀπρ. 1605]: Ἀντώνιος Πρασίνικος, γιὸς τοῦ Μιχαήλ, γραμματέα τῆς δουκικῆς Καγκελαρίας τοῦ Χάνδακα.
127. 1605 Angelus Gozadinus, filius Iacobi, canonicus ecclesiae metropolitanae Cretensis, scolarius iuris utriusque [20 Ἰουν. 1603], doctor iuris utriusque [29 Αὐγ. 1605]: Ἄγγελος Γοτζαδίνος, γιὸς τοῦ Ἰακώβου.

Στὰ *Acta graduum academicorum gymnasii patavini* συναντώνται καὶ οἱ ἐπόμενοι Κρητικοί, οἱ ὅποιοι ὑπογράφουν ὡς μάρτυρες στὶς σχετικὲς πράξεις ἀπονομῆς τῶν πτυχίων:

1. 1570 Michael Zubbera, Cretensis [17 Αὐγ. 1570].
2. 1571 Ioannes Baptista Togninus quondam Tognini, Cretensis, servitor aromatarie a Colonna [31 Αὐγ. 1571]: Ἰωάννης Βαπτιστῆς Τωνίνος (Ἄντωνίνος), γιὸς τοῦ ποτὲ (Ἄν)τωνίνου.
3. 1572 Franciscus Bascolinius, filius domini Michaelis, nobilis Cretensis [15 Φεβρ. 1572].
4. 1572 Filipus Venerius, Venetus, primicerius Cretensis [6 Φεβρ. 1572]: Φίλιππος Βενέρης / Βενιέρ.
5. 1572 Ioannes Nathanaelus presbiter, Cretensis [24 Αὐγ. 1572]: ἱερέας Ἰωάννης Ναθαναήλ.
6. 1572 Georgius Diogenes, Cretensis [14 Ἰαν. 1572] [20 Νοεμβρ. 1572]: Γεώργιος Διογένης.
7. 1575 Aloysius de Mochacesibus, nobilis Cretensis, secretarius ducalis Crete [4 Μαρτ. 1575].
8. 1575 Sophianus Eudemonogianus, filius domini Assani, Cidoniensis Cretensis [12 Σεπτ. 1570] [5 Ὀκτ. 1575]: Σοφιανὸς Εὐδαίμονογιάννης, γιὸς τοῦ Ἀσάνη.
9. 1575 Hieronimus Sanguinatus, Cretensis [1 Ὀκτ. 1575]: Ἱερώνυμος Σαγοντάτζος.
10. 1578 Raphael Sosomenus, nobilis Cyprius, habitator in insula Candiae exercendo appaltus [27 Ἰαν. 1578]: Ραφαήλ Σωζόμενος.
11. 1578 Theodorus Eudemonogianus, Cretensis [11 Ὀκτ. 1578]: Θεόδωρος Εὐδαίμονογιάννης.
12. 1584 Hercules Cassimatus, Cretensis [30 Νοεμβρ. 1584]: Ἡρακλῆς Κασιμάτης.
13. 1592 Natalis Nassinus, Cretensis [25 Ἰουν. 1592].
14. 1595 Michael de Dominis, quondam domini Simeonis, Cretensis [17 Αὐγ. 1595].
15. 1598 Ioannes Maria Bevatus (Bevardus), Cretensis [10 Νοεμβρ. 1598].
16. 1599 Georgius Colonus, Cretensis [25 Αὐγ. 1599]: Γεώργιος Κολώνας.
17. 1602 Florianus Chioza, filius quondam Nicolai, Ritimnensis Cretensis [28 Σεπτ. 1602]: Φλωριανὸς Κιότζας, γιὸς τοῦ ποτὲ Νικολάου.
18. 1603 Simeon Ftamini/Stammini, filius quondam Bernardini, Cretensis [28 Ἰουν. 1603]: Συμεὼν Φταμίνης, γιὸς τοῦ ποτὲ Μπερναρδίνου (ἀπὸ τὰ Χανιά).
19. 1603 Marcus Gribbia, filius Georgii, Cretensis [28 Ἰουν. 1603]: Μάρκος Γρίμπιας, γιὸς τοῦ Γεωργίου.
20. 1605 Petrus Zancharopulus, nobilis Cretensis [23 Δεκ. 1605]: Πέτρος Τζαγκαρόπουλος.

Δέν ένσωματώθηκαν στὸν Κατάλογο πτυχιούχοι οἱ ὅποιοι δέν κατάγονταν ἀπὸ τὴν Κρήτη, μολονότι φέρουν τὴ σχετικὴ ἔνδειξη.

1. 1496 Demetrius Therapolinus, de Sparte, (Lacedemonius, Spartanus), Cretensis, Grecus, scholaris artium [18 Ἰουλ. 1493], doctor atrium [30 Ἰουλ. 1493], doctor artium et medicinae [26 Σεπτ. 1496].
2. 1599 Ioannes Dimissianus quondam domini Stephani, Cephaleniensis, Cretensis, reverendus dominus, doctor theologiae [3 Ἰουλ. 1599]: Ἰωάννης Δημησιάνος, γιὸς τοῦ ποτὲ Στεφάνου· (πρώην μαθητὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης, γενν. 1573/4, Κεφαλλονιά).
3. 1601 Leo Cassimatus, filius Ioannis Pauli, Citheriensis Cretensis, scolarius iuris utriusquem [31 Ὀκτ. 1601], doctor iuris utriusque [6 Ἰουλ. 1602]: Λέων Κασσιμάτης, γιὸς τοῦ Ἰωάννη.

Βιβλιογραφία: Fonti per la Storia dell'Università di Padova, *Acta graduum academicorum gymnasii patavini*: I. *ab anno 1406 ad annum 1450*, ἐπιμ. Caspare Zonta et Johanne Brotto: *ab anno 1406 ad annum 1434*, Padova, Antenore, 1970· *ab anno 1435 ad annum 1450*, ἐπιμ. Caspare Zonta et Johanne Brotto, Padova, Antenore, 1970· *Index nominum*, Padova 1970. — *Acta graduum academicorum gymnasii patavini*: II. *ab anno 1451 ad annum 1500: ab anno 1451 ad annum 1460*, ἐπιμ. M. P. Ghez-zo, Padova, Antenore, 1990· *ab anno 1461 ad annum 1470*, ἐπιμ. Giovanni Pengo, Padova, Antenore, 1992· *ab anno 1471 ad annum 1500*, ἐπιμ. Elda Martellozzo Forin, Padova 2001. — *Acta graduum academicorum gymnasii patavini*: III. *ab anno 1501 ad annum 1550*, ἐπιμ. Elda Martellozzo Forin: *ab anno 1501 ad annum 1525*, Padova, Antenore, 1969· *ab anno 1526 ad annum 1537*, Padova, Antenore, 1970· *ab anno 1538 ad annum 1550*, Padova, Antenore, 1971· *Index nominum*, Padova 1982. — *Acta graduum academicorum gymnasii patavini*: IV. *ab anno 1551 ad annum 1600: ab anno 1551 ad annum 1565*, ἐπιμ. Elisabetta dalla Francesca Helemann e Emilia Ceseracciu Veronese, Padova 2001· *ab anno 1566 ad annum 1600*, ἐπιμ. Elda Martellozzo Forin, Padova 2008, 4 τόμοι [2 (1566-1575), 3 (1576-1590), 4 (1591-1600), 5 *Indici*]. — *Acta graduum academicorum gymnasii patavini*: V. *ab anno 1601 ad annum 1650: ab anno 1601 ad annum 1605*, ἐπιμ. F. Zen Benetti, Padova 1987.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Στυλιανός Άλεξίου, «Η διαθήκη του Κορνάρου και ο ποιητής του Έρωτοκρίτου», *Κρητικά Χρονικά*, 11 (1957), 49-64.
- *Κρητικά Φιλολογικά. Μελέτες*, Αθήνα, στιγμή, 1999.
- *Ποικίλα Έλληνικά. Μελέτες*, Αθήνα, στιγμή, 2009.
- *Ποικίλα Νεοελληνικά. Μελέτες*, Αθήνα, στιγμή, 2013.
- Rosemary E. Bancroft-Marcus, «Literary Cryptograms and the Cretan Academies», *Byzantine and Modern Greek Studies*, 8 (1982-1983), 47-76.
- «The Cretan Academies and the Imprese of Erotokritos», *Cretan Studies*, 3 (1992), 21-45.
- «The Cretan Academies and the Scientific Imagery of Erotokritos», *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β1, Ρέθυμνο 1995, σ. 117-132.
- «The Neoplatonic Academies of Venetian Crete and their Role as Catalysts of the Cretan Theatre», *Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β1, Ήρακλειο 2004, σ. 57-69.
- Σπύρος Α. Εύαγγελάτος, «Οί πνευματικοί «άντίπαλοι» του Βιτσέντζου Κορνάρου ή στην Κρήτη επί Βενετικής Δημοκρατίας», *Θησαυρίσματα*, 44 (2014), 199-208.
- Paul F. Grendler, «The Tre Savii sopra Eresia 1547-1605: A prosopographical Study», *Studi Veneziani*, n. s. III (1979), 283-340.
- «The Leaders of the venetian State, 1540-1609: A prosopographical Analysis», *Studi Veneziani*, n. s., 19 (1990), 35-85.
- Στέφανος Κακλαμάνης, *Francesco Barozzi, Descrittione dell'isola di Creta (Περιγραφή της Κρήτης) 1577/8*. Εισαγωγή, Έκδοση κειμένου, Σχόλια και απόδοση στα έλληνικά. Ήρακλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 2004.
- «Η χαρτογράφηση του τόπου και των συνειδήσεων στην Κρήτη κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας», *Candia / Creta / Κρήτη. Ο χώρος και ο χρόνος. 16ος-18ος αιώνας*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2005, σ. 11-58.
- «Διακειμενικότητα και ποιητική τέχνη: Αχέλης και Κορνάρος», στο *Ζητήματα ποιητικής στον Έρωτοκρίτο*, επιμέλεια Στέφανος Κακλαμάνης, Ήρακλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 2006, σ. 249-272.
- «Ειδήσεις για την πνευματική ζωή στον Χάνδακα από το 16ο βιβλίο της *Istoria Candiana* του Ανδρέα Κορνάρου», *Παιδεία και Πολιτισμός στην Κρήτη. Βυζάντιο - Βενετοκρατία. Μελέτες αφιερωμένες στον Θεοχάρη Δετοράκη*, Επιμέλεια Ίωάννης Βάσσης, Στέφανος Κακλαμάνης, Μαρίνα Λουκάκη, Ήρακλειο, ΠΕΚ, 2008, σ. 115-249.
- «Partendo da Candia. Pubbliche manifestazioni in onore di Gian Giacomo Zane, ex Capitano General di Creta (1598)», *Κρητικά Χρονικά*, τ. ΛΑ' (2011), 69-138.
- «Σημειώσεις για τη χειρόγραφη παράδοση του Έρωτοκρίτου», *Θ' Πανιώνιο Συνέδριο, (Παξοί, 26-30 Μαΐου 2010)*, *Πρακτικά*, τ. Β', Παξοί 2014, σ. 99-125.

- «Ὁ Ἐρωτόκριτος στὰ χρόνια τῆς πρώιμης νεωτερικότητας», *Ζητήματα ποιητικῆς καὶ πρόσληψης τοῦ Ἐρωτοκρίτου*, Ἐπιμέλεια: Στέφανος Κακλαμάνης, Σητεία 2015, σ. 19-107.
- *Andrea Cornaro, Historia Candiana. Μιὰ ἀφήγηση τοῦ Δ' Βενετοτουρκικοῦ πολέμου (1570-1573). Κύπρος-Ναύπακτος*, Εἰσαγωγή, Ἔκδοση κειμένου, Ἀπόδοση στὰ ἑλληνικά, Σημειώσεις καὶ Παράρτημα Στέφανος Κακλαμάνης, Λευκωσία 2017 [Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν. Πηγές καὶ Μελέτες τῆς Κυπριακῆς Ἱστορίας LXXXVIII].
- G. Lorenzi, *Orazione inedita di Andrea Cornaro nobile Veneto nella fondazione della Accademia degli Estravaganti in Candia recitata negli ultimi anni del secolo XVI*, Venezia 1856.
- Κωνσταντῖνος Δ. Μέρτζιος, «Σταχυολογήματα ἀπὸ τὰ κατάστιχα τοῦ νοταρίου Κρήτης Μιχαὴλ Μαρά (1538-1578)», *Κρητικὰ Χρονικά*, τ. ΙΕ' -ΙΣΤ' (1961-1962), 228-308.
- N. M. Παναγιωτάκης, «Βιργίλιος καὶ Ἑλληνικὴ Ἄνθολογία στὰ κατάστιχα δυὸ νοταρίων τοῦ Χάνδακα», *Μνήμη Γεωργίου Ἰ. Κουρμούλη*, Ἀθήνα 1980, σ. 1-10 (τοῦ ἀνατόπου).
- *Κρητικὸ Θέατρο. Μελέτες*. Ἐπιμέλεια Στέφανος Κακλαμάνης – Γιάννης Κ. Μαυρομάτης, Ἀθήνα, στιγμὴ, 1998.
- *Τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Δομήνικου Θεοτοκόπουλου*, Πρόλογος Νίκος Χατζηνικολάου, Ἡράκλειο, ΠΕΚ, 1999.
- *Κρητικὴ Ἀναγέννηση. Μελετήματα γιὰ τὸν Βιτσέντζο Κορνάρου*. Ἐπιμέλεια Στέφανος Κακλαμάνης-Γιάννης Μαυρομάτης, Ἀθήνα, στιγμὴ, 2001.
- Μιχαὴλ Πασχάλης, «Ἀπὸ τὴν *Orbecche* στὴν *Ἐρωφίλη*: Ἀναζητῶντας τοὺς λόγιους συνομιλητὲς τοῦ Χορτάτη», *Παιδεία καὶ Πολιτισμὸς στὴν Κρήτη. Βυζάντιο – Βενετοκρατία. Μελέτες ἀφιερωμένες στὸν Θεοχάρη Δετοράκη*, Ἐπιμέλεια Ἰωάννης Βάσσης, Στέφανος Κακλαμάνης, Μαρίνα Λουκάκη, Ἡράκλειο, ΠΕΚ, 2008, σ. 263-275.
- «Ἡ ἰδεολογία τῶν Ἰντερμεδιῶν τῆς *Ἐρωφίλης* καὶ ἡ συνάφειά τους μὲ τὴν τραγωδία τοῦ Χορτάτη», *Κρητικὰ Χρονικά*, τ. ΛΑ' (2011), 163-182.
- «Ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς ἐλληνόγλωσσης λογοτεχνίας ἀπὸ τὶς Ἀκαδημίες τῆς Κρήτης καὶ ὁ σιωπηλὸς διάλογος τῶν δημιουργῶν», *Πρακτικὰ τοῦ 7ου Διεθνoῦς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi, Χαρτογραφῶντας τὴ δημῶδη λογοτεχνία (12ος-17ος αἰ.)*, Ἐπιμέλεια Στέφανος Κακλαμάνης – Ἀλέξης Καλοκαιρινός, Ἡράκλειο, ΕΚΙΜ, 2017, σ. 277-291.
- Valentina Prosperì, *Omero sconfitto. Ricerche sul mito di Troia dall'antichità al Rinascimento*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2013 [Temi e Testi 125].
- Νίκος Σκουτέλης, *Ὁ πόλεμος χωροτάκτης. Τὸ δίκτυο τῶν πόλεων-ὄχυρῶν στὸ κατὰ θάλασσαν κράτος τῆς Βενετίας, 16ος-17ος αἰῶνας*, Ἀθήνα 2013.
- Manfredo Tafuri, «'Renovatio Urbis Venetiarum': il problema storiografico», A.A.V.V., «*Renovatio Urbis*», Venezia nell'età di Andrea Gritti (1523-1538), A cura di Manfredo Tafuri, Roma 1984, p. 9-55.
- *Venezia e il Rinascimento. Religione, scienza, architettura*, Torino, Einaudi, 1985.

- Eva Tea, «Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630», *Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, 72 (1912-1913), 1359-1433.
- Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητές του 1576-1700. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς μορφωτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βατικανοῦ*, Θεσσαλονίκη 1980.
- Venezia e Creta*. Atti del convegno internazionale di studi, Iraklion-Chanià, 30 settembre-5 ottobre 1997, a cura di Gherardo Ortalli, Venezia 1998.
- Venezia e la difesa del Levante. Da Lepanto a Candia, 1570-1670*, catalogo di mostra, Venezia 1986.
- Alfred Vincent, «Scritti italiani di Creta Veneziana», *Sincronie*, anno II, fasc. 3, (gennaio-giugno 1998), <*Modelli e ritorni. Per una storia dei rapporti letterari Italo-Greci*, a cura di Cristiano Luciani>, 131-162.
- «Language and ideology in two Cretan historians», *Γαληνοτάτη. Τιμὴ στὴ Χρῦσα Μαλτέζου*, Ἐπιμέλεια Γωγὼ Κ. Βαρζελιώτη - Κώστας Γ. Τσικνάκης, Ἀθήνα 2013, σ. 809-820.
- «Myth-history: Venice, Crete and Erotokritos», *ΚΑΜΠΙΟΣ Cambridge Papers in Modern Greek*, no. 20 (2013), 165-193.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Καταχωρούνται τὰ κύρια ὀνόματα προσώπων καὶ τόπων ποὺ περιέχονται στὶς τρεῖς Ἐκθέσεις, καὶ οἱ Κρητικοὶ πτυχιούχοι τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας μὲ βάση τὸν αὐξοῦντα ἀριθμὸ καταχώρησής τους στὸν ὀνομαστικὸ Κατάλογο· ἐφόσον κρίνεται ἀναγκαῖο, προστίθεται τὸ πατρώνυμο.

- archibusi : 132
arcieri : 132
Arcipelago (Ἀρχιπέλαγος, τὸ Αἰγαῖο πέλαγος) : 124
armata veneziana : 123· turchesca (armada turchesca) : 118, 119, 132
artellarie : 133
Bachus Phedrus : ἀρ. 44
ballote : 133
banditi (ἐπικηρυγμένοι) : 118
Barbarossa (Χαϊρεντίν Μπαρμπάροσσα) : 119, 122
Barocius Andreas : ἀρ. 24
Barocius Franciscus : ἀρ. 36
Barocius Laurentius : ἀρ. 31
Basichius (Basechius, Basilius) Franciscus : ἀρ. 55
Bass(i)anus Marcus : ἀρ. 53
Bembus Franciscus : ἀρ. 15
Benguardus Ioannes Maria : ἀρ. 111
Bernardo Francesco, Duca di Candia [quondam domini Dandoli, remansit 24 martii 1538, intravit 9 novembris 1538, complevit 8 novembris 1540] : 93, 96, 115, 131-135
biave : 133
biscotti : 137
Bocia (Boccia, Bozza) Bartholomeus, q. Ioannis Antonii : ἀρ. 50
Bocia (Bosa, Bozza) Franciscus, q. Ioannis : ἀρ. 71
borghesani : 131, 132
botte (de mena) : 135, 136
Bozza Bartholomeus : ἀρ. 120
Brun Marco (Marcho), scrivano dell'ofizio dell'estimo (di Candia) : 128
Cagnolus (Cagnolo) Georgius (Georgio) : ἀρ. 69
Calafates (Calafati, Calafatus) Andreas : ἀρ. 109
Calergi Antonio (Καλλέργης Ἀντώνιος) : 118, 121
Calergi Mathio (Καλλέργης Μαθιὸς/Ματθαῖος) : 118, 121
Calloria Georgius : ἀρ. 102
Candia, Regno (Βασιλείο) di : 105, 117, 119, 127, 148
Candia (Χάνδακας) : Arsenale (Ναύσταθμος) 121· — Avogaria di Comun 127· Camera (fiscal) (Δημόσιο Ταμεῖο) 121, 122, 127, 132, 135, 137· Cancellaria Maggior (Ducal) (Καγγελαρία) 118, 134, 135. — bastion (προμαχώνας) Martinengo 127· San Liberal(e) (Ἁγίου Ἐλευθερίου / Καλλέργη / Vitturi) 125, 127· Santo Antonio / Pandocratora 126· Spirito Santo (Ἁγίου Πνεύματος) 125, 127· — borgo (Ἐξώπορτο) 119, 120, 122, 127, 129· castello del muolo 132· fossadi (τάφρος) 118· muraglia 119, 121, 124, 125, 126· porta (πύλη) Santo Antonio

- (Άγιου Άντωνίου) 126· porta (πύλη)
 Yhesù (Ιησοῦ) 127· porta oria 129·
 porta della piazza 129, 130· porto
 (λιμάνι) 121· Zudeca (Εβραϊκή) 121. —
 Camarlengo (Ἀρχιλογιστής) 123, βλ.
 και Lolin Gasparo· Cancelier Grande
 (Καγγελάριος) 134, βλ. και Novello·
 Capitano (Στρατηγός) 118, 121, 128,
 129, 135, βλ. και Trivisan Marcantonio,
 Venier· Consiglieri (Σύμβουλοι)
 118, 128· Duca (Δούκας), βλ. και da
 Mula Antonio, Bernardo Francesco·
 nodari della Cancellaria 133, 137·
 Proveditor General del Regno (Γενικός
 προβλεπτής), βλ. και Moro Zuan,
 Vitturi Zuan. — clero (κλήρος) 121.
- Cania (Χανιά) 118, 119, 120, 123,
 125, 133, 139· porto (λιμάνι) 123·
 Sabionera (Άμμος) 123. — Proveditor
 (Προβλεπτής) 123, βλ. και Gritti
 Andrea· Rettor 123, βλ. και Renier
 Alvisè.
- Cares casal (χωριό Καρές) : 119
- Carthophila Ioannes : άρ. 70
- Casanus Samuelis : άρ. 41
- Cassimatus Mathaeus (Mapheus) : άρ. 88
- Cathaneus (Cattaneus) Petrus : άρ. 95
- Cauco (Caucus) Georgius : άρ. 101
- cavallieri : 117, 118, 119, 120, 121 —
 cavallerie : 120, 121, 136, 139 —
 cavallo : 120, 121, 132, 136, 138, 139·
 — di lanza 132, 139· — piato 132, 139·
 — ronzin 132, 139.
- Cerigo (Κόθηρα) : 124, 133
- Chodra Petrus : άρ. 40
- cittadini : 132
- Clodius (Chioza) Georgius : άρ. 74
- Clodius (Chioza) Ioannes, filius Georgii :
 άρ. 119
- Clodius (Cladius) Ioannes : άρ. 47
- Clodius (Clodia, Chioza) Petrus : άρ. 122
- Clodius Hieronymus : άρ. 60
- Cloza Michel : 122
- Condaratus Georgius : άρ. 34
- Condaratus Marcus : άρ. 91
- Condaratus Michael Manucius : άρ. 35
- Copeus Antonius : άρ. 85
- Corfu (Κέρκυρα) 124
- Cornelius Marcus : άρ. 20
- Corynthius Georgius : άρ. 123
- Cussain Celepi, όθωμανός ναύαρχος,
 άνεψιός του Μπαρμπαρόσσα : 119
- da Crema Antonio, inzeigner : 138
- da Mula Antonio, Duca di Candia
 [quondam domini Pauli, intravit 6
 augusti 1536, complevit 5 augusti
 1538] : 118, 132
- da San Michel mastro Michel, inzeigner
 [Michele Sanmicheli, 1484-1559] : 119,
 120, 122
- datio agli ogli (φόρος στο λάδι) 130, 136·
 ai formazi (στο τυρί) 136· del sal (στο
 άλάτι) 136, 137· ai vini (στο κρασί)
 122, 130, 132, 135.
- de Candia Delfinus : άρ. 2
- de Candia Michael : άρ. 4
- de Candia Nicolaus : άρ. 3
- de Candia Paulus : άρ. 1
- de Creta Matheus : άρ. 14
- de Franciscis Franciscus : άρ. 113
- de Franciscis Marcus : άρ. 114
- de Medicis Constantinus (Iulianus) : άρ.
 118
- de Minutis Andreas : άρ. 12
- de Rubeis Gaspar : άρ. 81
- de Sanguinatiis Nicolaus : άρ. 16
- de Speronibus Matheus : άρ. 6
- Diogenes Demetrius : άρ. 52
- Diogenes Nicolaus : άρ. 72
- Donado Julio : 124

- Donato Nicolò : ἀρ. 5
 Episcopopus Nicolaus : ἀρ. 89
 Eudemonogianus Dux (Ducas) : ἀρ. 80
 feudati (pseudati, cavallieri, φεουδάρχες) :
 117, 120, 121, 127, 132, 136, 139
 formazi : 132, 136, 137
 formenti : 137, 138
 Fraschia (Φρασκιά), porto (λιμάνι) 119·
 punta (ἀκρωτήρι) 132.
 Furlanus Daniel : ἀρ. 54
 gallee (gallie) : 135, 137, 138
 Gegnatus Nicolaus : ἀρ. 99
 Ghirundulus Hieronymus : ἀρ. 117
 Ghulinus Iacob : ἀρ. 39
 Gozadinus Angelus : ἀρ. 127
 Gradonicus Illarion : ἀρ. 106
 Gratia Leo : ἀρ. 13
 Gribbia Ioannes : ἀρ. 68
 Gribia Petrus : ἀρ. 86
 Gritti Andrea, δόγης (1523-1539) : 95
 Gritti Andrea, Proveditor di Cania : 123
 Helias Sacerdos : ἀρ. 93
 Ienson Nicolaus : ἀρ. 8
 interprete della lingua greca (διερμηνέας
 τῆς ὁμιλουμένης ἑλληνικῆς) : 134
 Iustinianus Ioannes : ἀρ. 21
 Jerapetra (Ιεράπετρας), castel (καστελανία) :
 122 — castellano (καστελλάνος), βλ.
 καὶ Mudazo Francesco.
 Lasciti, monte (La Sithi, Lasiti, Λασίθι) :
 137, 138
 Lima Ioannes : ἀρ. 124
 Linachius Angelus : ἀρ. 38
 Lolin Gasparo, camerlengo in Candia : 123
 Lolinus Angelus : ἀρ. 48
 Lombardus Franciscus : ἀρ. 62
 Lombardus Georgius : ἀρ. 107
 Lombardus Hieronimus : ἀρ. 77
 Lombardus Hieronimus, filius Francisci :
 ἀρ. 87
 Lombardus Ioannes Franciscus : ἀρ. 75
 Lombardus Laurentius : ἀρ. 79
 Madaro/Madero Antonius : ἀρ. 27
 Madiota Petrus : ἀρ. 9
 Maldiera Nicolaus : ἀρ. 10
 Malexus Michael : ἀρ. 84
 malfattori (παράνομοι) : 128
 Malvasia (Malvagia) (Μονεμβασία) : 124,
 132, 133
 Mauradus nominatus Ronchonatus
 Constantinus : ἀρ. 11
 Mauritius Georgius : ἀρ. 112
 Meserius Emanuel : ἀρ. 100
 Meserius Victor (Vettor) : ἀρ. 64
 Messanti Abram : ἀρ. 61
 Messina Georgius : ἀρ. 33
 Micone (Mycone Μύκονος) : 123
 Millinus Michael : ἀρ. 116
 Minotus Nicolaus : ἀρ. 110
 Mirabello (Μιραμπέλλου), castel
 (καστελανία) : 122 — castellano
 (καστελλάνος), βλ. καὶ Cloza Michel.
 monitioni : 133
 Mormoreus (Mormorius, Mormori)
 Ioannes (Giovanni) : ἀρ. 65
 Moro Zuan, Proveditor General del Regno
 di Candia : 118
 mostra (della cavalleria dei feudatarii,
 ἐπιθεώρηση τοῦ φεουδαλικοῦ ἵππικοῦ)
 120
 Mudazzo (Mudazo) Francesco, castelan a
 Jerapetra : 122
 Mudazzo Zuan Antonio : 106
 Musalus Alexander : ἀρ. 51
 Musarachi Ioannes : ἀρ. 32
 Musurus Procopius : ἀρ. 105
 Napoli (di Romania, Ναύπλιο) : 124, 132,
 133
 Nassinus Ioannes : ἀρ. 92
 nobili veneti : 136· nobili cretesi : 136

- Novello Zuan Antonio, Cancellier Grande di Candia : 134
 oglio : 130, 136
 Oliva Bartholomeus (1587) : άρ. 76
 Oliva Bartholomeus, filius Joannis (1549) : άρ. 17
 Olivius Thomas : άρ. 67
 Paganus Georgius : άρ. 22
 Paleocapa Costantinus : άρ. 56
 Paleocapa Georgius : άρ. 58
 Paleocapa Iacobus : άρ. 29
 Paleocapa Iacobus, filius Georgii : άρ. 57
 Paleocapa Ioannes : άρ. 59
 parici (πάροιχοι) : 117, 118
 Pasqualigo Marcus Antonius : άρ. 99
 Patellarus Laurentius : άρ. 104
 Patricius Franciscus : άρ. 23
 Pellegrinus Hieronimus : άρ. 42
 Pellegrinus Nicolaus : άρ. 45
 piche : 132
 polvere : 133
 Prassinicus Antonius : άρ. 126
 Proveditor General del Regno di Candia, βλ. Vitturi Zuan / Giovanni
 Quartanus Ioannes : άρ. 66
 Quirinus Nicolaus : άρ. 115
 Renier Alvise, Rettor di Cania [ser Federici, intravit 23 aprilis 1538, complevit 29 octobris 1540] : 123
 Rettimo (Rhetimo, Ρέθυμνο) 120, 122· baluardo (beloguardo, προμαχώνας) di Santa Barbara (Άγίας Βαρβάρας) 122. — Università (Κοινότητα) 122.
 Rodi (Rhodi, Ρόδος) : 122
 sale : 136, 137
 Sanguinatus Bartholomeus : άρ. 121
 Santo Nichita (Άγίου Νικήτα), castel (καστελανία) : 130
 Scarpanto (Κάρπαθος) : 122
 Sclega Angelus : άρ. 19
 Scordilius Constantinus : άρ. 43
 Scordilius Michael : άρ. 46
 Scordilius Nicolaus : άρ. 96
 scudieri (ίπποκόμοι) : 120
 Scutari (...), ser : 123
 Serigus Bartholomeus : άρ. 73
 Servus Andreas : άρ. 83
 Sevirus Theodorus : άρ. 82
 Sfachia (Σφακιά) : 119, 130
 Sirigo Bartholomeus : άρ. 18
 Sittia (Scythia, Sitia, Σητεία) : 120, 122, 129, 133
 soldati (stipendiati, ιταλοί στρατιώτες τής μισθοφορικής φρουράς του Βασιλείου) : 124, 128, 129, 133, 135· stradioti (έλαφρὸν ίππικὸ) : 136
 Sophianus Ioannes : άρ. 37
 Sophianus Ioannes, q. Nicolai : άρ. 49
 Spanopolus dictus Sfachiottus Matheus : άρ. 78
 Spiera Andreas / Adrianus : άρ. 63
 Spiera Ioannes : άρ. 103
 Suda (Σούδα) : 123, 132
 Tandil Philippus : άρ. 108
 Teupulo Stephano, Baylo et Proveditor General dell' isola di Corfu : 124
 Tine (Tyne, Τήνος) : 123
 Trivisan Marco Antonio, Capitano di Candia [quondam domini Dominici, Equitis, intravit 6 augusti 1536, complevit 13 iulii 1538] : 118, 135-138
 Trivisanus Thomas : άρ. 26
 Turchi : 122, 124, 133
 turcopoli (τουρκόπολοι) : 136
 Varucha Ioannes : άρ. 94
 Venetia : 135, 137. — Consiglio di Pregadi (Συμβούλιο τών Παρακλητών) 117
 Venier, cha (οικογένεια)
 villani (χωρικοί) : 117, 119, 131, 132, 133
 vini : 122, 130, 132, 135

- vittuaglie : 133
Vitturi Giovanni / Zuan (Juan), Kavalier,
 Proveditor General del Regno di
 Candia : 115, 117, 133
Vizamanus Angelus : ἀρ. 25
Vlasto Georgius : ἀρ. 7
Vlastus Antonius : ἀρ. 90
Vlastus Emanuel : ἀρ. 97
- Zancharolus Ioannes Franciscus : ἀρ. 28
Zancharolus Ioannes : ἀρ. 30
Zancharopulus Ioannes, filius Antonii : ἀρ.
 125
Zantani, Marco Antonio : 123
Zante (Zanthe, Ζάκυνθος) : 124
Zara (Ζάρα) : 124· ponton
 (προμαχώνας) : 124.